Doç. Dr. Hüner Tuncer

İKİ DARBE ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1971-1980)

KAYNAK YAYINLARI

DOÇ. DR. HÜNER TUNCER

İKİ DARBE ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1971-1980)

Kaynak Yayınları No: 759
Yayıncı Sertifika No: 14071
ISBN: 978-975-343-906-0

1. Basım: Ekim 2014

Genel Yayın Yönetmeni
Sadık Usta

Redaksiyon
Ali Eren

Sayfa Tasarım
Güler Kızılelma

Kapak Tasarım
Çağlar Yalçın

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No: 8
34196 Yenibosna/İstanbul Tel: 0212 496 11 11
Matbaa Sertifika No: 10614

© Bu kitabın yayın hakları Analiz Bas. Yay. Tas. Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir. Eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

KAYNAK YAYINLARI
ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Galatasaray, Meşrutiyet Caddesi Kardeşler Han No: 6/3
Beyoğlu 34430 İstanbul
www.kaynakyayinlari.com • iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: 0212 252 21 56-99 Faks: 0212 249 28 92

HÜNER TUNCER, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu.

1971-1975 yıllarında, Siyasal Bilgiler Fakültesi "Uluslararası İlişkiler Kürsüsü"nde asistanlık görevinde bulundu ve "Uluslararası İlişkiler" dalında doktora derecesini aldı.

1975-1977 yıllarında yüksek lisans öğrenimi gördüğü Viyana Diplomasi Akademisi'nden 1977'de mezun oldu.

1977-1997 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda meslek memuru (diplomat) olarak görev yaptı. Yurtdışında görev yaptığı yerler şunlardı: Kopenhag Büyükelçiliği, Meksiko Büyükelçiliği, Milano Başkonsolosluğu, Oslo Büyükelçiliği ve Pretoria (Güney Afrika) Büyükelçiliği.

1997 yılında, Kültür Bakanlığı Müsteşar Yardımcılığı'na atandı ve 1998'de bu görevden emekliye ayrıldı.

Kasım 1998'de, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verdiği "Doçentlik" sınavının sonucunda, "Siyasi Tarih Doçenti" unvanını aldı.

1998-1999 yıllarında, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.

1999-2003 yıllarında, Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamzamanlı öğretim üyeliği yaptı.

2003-2007 yıllarında, ODTÜ Tarih Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği görevinde bulundu.

2008-2009 yıllarında, Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yarızamanlı öğretim üyeliği yaptı.

Haziran 2010'da, "Viyana Diplomasi Akademisi Mezunları Şeref Listesi"nde yer aldı.

14 Aralık 2010'da, "Avusturya Devleti Bilim ve Sanat Şeref Nişanı"nı aldı. Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* adlı çalışmasıyla "2013 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü"nü aldı.

Doç. Dr. Hüner Tuncer'in yayımlanmış olan kitapları şunlardır: *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 1996); *Irkçılıktan Özgürlüğe, Güney Afrika* (Çağdaş Yayınları, İstanbul, Temmuz 1997); *Dr. Hadiye Tuncer'e Armağan* (Sanat Kitabevi, Ankara, 1999); *Çözemediklerimiz* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2000); *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Aralık 2000); *İdealler Kuşağı'ndan Bir Örnek: Dr. Hadiye Tuncer* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2002); *"Doğu Sorunu" ve Büyük Güçler (1853-1878)* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Nisan 2003); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Şubat 2005); *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi* (4. basım, Ümit Yayıncılık, Ankara, Mart 2005); *Küresel Diplomasi* (Ümit Yayıncılık, Ankara, Ocak 2006); *İç Politikadan Dış Politikaya Türkiye'nin Sorunları ve Küreselleşme* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2006); *Bir Kadın Diplomatın Anıları* (Logos Yayınları, İstanbul, Şubat 2007); *Osmanlı-Avusturya İlişkileri (1789-1853)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2008); *Diplomasinin Evrimi/Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye...* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2009); *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009); *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (3. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2010); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2011); *Atatürkçü Dış Politika* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2011); *Osmanlı'nın Rumeli'yi Kaybı (1878-1914)* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Aralık 2011); *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* (2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2012); *Kıbrıs Sarmalı; Nasıl Bir Çözüm?..* (Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 2012); *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2013); *Menderes'in Dış Politikası, Batı'nın Güdümündeki Türkiye* (Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2013); *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası* (Kaynak Yayınları, İstanbuyl, Mayıs 2014).

Doç. Dr. Tuncer'in, kitaplarının yanı sıra çok sayıda makalesi çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmıştır.

DOÇ. DR. HÜNER TUNCER

İKİ DARBE ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1971-1980)

İÇİNDEKİLER

12 MART 1971 MUHTIRASI 15

12 MART MUHTIRASI ERTESİNDEKİ HÜKÜMETLER 19

Nihat Erim Hükümetleri (26 Mart 1971-22 Mayıs 1972) 19

Ferit Melen Hükümeti (22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973) 23

Naim Taiu Hükümeti (15 Nisan 1973-26 Ocak 1974) 24

1973 SEÇİMLERİ ERTESİNDEKİ HÜKÜMETLER 25

Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi Hükümeti (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974) 27

Irmak Hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975) 29

Birinci Milllyetçi Cephe Hükümeti (31 Mart 1975-21 Haziran 1977) 30

1977 SEÇİMLERİ ERTESİNDEKİ HÜKÜMETLER 33

İkinci Milllyetçi Cephe Hükümeti (21 Temmuz 1977-31 Aralık 1977) 33

Ecevit Hükümeti (5 Ocak 1978-12 Kasım 1979) 35

Demirel Hükümeti (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980) 36

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI (1974-1983) 41
Nicos Sampson Darbesi (15 Temmuz 1974) 42
Birinci Kıbrıs Barış Harekâtı (20 Temmuz 1974) 43
Cenevre Protokolü (30 Temmuz 1974) 45
İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı (14 Ağustos 1974) 47
Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuruluşu (13 Şubat 1975) 49
Dört Nokta Anlaşması (12 Şubat 1977) 50
On Nokta Anlaşması (19 Mayıs 1979) 52
Toplumlararası Görüşmeler (1980-1983) 53
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ 57
Haşhaş Sorunu 57
ABD'nin Silah Ambargosu (1975-1978) 58
"Ulusal Savunma ve Dış Politika Doktrini" 62
1980 Tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) 63
TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ 65
TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ 71
Ege Kıta Sahanlığı Sorunu 72
Ege Hava Kontrol Sahası Sorunu 76
Ege Karasuları Sorunu 79
Ege Adaları'nıı Yunanistan Tarafından Silahlandırılması 80
Yunanistan'ın NATO'ya Dönmesi (20 Ekim 1980) 82

TÜRKİYE-ARAP DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ 85
Arap Devletleri'yle Ekonomik İlişkiler 93
Türkiye-İran İllşkileri 94
TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU (AT) İLİŞKİLERİ 97
Katma Protokol (23 Kasım 1970) 98
Tamamlayıcı Protokol (30 Haziran 1973) 100
1970'li Yıllarda Türkiye-AT İllşkileri 102
24 Ocak 1980 Kararlarının Tiirkiye-AT İlişkilerine Etkileri 107
TÜRKİYE-BAĞLANTISIZ ÜLKELER İLİŞKİLERİ 109
12 EYLÜL 1980 DARBESİ'NE GİDEN YOL 113
SONUÇ 117
1971-1980 Döneminde İç Politika 117
1971-1980 Döneminde Ekonomi 119
1971-1980 Döneminde Dış Politika 122
Son Birkaç Söz 125
FOTOĞRAFLAR 129
BİBLİYOGRAFYA 141

Yaşamlarıyla bana örnek olan ve
çalışmalarımda rehberlik eden,
Cumhuriyet tarımının öncüleri
sevgili annem Dr. Hadiye Tuncer ile
değerli babam Hamdi Tuncer'in
aziz hatıralarına ...

12 MART 1971 MUHTIRASI

1968 yılında, şiddet içeren öğrenci hareketleri Fransa'dan Türkiye'ye sıçramış ve öğrenciler, aşırı milliyetçiler ile Marksist devrimciler olmak üzere karşıt iki kampa bölünmüştü. Birinci kampta yer alanlara "Bozkurtlar", ikinci kampta yer alanlara ise "Dev-Genç" ismi verilmiş, Dev-Genç örgütü de kendi içinde birkaç parçaya bölünmüştü. Öte yandan, önceleri ismi "Milli Nizam", daha sonra ise "Milli Selamet" olan Prof. Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki İslamcı parti de, "Akıncılar" adı altında kendi militan gençlik örgütünü kurmuştu.

12 Ekim 1969'da yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi (AP), bir kez daha tek başına iktidar olmakla birlikte önemli ölçüde oy kaybetti. 7 Aralık 1969'da TBMM'de okunan İkinci Adalet Partisi Hükümeti Programı'nda yer alan dış politikaya ilişkin bölüm, 1965'te başlatılan çok yanlı dış politika anlayışıyla uyumlu ve onu tamamlayıcı nitelikteydi.[1] 1969 Hükümet Programı'nda, Arap ül-

1 10 Ekim 1965 genel seçimleri sonucunda tek başına iktidara gelen Süleyman Demirel'in Başbakanlığındaki Hükümet, dış politikada yalnızca ABD ile NATO'ya bağlılığı sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği, Arap ülkeleri ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de ilişkileri geliştirmişti.

keleriyle ilişkilere çok geniş yer ayrılmış ve Türkiye'nin, Arap devletlerinden yana tutumu açıkça gözler önüne serilmişti.

1970'lerin başlarında, solcu ile sağcı militan gençler arasındaki çatışmalar ve solcular tarafından yapılan Amerikan karşıtı gösteriler, artık üniversite yerleşkelerinin ötesine geçmişti. 1971'de bir ABD'li çavuş ile dört NATO radar teknisyeninin kaçırılması, öğrenci hareketlerinin terörizme dönüşmesine neden oldu. Terör ortamının yaygınlaşmasının yanı sıra, Demirel Hükümeti'nin, Adalet Partisi içindeki bölünmeden dolayı zayıflaması,[2] güvenlik sorununa muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi ile ortak bir çözüm bulamaması ve Hükümet'in tatmin edici olmaktan uzak ekonomi politikası,[3] ordu üst komutasının yönetime müdahalede bulunması sonucunu doğurmuştu.

12 Mart 1971'de, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu'nun imzalarını taşıyan bir muhtıra, Cumhurbaşkanı ile Senato ve Millet Meclisi Başkanlıklarına verildi. Muhtırada, "güçlü ve inandırıcı bir Hükümet'in" kurulması, "bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzeri-

2 11 Şubat 1970'de TBMM'deki bütçe görüşmelerinde, Ferruh Bozbeyli, Saadettin Bilgiç ile Faruk Sükan'ın başını çektiği 41 AP'li milletvekili, CHP ve öteki muhalefet partileriyle birlikte Hükümet'in bütçesine ret oyu vererek Başbakan Demirel'i istifaya zorlamıştı. 41 milletvekilinin karşı oy vermesi üzerine bütçe güvenoyu alamamış ve Demirel, Başbakanlık'tan istifa etmişti. AP'den ayrılan 41 milletvekili, Ferruh Bozbeyli'nin başkanlığında Demokratik Parti'yi kurmuş; öte yandan, AP'nin İslamcı görüşlere ağırlık veren kesimi de partiden ayrılıp Necmettin Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi'ne katılmıştı. Süleyman Demirel ise, 6 Mart 1970'de yeniden Hükümet'i kurmuştu.

3 Demirel, 1970 bütçesinin iç kaynaklarını karşılamak üzere yeni vergi öneren olağanüstü bir paketi 21 Mayıs 1970'te Meclis'e getirmiş ve 29 Temmuz'da bu öneri yasalaşmıştı. Bunun ardından 10 Ağustos 1970'de, %66,6 oranında bir devalüasyon yapılmıştı.

ne almaya kararlı" olduğu ifade edilmekteydi. 12 Mart Muhtırası, başlıca üç maddeden oluşmaktaydı: 1) Parlamento ve Hükümet, yurdu kardeş kavgasına sokmuştur. Anayasa'nın öngördüğü reformlar yapılamamıştır. 2) Meclis, bu durumu partiler üstü bir anlayışla düzeltmelidir. 3) Yoksa ordu yönetimi bizzat ele alacaktır.

Muhtıra'ya göre, ülkede hüküm süren anarşi ortamı ile sosyo-ekonomik huzursuzluktan sorumlu olan TBMM ve Demirel Hükümeti'nin politikalarıydı.

Söylentilere göre, ordu yüksek komutası, genç subayların 27 Mayıs Devrimi'ne benzer bir hareketi gerçekleştirmesini engellemek amacıyla 12 Mart Muhtırası'nı vermek zorunda kalmıştı. Bu söylentiler, Muhtıra'nın hemen ertesinde bazı subayların emekliye ayrılmasıyla doğrulanmışa benzemekteydi; ancak, bu söylentiler hiçbir zaman kesinlik kazanamadı.[4]

Silahlı kuvvetler içerisinde hangi grubun 12 Mart Muhtırası'nın verilmesinde girişimi ele aldığını anlayabilmek güçtü. Liberal görüşlü aydınlar, Muhtıra'yı, 1961 Anayasası'nın öngördüğü reformları uygulamadan yana olan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un başını çektiği radikal-reformcu kanadın vermiş olduğu görüşündeydi. Ordu komutanları, Anayasa'nın öngörmüş olduğu reformcu yasaları Atatürkçü görüşler doğrultusunda uygulayacak olan güçlü ve güvenilir bir hükümetin demokratik ilkeler çerçevesinde kurulması görüşünü savunmaktaydı.[5]

12 Mart Muhtırası sonucunda, TBMM kapatılmamış, siyasal partilerin etkinlikleri yasaklanmamış; ancak, sıkıyönetim yaygınlaştırılarak askerlerin siyasal iktidar üzerindeki denetimleri sağlanmıştı. Muhtıra'nın verilmesi üzerine Demirel hemen istifa etmiş, İnönü, askerin politikaya karışmasını sert bir biçimde kınamış; ancak, sonradan her iki parti lideri de daha uzlaşmacı bir tutum benimsemişti.

---

4 Erik J. Zürcher, *Turkey A Modern History*, I.B. Taurus and Co. Ltd. Publishers, London, New York, 1998, s.271.

5 Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London, 1996, s.148.

Sol eğilimli kişilerin çoğunluğu, başlangıçta Muhtıra'yı, sağcı bir hükümete karşı yapılan 1960 Devrimi benzeri bir hareket olarak yorumlayarak memnuniyetle karşılamış; ancak, sonradan bu algılamanın büyük bir yanlış olduğu ortaya çıkmıştı. 12 Mart hareketi, bir grup radikal subay tarafından değil, komünizmin hayaletinden bile korkan ordu yüksek komutası tarafından gerçekleştirilmiş olan bir darbeydi.

Muhtıra'nın ilan edildiği gün Cumhuriyet Başsavcılığı, Türkiye İşçi Partisi'ne karşı dava açmış, partinin liderlerini komünist propaganda yapmak ve Kürt ayırımcılığını desteklemekle suçlamış,[6] Dev-Genç isimli devrimci örgüte bağlı bütün gençlik örgütlerini kapatma yollarını aramıştı. Bu sol eğilimli gençlik örgütleri, üniversiteler ile kentlerde huzursuzluk yaratmak ve gençliği şiddete yönlendirmekle suçlanmaktaydı.

12 Mart Muhtırası'nı veren ordu komutanları, doğrudan iktidara geçmek niyetinde değildi; bunlar, bir Meclis aracılığıyla ülkeyi yönetmek istiyordu. "Partiler üstü" bir hükümet reformları uygulayacaktı. Komutanların ilk görevi, Meclis tarafından kabul görebilecek olan bir Başbakan'ın bulunmasıydı. Başbakan olarak Prof. Nihat Erim seçildi ve Erim, 19 Mart 1971'de Hükümet'i kurmakla görevlendirildi.

Nihat Erim, 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak TBMM'ye girmişti. Erim, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde zaman zaman İnönü'nün gayriresmi sözcülüğünü de yapmıştı. Bu nedenle İnönü, ordu yüksek komutası tarafından Nihat Erim'in Başbakanlığı altında kurulan yeni Hükümet'i destekleyeceğini açıkladı.

---

6 Türkiye İşçi Partisi (TİP), 1961 yılında kurulmuş, 1971 ve 1980 Darbeleri sonrasında kapatılmış ve 1988'de Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile birleşmişti. TİP, 1965 seçimlerinde %3 oy alarak TBMM'de 15 milletvekili ile temsil edilen ilk sosyalist parti oldu. Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren, Çetin Altan, Tarık Ziya Ekinci, Rıza Kuas ve Muzaffer Karan bu milletvekilleri arasındaydı.

12 MART MUHTIRASI ERTESİNDEKİ HÜKÜMETLER

Nihat Erim Hükümetleri (26 Mart 1971-22 Mayıs 1972)

12 Mart Muhtırası ertesinde kurulan Birinci Nihat Erim Hükümeti 26 Mart 1971-3 Aralık 1971, İkinci Nihat Erim Hükümeti 11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972, Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Güven Partisi'den (MGP)[1] oluşan Ferit Melen Hükümeti 22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973, Adalet Partisi ile Cumhuriyetçi Güven Partisi'nden (CGP)[2] oluşan Naim Talu Hükümeti de, 15 Nisan 1973-26 Ocak 1974 tarihlerinde iktidarda kalmıştı.

---

1 30 Nisan 1967'de 47 milletvekili ile senatörden oluşan bir grup, CHP'den ayrılarak 12 Mayıs 1967'de "Güven Partisi"ni kurmuştu. Parti Genel Başkanlığı'na Turhan Feyzioğlu getirilmiş, partinin ismi ise 29 Ocak 1971'de "Milli Güven Partisi" olarak değiştirilmişti.

2 Bülent Ecevit'in 14 Mayıs 1972'de CHP Genel Başkanı seçilmesinden sonra, Kemal Satır önderliğinde 58 milletvekili ile senatörden oluşan bir grup, CHP'den ayrılarak 4 Eylül 1972'de "Cumhuriyetçi Parti"yi kurmuştu. 3 Mart 1973'te Milli Güven Partisi ile Cumhuriyetçi Parti, "Cumhuriyetçi Güven Partisi" adı altında birleşti ve Parti Genel Başkanlığı'na Turhan Feyzioğlu getirildi.

26 Mart 1971-3 Aralık 1971 tarihlerinde görev yapan Birinci Nihat Erim Hükümeti'ne, Adalet Partisi 5, Cumhuriyet Halk Partisi 3 ve Milli Güven Partisi de 1 bakan verdi. Erim Hükümeti'nin amaçlarından biri anarşiye son vermek, bir diğeri de reformları yapmaktı. Reformları gerçekleştirmek üzere, Hükümet'e 10'un üzerinde teknokrat alınmıştı. Hükümet'in 27 üyesinden 15'i parlamento dışındandı.

Nihat Erim, kendini komutanların öngördüğü radikal reformları yürütmekle yükümlü yöneticiler ile teknokratların oluşturduğu bir hükümetin lideri olarak görmekteydi. Bu nedenle Erim, Hükümeti'ne Dünya Bankası'ndan Atilla Karaosmanoğlu'nu, Ordu Yardımlaşma Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi Özer Derbil'i, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nu ve Devlet Planlama Örgütü'nden Şinasi Orel'i almıştı. Ancak Erim Hükümeti'nde, reformlardan yana olan bu kişilerin yanı sıra, 1960'ların başlarında kurulmuş olan Koalisyon Hükümetleri'nde reformların yapılmasını engelleyen Ferit Melen ve Sait Naci Ergin gibi muhafazakârlar da bulunmaktaydı. Bu nedenle Erim Hükümeti, uzlaşmacı bir yapıdan çok, çelişkilerin ve ayrılıkçı görüşlerin egemen olduğu bir yapıya sahipti.

Erim Hükümeti, güvenoyu aldıktan sonra büyük kentlerde sıkıyönetim ilan etti. 4.000 kişi terör suçlamasıyla yakalanmış, solcu gazeteler yasaklanmış ve bazı kişisel özgürlükler askıya alınmıştı. Erim Hükümeti'nin Programı, "Atatürkçü temelleri" daha çok vurgulamakla birlikte, önceki hükümetlerin programlarından bir farklılık göstermemekteydi. Nihat Erim de, 27 Mayıs Devrim liderlerinin yapmış oldukları gibi yeni Hükümet'in, dış politikada ABD ile yakın dostluk ve ittifak ilişkilerine bağlı kalacağını açıklamıştı.

Gerek AP gerekse CHP, Erim Hükümeti'yle işbirliğinde bulunmayı kabul etti. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Erim Hükümeti'ne desteğini verirken, CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, Erim Hükümeti'ne yardım etmenin askeri darbeye destek anlamına ge-

leceği görüşündeydi. Ecevit, bunun üzerine Genel Sekreterlik görevinden istifa etti[3] ve parti içinde muhalefetini sürdürerek "halk için" değil, "halkla birlikte" olma politikasını savundu. Ecevit, CHP'nin, kitlelerin cahil oldukları ve kendileri için neyin iyi olduğunu bilmedikleri yönündeki elitist görüşlerini terk etmesini istemekteydi.

Önemli bir ekonomist olan Atilla Karaosmanoğlu tarafından bir reform programı oluşturulmuştu. Bu program, toprak reformunu, toprak vergisini, maden endüstrisinin ulusallaştırılmasını ve ortak girişimlerin en az % 51'inin Türklere ait olması suretiyle Türk endüstrisini koruyucu önlemlerin alınmasını içermekteydi. Bu reform programını, yalnızca Vehbi Koç ile Nejat Eczacıbaşı gibi ülkenin önde gelen iş adamları destekledi.

Nisan ayında terör olayları yeniden başlamış ve 27 Nisan'da 11 bölgede sıkıyönetim ilan edilmişti. Ordu, terörizm şüphesiyle insanları tutuklamaya başlamış ve solcular ile ilerici liberallere karşı bir cadı avı başlatmıştı. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'un Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) üyeleri tarafından kaçırılması ve 22 Mayıs'ta öldürülmesinden sonra,[4] solculara yapılan zulüm ciddi boyutlara ulaşmış, aralarında birçok tanınmış yazar, gazeteci, öğretim üyesi ve sendikacının bulunduğu 5.000 kadar kişi tutuklanmıştı.

Öte yandan Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi, tüzüğünün "laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması" ilkelerine aykırı olduğu gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de kapatılmış,[5] Türkiye İşçi Partisi de 21 Temmuz'da aynı kaderi paylaşmıştı.

---

3 Bülent Ecevit, 18 Ekim 1966'da henüz 41 yaşındayken CHP Genel Sekreterliği'ne seçilmişti.

4 Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), 1970 başlarında Mahir Çayan, Münir Ramazan Aktolga ve Yusuf Küpeli tarafından kurulmuştu. Örgütün önemli isimleri arasında Ertuğrul Kürkçü, Ulaş Bardakçı ve Hüseyin Cevahir bulunmaktaydı.

5 Kapatılan Milli Nizam Partisi kadroları, benzer bir tüzükle 11 Ekim 1972'de "Milli Selamet Partisi" adıyla yeni bir parti kurmuştu.

Milliyetçi Hareket Partisi ile onun şemsiyesi altında eylemlerini gerçekleştiren sağcı teröristlere ise dokunulmamıştı.[6]

Parlamento içinden müthiş bir direnişle karşılaşan Birinci Erim Hükümeti, eğitim, toprak, enerji, maliye, idare ve hukuk alanlarındaki reformları gerçekleştirememişti. Meclis'in baskısına daha fazla dayanamayan Nihat Erim, 26 Ekim 1971'de istifasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sundu; ancak Sunay, bu istifayı kabul etmedi.[7]

Erim'in, Meclis'teki muhafazakârlarla uzlaşmaya yanaşması ve Demirel'in eski bakanlarından bazılarını Hükümet'e alması üzerine 3 Aralık 1971'de, Hükümet'in reformcu bakanları ("11'ler") istifa ettiler. Bunun sonucunda, Hükümet iktidardan düştü. 11 Bakan, ülkenin gereksinme duyduğu kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bakış açısıyla gerçekleştirebilmek amacıyla Hükümet'te görev aldıklarını; ancak, bu amacı gerçekleştiremediklerinden görevlerinden ayrılmak zorunda kaldıklarını açıklamıştı.[8]

İkinci Erim Hükümeti, 11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972 tarihlerinde görev yaptı. Bu Hükümet de başarısız olmuştu. Demirel, dışarıdan Hükümet'e egemen olmayı sürdürmüş, İnönü liderliğindeki CHP ise muhalefette kalmıştı. Ancak Demirel, Erim'in kararnamelerle ülkeyi yönetmesine ve Meclis'i devre dışı bırakmasına karşı gelmiş, Demirel'in desteği olmadan iktidar olamayacağını anlayan Erim de 17 Nisan'da istifa etmişti.

---

6 Milliyetçi Hareket Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin 8-9 Şubat 1969'da Adana'da yapılan genel kongresinde adının değiştirilmesiyle Alparslan Türkeş'in başkanlığında kurulmuştu. Bu parti, Türk-İslam ülküsünü ve Türk milliyetçiliğini savunan aşırı sağ bir partiydi.

7 Cevdet Sunay, bir önceki Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in rahatsızlığı nedeniyle görevinden ayrılması üzerine, 28 Mart 1966'da TBMM tarafından Türkiye'nin beşinci Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 28 Mart 1973'e değin bu görevde kalmıştı.

8 Hükümet'ten istifa eden "11'ler" arasında Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu, Dışişleri Bakanı Osman Olcay, Türkiye'nin ilk kadın bakanı olan Sağlık Bakanı Prof. Dr. Türkân Akyol, Ulaştırma Bakanı Selahattin Babüroğlu, Kültür Bakanı Talât Halman, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Atilla Sav ile Devlet Bakanı Mehmet Özgüneş bulunmaktaydı.

Erim Hükümetleri, TBMM'deki sağcı partilerin desteğiyle 1961 Anayasası'nın 44 maddesini değiştirdi. Bu değişikliklerin sonucunda, Anayasa'nın 11. maddesinde yer alan kişisel özgürlükler kısıtlanmış, üniversiteler ile radyo ve televizyon kurumunun özerklikleri kaldırılmış, basın özgürlüğü ile Anayasa Mahkemesi'nin yetkileri sınırlandırılmıştı. Bunlara karşılıkş Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkileri artırılmış ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştu.

6 Mayıs 1972'de öğrenci hareketi liderlerinden Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ile Hüseyin İnan'ın "anayasayı ihlal" suçundan idam edilmeleri, 1961'de benzer gerekçeyle idam edilen Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın intikamının alınması şeklinde yorumlandı.[9]

Ara rejim, Erim Hükümetlerinden sonra sırasıyla iktidara gelen Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleriyle sürecek, Ekim 1973'te genel seçimlerin yapılmasıyla da sona erecekti.

Ferit Melen Hükümeti (22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973)

Milli Güven Partisi liderlerinden olan Ferit Melen, Erim'den bile daha fazla Demirel ve Adalet Partisi ile yakın işbirliğinde bulunmuştu. Ferit Melen'in, sosyal ve ekonomik reformlar yapma gibi bir niyeti yoktu; Melen'in başlıca amacı, sıkıyönetim olmaksızın ülkede düzenin sağlanması ve hukukun egemen kılınmasıydı. Renksiz Melen Hükümeti, ekonominin ve toplumun temel sorunlarına bir çözüm getirememiş ve sıkıyönetim günlük yaşama egemen olmayı sürdürmüştü.

1973 Ekim seçimlerinden önce, yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi gündemin en önemli maddesini oluşturmaktaydı. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı Mart ayında son bulmuştu. Ordu, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanı

9 Baskın Oran, "1960-1980: Göreli Özerklik-3", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.670.

adayı olarak göstermiş; ancak siyasal partiler, görev süreleri sona eren cumhurbaşkanlarının yerine otomatik olarak genelkurmay başkanlarının getirilmesinin gelenek oluşturmasını kabul etmeyince, Faruk Gürler'in adaylığı TBMM tarafından reddedilmişti. Yeni Cumhurbaşkanı'nı seçme bunalımı, 13 Mart'tan 6 Nisan'a değin sürmüş, 6 Nisan'da TBMM'nin Senatör ve Emekli Oramiral Fahri Korutürk'ü Cumhurbaşkanı seçmesiyle sona ermişti.[10]

Naim Talu Hükümeti (15 Nisan 1973-26 Ocak 1974)

Yeni seçilen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Melen Hükümeti'nde Ticaret Bakanı olan Naim Talu'yu Başbakan olarak atadı. Talu Hükümeti, Adalet Partisi ile Prof. Feyzioğlu'nun Cumhuriyetçi Güven Partisi arasındaki bir koalisyon hükümeti görünümündeydi. Talu'nun başlıca görevi, ülkeyi seçimlere hazırlamaktı.

1973 yazında, devleti sivil toplum karşısında güçlendiren anayasa değişikliği gerçekleştirilmiş, muhalefetin her türüyle doğrudan uğraşacak özel mahkemeler kurulmuş, üniversiteler boyunduruk altına alınmış ve sendikalar susturulmuştu.

1971-1973 dönemini, büyük ölçüde 12 Mart sonrasının iç sorunları biçimlendirmişti. İç sorunların ağır bastığı bu dönemde dış politikanın geri plana itilmiş olması kaçınılmazdı.

10 Fahri Korutürk, 6 Nisan 1973-6 Nisan 1980 tarihlerinde Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştı.

1973 SEÇİMLERİ ERTESİNDEKİ HÜKÜMETLER

14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimler 1971-1973 ara rejimini sona erdirdi. Bu seçimlere 7 siyasal parti katılmıştı. 1973 seçimleri sonucunda, 450 sandalyeli TBMM'de Cumhuriyet Halk Partisi 185,[1] Adalet Partisi ise 149 milletvekilliği kazandı. Adalet Partisi, 1969'da %46,5 olan oylarını 1973 seçimlerinde %29,8'e düşürmüştü. Adalet Partisi'nin oylarının azalmasından sağda yer alan Milli Selamet Partisi ile Demokratik Parti[2] kazançlı çıktı. Dinci çevreleri temsil eden Milli Selamet Partisi, 48 sandalye ile seçimlerden 3. parti olarak çıkmıştı. Meclis'te yer alan diğer partiler ise; Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ile Türkiye Birlik Partisi'ydi.[3]

---

1 1965 seçimlerinde %28,7, 1969'da da %27,4 oy alan CHP, 1973 seçimlerinde oylarını %33,3'e yükseltmişti.

2 Demokratik Parti, Adalet Partisi'nden ayrılan muhafazakâr bir grup tarafından 18 Aralık 1970'te kurulmuş ve 4 Mayıs 1980'de kapatılmıştı. Partinin kurucusu ve Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'ydi. Saadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Adnan Menderes'in oğulları Yüksel ve Mutlu Menderes ile Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu partinin kurucuları arasındaydı.

3 Türkiye Birlik Partisi, Alevi kökenli bir grup siyaset adamı tarafından Hasan Tahsin Berkman'ın başkanlığında 17 Ekim 1966'da kurulmuş ve 16 Ekim 1981'de

CHP, 1973 genel seçimlerinde 1961 yılından beri ilk kez en fazla oyu almış ve TBMM'de en büyük parti durumuna gelmişti. CHP'nin bu seçimlerde oylarını artırmasında 14 Mayıs 1972'de Bülent Ecevit'in Parti Genel Başkanlığı'na seçilmesinin büyük payı oldu. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra CHP'nin takınacağı tutum konusunda, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Genel Sekreter Bülent Ecevit ile anlaşmazlığa düşmüştü. İnönü, askeri müdahaleye açıkça karşı çıkılmasını onaylamıyordu. Yeni kurulacak Hükümet'e CHP'nin üye verip vermeyeceği konusunda beliren anlaşmazlık sonucunda, Ecevit Parti Genel Sekreterliği'nden istifa etti. 4 Mayıs 1972'de toplanan CHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayı'nda "ya ben ya Bülent" diyen İnönü, politikasının partisince onaylanmaması durumunda istifa edeceğini açıkladı. Kurultay'da Parti Meclisi için yapılan oylamada, Ecevit yanlılarının 507'e karşılık 709 oy ile güvenoyu alması üzerine istifa eden İnönü'nün yerine Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'na seçildi. Ecevit'in CHP Genel Başkanlığı'na seçilmesiyle birlikte, CHP'de yeni bir sosyal demokrasi dönemi başlamış olmaktaydı.

Bülent Ecevit'in başkanlığındaki CHP, Batı yanlısı dış politikaya ihtiyatla yaklaşmaktaydı. Ecevit, ABD'nin muhalefetine karşın 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmiş ve haşhaş sorununun neden olduğu buhranda ABD'yi karşısına almıştı. Öte yandan Ecevit, Avrupa Topluluğu'nun Türkiye ile ilişkileri geliştirme çabaları karşısında uzlaşmacı olmayan bir tutum benimsemişti. Ecevit, Türkiye'nin Batı ile olan ittifak ilişkisinin "bağımlılık" derecesinde olmasına karşıydı. Ecevit, dış ilişkilerde daha fazla bağımsızlıktan yana olup, Üçüncü Dünya ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile daha dostça ilişkilerin geliştirilmesini istemekteydi. Ecevit, bu görüşlerin Atatürkçü bakış açısını yansıttığını savunmaktaydı.[4]

kapatılmıştı. Mustafa Timisi'nin Genel Başkanlığı altındaki TBP, 1973 genel seçimlerinde ancak %1,1 oranında oy alabilmişti.

4 Sedat Laçiner, "Turkish Foreign Policy (1971-1980): Ideologies vs. Realities", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, c.6, sayı 21, 2010, s.66.

1973 genel seçimleri sonucunda, görüldüğü gibi hiçbir parti mutlak çoğunluğu sağlayamamıştı. Bu nedenle 1970'ler boyunca, koalisyon ya da azınlık hükümetlerinin kurulması kaçınılmaz oldu.

1973 seçimlerinden sonra, Türkiye'nin dış politikasında yeniden çok yanlılık dönemi başlamıştı.[5] 1973 ertesinde Türkiye, Batı'ya karşı mesafeli, sosyalist ülkeler ve başta Arap-İslam ülkeleri olmak üzere Üçüncü Dünya devletleriyle ise yakın ilişkiler izleyecekti.

Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi Hükümeti (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974)

1973 genel seçimleri ertesinde Cumhurbaşkanı Korutürk, 27 Ekim'de Bülent Ecevit'ten Hükümet'i kurmasını istemişti. Özellikle iş çevreleri, CHP ile AP arasında bir koalisyon hükümetinin kurulmasını istemekteydi. Bu, 1971 sonrasındaki statükoyu koruma açısından ideal bir çözüm yolu olabilirdi; ancak Demirel, Ecevit'in başkanlığı altındaki bir hükümette yer almak istememişti. Demokratik Parti Başkanı Ferruh Bozbeyli de, ideolojik görüş farklılıkları nedeniyle Ecevit'le işbirliğinde bulunmak istememekteydi. Bu durumda Ecevit'in, Erbakan'ın MSP'si ile bir koalisyon hükümeti kurmaktan başka seçeneği kalmıyordu.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Başbakanlığı'nda Cumhuriyet Halk Partisi ile Milli Selamet Partisi arasında 26 Ocak 1974'te Koalisyon Hükümeti kuruldu. Bu Hükümet'e, "Birinci Ecevit Hükümeti" de denilmekteydi. Burada şu hususu vurgulamakta yarar görüyorum: "Atatürk'ün CHP'si, Atatürk Devrimi'ne karşı olan MSP ile ortak bir hükümet kurmuştu."

İdeolojisini "Milli Görüş" olarak belirleyen Necmettin Erbakan başkanlığındaki Milli Selamet Partisi, hızlı endüstrileşme ile İslamiyet'i savunmakta ve bu iki amacın da dış yardım almadan

5 1971-1973 döneminde Türkiye, daha çok Batı'yla, özellikle de ABD'yle yakın ilişkilere dayalı bir dış politika izlemişti.

gerçekleştirilebileceğini öne sürmekteydi. MSP'nin dış politikadaki sloganı ise, Türkiye'nin dış politikada dünya liderliğini hedeflemesiydi. Erbakan'a göre, İslamiyet, komünizm ile kapitalizmin yanı sıra üçüncü bir yol olabilirdi. Erbakan, Avrupa Topluluğu'nun bir Hıristiyan kulübü olduğunu ileri sürerek, Topluluk'un başlıca amacının Türkleri ve Müslümanları yok etmek olduğunu iddia etmekteydi. Milli Selamet Partisi'nin görüşüne göre, Türkiye'nin çıkarı, Hıristiyanlar yerine Müslüman ülkelerin yanında yer almasını gerektirmekteydi. Bu nedenle MSP, Ortadoğu'da İslam dayanışmasını ve İsrail ile ABD çıkarlarına karşı işbirliğini savunmaktaydı.

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin dış politika programında, dış politikada amacın, Atatürk'ün kurduğu temeller üzerinde barışçı, devletler hukukuna saygılı ve Türkiye'nin bağımsızlığını ön planda tutan bir politika izlemek olduğu yer almaktaydı. Programda, Hükümet'in, özellikle Türkiye'nin müttefikleriyle, komşu ülkelerle ve Türkiye ile arasında tarihsel, geleneksel ve manevi bağlar bulunan ülkelerle iyi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiği belirtilmişti. Ayrıca Türk ulusunun, bağımsızlığına yeni kavuşmuş ya da kavuşma çabasında olan ülkelere özel bir yakınlık duyduğu da ifade edilmişti. Programda yer alan diğer hususlar ise özetle şöyleydi: Türkiye'nin içinde bulunduğu ortak güvenlik sistemine ve ittifaklara bağlı kalınacaktı. Ortadoğu'da barışın sağlanmasında BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı kararının uygulanması önemli bir adım olarak değerlendirilmekteydi. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararını desteklemek suretiyle İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemekle birlikte, güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olma hakkını da tanımaktaydı. Kıbrıs sorununa çözüm olarak, Kıbrıs Türk toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunacağı federatif bir sistemin yaşama geçirilmesi savunulmaktaydı. Öte yandan, denizlere ve deniz yataklarına ilişkin sorunların çözülebilmesi amacıyla yapılmakta olan uluslararası deniz huku-

ku çalışmalarında, Türkiye'nin güvenliğine ve yararına değinen konular üzerinde durulacağı da belirtilmekteydi.

Zaman içerisinde Başbakan Bülent Ecevit ile Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan arasında iç ve dış politikada sürtüşmeler ortaya çıkmaya başlamıştı. Ecevit, Erbakan'a iç ve özellikle dış politika konularında güvenemiyordu. Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı ziyaret sırasında vekâleti Erbakan'a bırakmak istememesi, ikili arasındaki iplerin kopmasına yol açtı. Erbakan bu durumda, Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı ziyareti onaylamadıklarını bildirdi. Bunun üzerine Ecevit, 17 Kasım 1974'te Başbakanlık görevinden ayrıldı.

Irmak Hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975)

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 17 Kasım 1974'te Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'ı Başbakan olarak atadı. 17 Kasım'da kurulan Irmak Hükümeti, Meclis'ten güvenoyu alamadığı için, ancak Mart 1975'e değin iktidarda kalabilmişti. Hükümet Programı'nın dış politika bölümünde, Atatürk ilkelerinden ilham alınacağı, NATO, ABD ve Batı Avrupa ile güçlü ilişkilerin sürdürüleceği, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişkilerin geliştirileceği belirtiliyordu. Programda ayrıca, İran ve Pakistan ile mevcut geleneksel dostluk ilişkilerinin korunacağı, Ortadoğu uyuşmazlığında Arap ülkelerinin haklı görülen davalarının desteklenmesinin sürdürüleceği, Filistin halkının meşru ulusal haklarının tanınmasının Ortadoğu uyuşmazlığının çözümünde esas koşul olduğu inancının benimseneceği, Arap ülkeleriyle ikili ilişkiler çerçevesinde temasların ve her alandaki mübadelelerin artırılacağı yer almaktaydı.

Bağlantısız Ülkeler'le ilişkilerin hızla geliştirileceğinin kaydedildiği Hükümet Programı'nda, Yunanistan ile ilişkiler konusunda da şunlar ifade edilmekteydi: Türkiye, Kıbrıs'ta toprak ilhakının peşinde değildi. Hükümet, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliği-

nin, eşit haklara dayanan ve yeterli güvenceleri içeren sürekli bir anayasa düzeni içinde sağlanması görüşündeydi. Coğrafi temele dayanan federasyon sistemi tek çözüm yoluydu ve bu çözüm görüşmeler yoluyla gerçekleştirilecekti. Yunanistan ile bütün uyuşmazlıkların gerçek çözümü, ancak karşılıklı iyi niyete ve hakka saygı gösterilmek suretiyle mümkün olabilecekti.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti (31 Mart 1975-21 Haziran 1977)

31 Mart 1975'te, Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakanlığı'nda Adalet Partisi (AP),[6] Milli Selamet Partisi (MSP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Bağımsızlar arasında Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kuruldu. Bu Hükümet, çok yanlı bir dış politika uygulayacaktı. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, dış politikada Batı'ya mesafeli, sosyalist devletlerle diyaloğa dayalı ilişkiler kuracak, Ortadoğu'da da özellikle Arap ülkelerine eğilimli bir politika izleyecekti.

Demirel'in başkanlığındaki Adalet Partisi, Türkiye'nin, Batı ve özellikle de Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bütünleşmesinden yanaydı. CHP, AET'ye tam üyeliğin Türkiye'nin ekonomisine ve bağımsızlığına zarar vereceği ve Atatürkçü ilkelere ters düşeceği görüşündeyken, AP, AET üyeliğinin Türkiye'nin ekonomik sorunlarına, istikrarsızlığına, terörizme ve dış politikadaki yalnızlığına başlıca çözüm olacağını ileri sürmekteydi. AP üyeleri, orduyu ve Atatürkçü aydınları partilerine ve Türkiye'deki liberal demokrasiye doğrudan bir tehdit, Batı'yı da demokratik rejimin varlığının güvencesi olarak görmekteydi. Demirel, bölgesel devletlerle, İslam dünyasıyla ve Üçüncü Dünya ile ilişkilerin gelişti-

6 Adalet Partisi; liberal demokratların, ılımlı Müslümanların, ılımlı milliyetçilerin, serbest pazardan yana olanların ve diğer liberaller ile muhafazakârların partisiydi.

rilmesini savunmakla birlikte, ne Müslüman dünya ne de Üçüncü Dünya'yla ilişkilerin Türkiye'nin Batı ile ilişkilerine bir seçenek oluşturmayacağı görüşündeydi.

Hükümet Programı'nın dış politika bölümünde, dünyadaki genel "yumuşama (detente)" ortamının korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmanın sürdürüleceği, uluslararası alandaki çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesine çalışılacağı ve Türkiye'nin bulunduğu bölge ile dünyadaki barış dengesinin korunmasına öncelik verileceği yer almaktaydı. Hükümet Programı'nda, Batı Avrupa ile ilişkilerin artırılması gereğine, Balkan ülkeleri ve Sovyetler Birliği'yle iyi komşuluğun ve Çin Halk Cumhuriyeti'yle ilişkilerin geliştirilmesinin önemine de değiniliyordu.

Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler konusunda ise programda; gerek CENTO ve Kalkınma İçin İşbirliği Teşkilatı gibi bölgesel kuruluşlar içinde gerekse ikili ilişkiler çerçevesinde, İran ve Pakistan ile her alandaki işbirliğinin güçlendirilmesine çaba harcanacağı, Irak ve Suriye ile dostça işbirliğinin geliştirilmesine çalışılacağı, Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Ürdün ve Ortadoğu'nun diğer ülkeleri ile ilişkilerin hızla geliştirilmesi hususunda canlı bir politikanın izleneceği kaydedilmekteydi. Öte yandan, Türkiye ile Libya Cumhuriyeti arasında temelleri son zamanlarda atılan geniş işbirliği projelerinin bir an önce gerçekleştirilmesi çalışmaları hızlandırılacak, Asya ve Afrika ülkeleriyle iyi ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verilecekti. Hükümet, Ortadoğu uyuşmazlıklarının çözümünün işgal edilen toprakların terk edilmesine ve Filistin halkının yasal haklarının tanınmasına bağlı olduğuna inanmaktaydı.

ABD ile ilişkiler konusunda Hükümet, ABD Hükümeti'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu uygulamasını kaldırmaması durumunda, Türkiye'nin, ABD ile güvenlik alanında sürdürdüğü ikili savunma ilişkilerinde gerekli önlemleri alacağını öne sürmekteydi.

Kıbrıs konusunda Hükümet, Ada'ya yapılan Barış Harekâtı sonucunda kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne gerekli yardım ve desteği sağlamak görüşündeydi. Hükümet'e göre, Kıbrıs'ta iki bölgeli federal sistem hakça çözümü gerçekleştirebilecek tek yoldu. Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen Ege Denizi sorunlarına ilişkin olarak da Hükümet, bu denizde mevcut karasuları rejiminin Yunanistan tarafından tek yanlı olarak değiştirilmesi ve Ege Denizi hava sahasının kontrolü sorunu ile 12 Ada'da Yunanlıların yoğunlaşan silahlanma faaliyetleri karşısında uygun göreceği girişimlerde bulunmaya kararlıydı. Hükümet ayrıca, Ege kıta sahanlığı sınırının, Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilecek görüşmeler yoluyla ve hakkaniyet esasına dayanarak anlaşma yoluyla saptanmasından yanaydı.

1976 yılında Hükümet ortakları, sorunlara çözüm yolları aramada farklı bakış açılarına sahip olmaya başlamış ve Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, her zamankinden daha güçsüz bir konuma düşmüştü. Ülkedeki şiddet olaylarının başlıca sorumlusunun Milliyetçi Hareket Partisi olduğu yönünde güçlü kanıtlar olmakla birlikte Hükümet, söz konusu parti aleyhine Cumhuriyet Savcılığı'nın soruşturma başlatmasına izin vermemişti. Oysa terörizmin üstesinden gelinebilmesi için, Milliyetçi Hareket Partisi'nin rolünün açığa çıkarılması gerekmekteydi; ancak Demirel, böyle bir adımın Hükümet'in tasfiyesine yol açabileceğini düşündüğünden bunu reddetmekteydi.

1977 SEÇİMLERİ ERTESİNDEKİ HÜKÜMETLER

İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978)

5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimlerde, hiçbir siyasal parti TBMM'de yeterli çoğunluğu sağlayamamıştı. CHP, oyların %41,4'ünü alarak seçimlerden önemli sandalye artışıyla çıkmakla birlikte 213 milletvekilliğinde kalmış, AP, oyların % 36,9'unu alarak sandalye artışı sağlamış; ancak, yine ikinci büyük parti konumunu sürdürmüştü. MSP ile Demokratik Parti sandalye kaybına uğramış, MHP ise sandalye sayısında önemli artış kaydetmişti. Seçimlerde çoğunluğu sağlayamayan CHP, Bülent Ecevit'in Başbakanlığı'nda bir azınlık hükümeti kurmuş; ancak bu Hükümet, 3 Temmuz'da Meclis'ten güvenoyu alamayınca yalnızca 1 ay iktidarda kalabilmişti (21 Haziran-21 Temmuz 1977).

Ecevit Hükümeti Programı'nın dış politikaya ayrılan bölümünde, Türkiye'nin, savunmasını aşırı ölçüde dış desteğe ve belirli bir kaynağa bağımlılıktan esirgeyici ulusal bir güvenlik kavramı

oluşturması ve dış politikada da bunun gereği olan düzenlemeleri yapması yer almaktaydı. Türkiye'nin ittifaklara olan katkısının bölge ülkeleri için bir kuşku ve güvensizlik etkeni olmamasına özen gösterilecek ve dış politikada barışçı bir yol izlenecekti. Özellikle bölge ülkeleriyle ve gelişme yolundaki ülkelerle yakın ilişkiler ve işbirliği gerçekleştirilecekti. Hükümet, Kıbrıs konusunda iki bölgeli, bağımsız ve bağlantısız federal bir çözümü gerçekleştirmekten yanaydı. Hükümet ayrıca, Türkiye'nin, Ege kıta sahanlığındaki ve denizlerdeki ulusal ekonomik haklarını ve egemenlik haklarını sağlayıp koruyacaktı.

Ecevit Hükümeti'nin iktidardan düşmesi üzerine, Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, 21 Temmuz'da Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi ile birlikte "İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti"ni oluşturdu.[1] Hükümet Programı'nın dış politikaya ayrılan bölümünde, dünyada ve bölgede "yumuşama"ya katkının sürdürüleceği ve bu çerçevede NATO ittifakına önem verileceği ifade edilmekte, barışçı dış ilişkiler vurgulanmakta, çok yönlü ve dengeli bir dış politika gereğine değinilmekteydi. Programda ayrıca, Müslüman ülkelerle ilişkilerin ve her alanda işbirliğinin geliştirilmesi ve Ortadoğu uyuşmazlığının çözümü için, işgal edilen toprakların terk edilmesi ile Filistin halkının kendi devletini de kurmasını içeren yasal haklarının tanınması gerektiği belirtilmekteydi.[2]

Hükümet Programı'nda, bölge dışındaki Bağlantısız Ülkeler'le ve özellikle bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkelerle ilişkilerin geliştirileceği ifade edilmekte; Yunanistan ile ilişkiler konusunda, Ege Denizi'nde ulusal hakların korunmasına kararlı olunduğu, Ege kıta sahanlığı sorununa görüşmeler yoluyla Lozan den-

1 İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde, Birinci Cephe Hükümeti'ne kıyasla MSP ile MHP'nin etkileri daha fazlaydı.

2 İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Programı'nda, diğer hükümetlerin programlarından farklı olarak, ilk kez Filistin halkının devlet kurma hakkından söz edilmekteydi.

gesine uygun, Türkiye'nin siyasal, ekonomik çıkarları ve güvenlik gerekleriyle bağdaşan bir çözüm bulunmasının, Ege hava sahası sorununun da yine görüşmeler yoluyla ve hava sahasının eşit ve ortaklaşa kullanılmasını sağlayacak ve güvenlik gereksinmelerini karşılayacak bir çözüme kavuşturulmasının amaçlandığı kaydedilmekteydi. Kıbrıs konusunda ise, iki toplumun iki ayrı bölgede yaşayacağı federal bir düzenin kurulması amaçlanmaktaydı.

"İkinci Milliyetçi Cephe" Hükümeti, 1977 yılının son gününde düşürülmüştü. 1975 ile 1977 sonu arasında iktidarda olan Milliyetçi Cephe Hükümetleri, ciddi boyutlara ulaşan güvenlik sorunu ve 1973 petrol bunalımının doğurduğu ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştı. 1973 Ortadoğu Savaşı sonunda petrol fiyatları kısa sürede dört kat yükselince, Türkiye'nin döviz stoku hızla erimeye başlamıştı. Öte yandan, Batı ülkelerinde sanayi mallarının fiyatları hızla artınca, Türkiye'nin bu ülkelerden ithalatı da giderek pahalılaşmıştı. Türkiye'nin döviz gelirinin temel kaynaklarından birini oluşturan işçi döviz akımı ise, Batı ülkelerinde artan fiyatlar ve işsizlik gibi nedenlerle azaldı. Ekonomide yaşanan bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra, Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı da, ülkeye yeni ekonomik yükler getirmiş ve Türkiye'nin başlıca dış ekonomik kaynağını oluşturan Batılı çevrelerle arasını açmıştı.

Ecevit Hükümeti (5 Ocak 1978-12 Kasım 1979)

5 Ocak 1978'de, Bülent Ecevit'in başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi ve Bağımsızlar'dan oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kurulmuş; ancak 18 Eylül'de, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu Hükümet'ten ayrılmıştı.

Ecevit, hiçbir radikal önlem almayı öngörmemekteydi. Hükümet Programı'nda, yalnızca çatışmalar sonucu parçalanmış durumda olan ülkeye barış ve birliğin yeniden getirilmesi sözü

verilmekteydi. Bu bile bütünüyle kutuplaşmış olan bir toplumda ve muhalefetin daha çok kan dökülmesine yol açacak eylemleri özendirmesi nedeniyle, yerine getirilmesi olanaksız bir görev gibi durmaktaydı.

Ecevit Hükümeti'nin Programı'nda dış politika konularına geniş yer verilmiş, uluslararası ilişkilerde yumuşama, silahlanma yarışının durdurulması ve barışın önemi üzerinde durulmuştu. Türkiye'nin ulusal güvenliğini büyük ölçüde kendi olanaklarıyla sağlayabilmesi için, ekonomisini içinde bulunduğu bunalımdan ve darboğazlardan bir an önce kurtarması gerektiğinin vurgulandığı programda, bölge ülkeleriyle ilişkiler ve Türk-Yunan ilişkileri ile Kıbrıs konularında Birinci Ecevit Hükümeti'nin görüşleri yinelenmekteydi.

Ecevit, terörizm ve ekonomi sorunlarına çözüm getirmede başarısız olmuştu. Sağcı ile solcu militanlar arasındaki çatışmalar, Abdi İpekçi gibi tanınmış kişilerin de aralarında bulunduğu birçok kişinin yaşamına mal olan ufak çapta bir iç savaşa dönüşmüş ve Türk halkının çoğunluğunu oluşturan Sünniler ile İç ve Doğu Anadolu'da yaşayan Şiiler arasında mezhep ayrılığına dayalı şiddet olaylarının patlak vermesine neden olmuştu. Öte yandan Generaller, Ecevit'in terörizm ile Kürt ayırımcılığı konularındaki "yumuşak" tutumundan giderek düş kırıklığına uğramaktaydı.

Ecevit'in ekonomi yönetimi de başarılı olamamıştı. Ecevit'in, İran'da Şah yönetiminin düşmesinin ertesinde ortaya çıkan güç koşullarda dış finans kaynaklarını sağlayamaması, döviz ve ham petrol dahil gerekli ithal ürünlerinin eksikliğine yol açmıştı.

Demirel Hükümeti (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980)

14 Ekim 1979'da yapılan milletvekili ara seçimlerinde, Adalet Partisi'nin %54,05 oranında oy elde etmesine karşılık Cumhuriyet Halk Partisi'nin ancak %29,33 oranında oy alması üzerine Ecevit, 16 Ekim'de Başbakanlık görevinden istifa etmiş ve Süleyman

Demirel, 12 Kasım 1979'da "azınlık hükümeti" kurmuştu. Demirel iktidara geldiğinde terörizm ve enflasyonla savaşım, ülke gündeminin ilk sırasında yer almaktaydı. Hükümet ve ordu, terörizm tehdidinin yalnızca soldan geldiği ve Bozkurtların komünizmle savaşımda devletin müttefikleri olduğu konusunda görüş birliği içindeydi. Ancak, Demirel döneminde de terörizm ezilememişti. Terörizmin hedefleri arasında eski Başbakan Nihat Erim ile DİSK'in önceki Başkanı Kemal Türkler de bulunmaktaydı.

Demirel Hükümeti Programı'nın dış politika bölümünde, Türkiye'nin, mevcut yükümlülüklerine bağlı kalacağı, maceracı politikalara yönelmeyeceği, Kıbrıs'ta iki toplumlu, iki bölgeli federasyon çözümünü benimseyeceği, Ege kıta sahanlığı üzerindeki haklarından vazgeçmeyeceği, Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından silahlandırılmasına tarafsız kalamayacağı, Yunanistan'ın Ege'de karasularına ilişkin gerçekleştireceği bir oldubittinin ciddi sonuçlar doğuracağı, Müslüman ülkelerle ilişkilerin daha ileri bir düzeye çıkarılacağı ve ABD ile ilişkilerin karşılıklı çıkarlara, saygıya ve yükümlülüklere sadık kalarak geliştirileceği yer almaktaydı.

Demirel Hükümeti, 1 Ocak 1980'de ordu yüksek komutasının Cumhurbaşkanı'na uyarı mektubu vermesi üzerine, 24 Ocak'ta ekonomide bir dizi radikal karar almıştı. Demirel, ABD'nin ve TÜSİAD'ın (Türkiye Sanayiciler ve İşadamları Derneği) istekleri doğrultusunda Uluslararası Para Fonu'nun önerilerini uyguladı. Demirel, Turgut Özal'ı baş ekonomik danışmanı olarak atadı.[3] 24 Ocak kararları Özal'ın imzasını taşımaktaydı. Bu kararlarla, Türk lirası dolar karşısında %30'un üzerinde devalüasyona uğruyordu. Özal kararlarının amacı, iç pazardan çok ihracata yönelik yeni bir ekonomi modelinin oluşturulmasıydı. Ekonominin geleneksel hedefi olan ithalatı sınırlama ise, ticareti serbestleştirme

3 Turgut Özal, Süleyman Demirel gibi devlet bursuyla mühendislik alanında eğitim görmüş ve kısa zamanda kamuda üst makamlara yükselmişti. Demirel 1979 sonunda iktidara geldiğinde Özal, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekilliği görevini yürütmekteydi.

yoluyla ihracatı artırma, Türk lirasını devalüe etme ve fiyatlar ile faiz oranları üzerindeki denetimleri giderek kaldırma lehine terk edilmişti. Petrol ile petrol ürünleri, çimento, şeker, kâğıt ve kömür gibi kamu iktisadi teşebbüslerince denetlenen hemen hemen bütün ürünlerin fiyatları artırılmış, sigara ve alkol gibi tüketici malların fiyatları %70, demiryolu biletlerinin fiyatı %170 oranında yükseltilmiş, ülke Batılı yatırımcılara, Batılı bankalara ve Batılı petrol şirketlerine açılmış, kamu teşebbüsleri de kendi fiyatlarını belirlemede serbest bırakılmıştı.

24 Ocak kararlarıyla, ekonominin "piyasa kuralları"na göre dönüştürülme süreci başlatıldı. Özal, ekonomiyi sağlıklı bir konuma getirebilmek için, kendisine beş yıllık bir siyasal ve sosyal uyum süresinin sağlanmasını istedi.

Ekonomiyi yeniden yapılandırma, Demirel Hükümeti'ne sosyal gerilimleri azaltmada ya da terörizmin tahribatını sınırlandırmada yardımcı olamamıştı. Ülkede kan dökülmesine devam edilmekte ve Hükümet'in geleceği İslamcı görüşlere sahip Milli Selamet Partisi tarafından tehdit edilmekteydi. Öte yandan TBMM de, Fahri Korutürk'ten sonraki Cumhurbaşkanı'nı seçmede çıkmaza girmişti.

Terörizm, giderek artan işsizlik ve yükselen enflasyon, ülkeyi yöneten politikacılardan çok halkı rahatsız etmekteydi. Siyasal şiddet olaylarının arkasında büyük ölçüde Milliyetçi Hareket Partisi'nin olduğu bilinmekle birlikte, Hükümet'e desteğini geri çekmemesi için bu parti aleyhine soruşturma açılamamaktaydı. Öte yandan, Erbakan'ın da yatıştırılması gerekiyordu, çünkü Erbakan, partisinin desteğini çektiği takdirde Hükümet'i düşürebilme olanağına sahipti. Ecevit dahi Demirel'in düşürülmesi durumunda, bir alternatifin bulunmadığının ve ülkenin daha büyük bir istikrarsızlığa sürükleneceğinin bilincindeydi. İşte bu koşullar altında, askeri bir müdahalenin halk tarafından olumlu karşılanacağı düşüncesi topluma egemen olmaya başlamıştı.

Milli Selamet Partisi'nin 6 Eylül 1980'de Konya'da yapılan "Kudüs'ü Kurtar" mitinginde laik devlete açıkça hakaret edilmesi üzerine, ordu yüksek komutası, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliğinde harekete geçmiş ve 12 Eylül'de askeri darbeyi gerçekleştirmişti.

12 Eylül askeri yönetimi, TBMM'yi ve mevcut siyasal partileri feshetmiş, parti liderlerini tutuklamış ve bütün siyasal etkinlikleri yasaklamıştı. Ancak darbe yönetimi, 1960 Devrimi ertesinde yapılan yanlışlığı yinelememiş ve parti liderlerini ölüm cezasına çarptırmamıştı. Öldürme suçuyla yargılanan 25 terörist ise idam edilmişti. 1980 darbesi halk tarafından sevinçle karşılandı, çünkü 1970'lerin sonlarında yer alan terör eylemleri nedeniyle herkes kendini tehdit altında hissetmekteydi. 1978-1980 yıllarında, 5.000'den fazla kişi öldürülmüş ve 14.000 kişi yaralanmıştı. Darbe ertesinde terörizm tasfiye edilememiş; ancak, terörizmin boyutları büyük ölçüde daraltılmıştı.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI (1974-1983)

1968 Haziran'ında başlayan ve Kıbrıs'a yeni bir düzen getirmeyi amaçlayan toplumlararası görüşmelerden, ne yazık ki, 1974 yılına değin hiçbir olumlu sonuç alınamamıştı. Bunun başlıca nedeni, Kıbrıslı Rumların, Kıbrıs Türk toplumunu azınlık statüsüne tabi tutma isteğiydi. Kıbrıs Türk toplumu ve Türkiye ise, Kıbrıs Devleti'nin, Türk ve Rum olmak üzere iki ayrı federe devlete dayandırılması esasını benimsemişti.

Toplumlararası görüşmeler ilerledikçe Türk Hükümeti, "federal devlet" politikasında değişiklikler yaptı. Türkiye'nin yeni Kıbrıs politikası çerçevesinde, Kıbrıs'ta tek bir devlet olacak; ancak, birkaç bölgede toplanmış olan Türkler, kendi bölgelerinin yönetimlerinde özerkliğe sahip olacaklar ve kendi işlerini kendileri göreceklerdi. Türklere ait olan bölgelerin içişlerine Rumlar karışamayacaktı.

1973 yılının ilk günü Dr. Fazıl Küçük, Cumhurbaşkanı Yardımcılığı seçiminde aday olmayacağını açıklamış; 18 Şubat 1973'te de Rauf Denktaş, Cumhurbaşkanı Yardımcısı ilan edilmişti.

Türkiye'de Ekim 1973 seçimlerinden sonra Bülent Ecevit başkanlığında kurulan Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi Koalisyon Hükümeti, "fonksiyonel federatif sistem" tezini benimsemişti. Bu sistemde, toprakların paylaşılması söz konusu değildi; tek bir devlet içinde görev ile yetkilerin iki toplum arasında paylaşılması söz konusuydu.

Nicos Sampson Darbesi (15 Temmuz 1974)

Toplumlararası görüşmelerin uzaması, Yunanistan'da 1967'de bir askeri darbe sonucu iktidarı ele geçirmiş olan ve enosisi bir an önce gerçekleştirmek isteyen Cunta yönetimini kızdırmaktaydı.[1] Yunan Cuntası, Makarios'u, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ilhakı karşısında bir engel olarak görmekteydi. Bu nedenledir ki Cunta yönetimi, Ada'daki Yunan subayları aracılığıyla Makarios'u iktidardan düşürmeye karar vermişti.

Makarios ise, enosise temelde karşı olmamakla birlikte, Yunanistan'daki Cunta yönetimi ile çatışma halindeydi. Makarios, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına değil, Cunta yönetimi iktidardayken Yunanistan'a katılmasına karşıydı, çünkü böyle bir başarının askeri yönetimin varlık süresini uzatabileceğini düşünmekteydi.

Türkiye, ne yazık ki, Kıbrıs konusunda Makarios-Albaylar Cuntası karşıtlığından yararlanamamış ve böylece, önemli bir fırsatı kaçırmıştı.

---

1 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da bir askeri darbe yapılmış ve "Albaylar Cuntası" yönetimi başlamıştı. Cunta yönetimi döneminde, Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Yunanistan ile Kıbrıs Rum Hükümeti arasında görüş ayrılıkları doğdu. Albaylar Cuntası, Yunanistan'ın Batılı müttefikleriyle ilişkilerine zarar vermemek için, Türkiye'ye verilecek tazminat karşılığında enosisin gerçekleştirilmesini öngören Acheson Planı'nı kabul etme eğilimindeyken, Makarios, Türkleri işin içine karıştırmadan yalnızca enosisin gerçekleştirilmesi görüşünü savunmaktaydı. Makarios'un izlediği tarafsız dış politika ve Doğu Bloku ülkeleriyle iyi ilişkiler de, Cunta yönetiminin Makarios'tan hoşnut olmamasının bir diğer nedeniydi.

15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'taki Rum Milli Muhafız Birliği ile "EOKA-B" adlı örgüt, Yunan subaylarının denetimi altında Makarios'a karşı bir darbe girişiminde bulundu.[2] EOKA'cı Nicos Sampson, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sona erdiğini açıklayarak, "Kıbrıs Elen Cumhuriyeti"ni ilan etti ve kendisi de bu Cumhuriyet'in Başkanı oldu. Bu darbenin amacı, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini sağlamaktı. Darbe üzerine Makarios Londra'ya kaçtı.

Birinci Kıbrıs Barış Harekâtı (20 Temmuz 1974)

Doğaldır ki Türk Hükümeti, Sampson'un Kıbrıs'ta yönetimi ele geçirmesine ve enosisi gerçekleştirmek istemesine seyirci kalamazdı. Türkiye, Kıbrıs'taki yeni yönetimi tanımadığını bildirdi. İngiltere de, Kıbrıs'taki yeni yönetimi tanımadığını açıklamıştı.

Sampson darbesi sırasında Türkiye'de iktidarda bulunan Başbakan Bülent Ecevit, dış politikada NATO'ya daha sınırlı bir rol tanınmasından yana olup, ABD ile işbirliğinde bulunma konusunda da fazla istekli değildi. Yalnızca CHP değil, Hükümet'te CHP'nin ortağı olan MSP de, Türkiye ile Yunanistan'a yönelik ABD politikasından hoşnut değildi. İç politikaları birbirine bütünüyle karşıt olan bu iki partinin, dış politika görüşleri arasında benzerlikler bulunmaktaydı. Gerek CHP'nin gerekse MSP'nin ABD karşısındaki kuşkuculuğu, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesini olanaklı kılmıştı.

---

2 Makarios'u siyasal yollarla iktidardan uzaklaştırmayı deneyen ve başaramayan Cunta yönetimi, ilki 8 Mart 1970'te Makarios'u taşıyan helikoptere saldırı olmak üzere, Makarios'a birbirini izleyen üç suikast girişiminde bulunmuştu. Bu girişimler başarılı olamayınca, 28 Ağustos 1971'de gizlice adaya gönderilen Grivas, "EOKA-B" adında yeni bir silahlı örgüt kurdu. Makarios buna karşı çıkıp, kendisine bağlı polis gücünü güçlendirmek üzere Çekoslovakya'dan silah alımını başlatınca Atina, EOKA-B'yi ve Grivas'a bağlı Rum Milli Muhafız Birliği'ni hızla silahlandırmıştı.

Türkiye, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak, İngiltere ile birlikte Kıbrıs'a müdahale etmeye karar vermiş[3] ve Başbakan Bülent Ecevit, İngiltere Hükümeti ile temaslarda bulunmak üzere 17 Temmuz'da Londra'ya gitmişti. Ancak Ecevit, İngiltere Başbakanı Harold Wilson ve Dışişleri Bakanı David Callaghan'la yaptığı görüşmelerden umduğunu bulamamıştı, çünkü İngiltere müdahaleye yanaşmamaktaydı. Yunan halkının Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık savaşını başlattığı 1821 tarihinden itibaren İngiliz hükümetleri, daima Yunanistan'ın yanında yer almıştı. Bu kez de durum farklı değildi.

Bülent Ecevit, 19 Temmuz akşamı Londra'dan dönmüş ve Türk Silahlı Kuvvetleri 20 Temmuz 1974'te, Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla Kıbrıs'a Girne bölgesinden çıkartma yapmıştı. Bu harekâta Kıbrıs Türk Mücahitleri de katılmıştı.

Kıbrıs'a ilk çıkacak birliğe "Çakmak Birliği" adı verildi. Bu birlik; deniz piyade alayı ve 50. alay ile bir topçu taburu (12 top), bir tank bölüğü (15 tank), bir kobra bölüğü (tanka karşı kullanılan bir silah), bir istihkâm bölüğü ve muhabere, ordonat ile sıhhiye müfrezelerinden oluşmaktaydı.

Kıbrıs Rum ile Yunan kuvvetlerinin sert direnişleri nedeniyle, taraflar arasında şiddetli çarpışmalar oldu. BM Güvenlik Konseyi, 20 Temmuz'da aldığı 353 sayılı kararla, tarafları ateşkese, Ada'daki

---

3 6-12 Şubat 1959 tarihli Zürih ve Londra Antlaşmaları'ndan biri; Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan "Garanti Antlaşması"ydı. Bu antlaşmayla, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "bağımsızlık, toprak bütünlüğü ile güvenliğini" ve Kıbrıs Anayasası'nın temel hükümlerinin gereklerini güvence altına alıyordu. Güvence altına alınan bu unsurlara karşı bir tehlike ortaya çıkacak ve bu antlaşmanın hükümleri çiğnenecek olursa. Yunanistan, Türkiye ve İngiltere, gerekli önlemlerin alınması için birbirlerine danışacaktı. Eğer söz konusu devletler ortak davranışta bulunma olanağını bulamayacak olursa, "garanti eden" taraflardan her birinin duruma tek başına müdahale etmek hakkı saklı kalacaktı. Ayrıca bu üç devlet, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir başka devletle birleşmesine ya da bölünmesine yönelik her türlü eylemi önleme yükümlülüğü altına girmekteydi.

bütün yabancı kuvvetleri Ada'dan çekilmeye ve bütün ülkeleri Kıbrıs'ın egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye çağırmaktaydı. Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı kararını kabul ederek, 22 Temmuz 1974 günü saat 17.00'den itibaren ateşkese uymuştu.

22 Temmuz akşamı ateşkes yürürlüğe girdiğinde Türk kuvvetleri, Girne-Lefkoşa yolunu denetimleri altına almışlar ve Girne kıyılarında ellerinde tuttukları yerleri genişletmişlerdi. 22 Temmuz'daki ateşkesle Birinci Kıbrıs Barış Harekâtı sona erdi.

23 Temmuz günü Yunan Hükümeti istifa etmiş ve 24 Temmuz'da Konstantin Karamanlis, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmişti.[4] Kıbrıs'ta da, Cumhurbaşkanlığı'na Sampson'un yerine geçici olarak Glafkos Clerides getirilmişti.[5]

Kıbrıs Barış Harekâtı, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini ve Türk toplumunun bu birleşmeye karşı çıktığı için yok edilmesini önlemeyi ve Kıbrıs'ın bağımsızlığını koruyup, Ada'da her iki halk için de geçerli olabilecek barışı gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydı. 1974 yılına değin hep kendine söyleneni yapan Türkiye, ilk kez 1974'te inisiyatifi ele alarak ulusal çıkarlarını korumayı başarmış ve dış politikada bağımsız davranmıştı.

Cenevre Protokolü (30 Temmuz 1974)

Türkiye, Yunanistan ile İngiltere Dışişleri Bakanları, 25-30 Temmuz'da Cenevre'de bir araya gelerek Cenevre Protokolü'nü yayımladı. 30 Temmuz 1974 tarihli Cenevre Protokolü'nün, 1. maddesine göre, Türkiye'nin, "garantör" devlet olarak haklılığı resmen ve hukuken tescil edilmekteydi. Öte yandan Kıbrıs'ta çarpışan taraflar, 31 Temmuz 1974 günü Türkiye saati ile 24.00'te dene-

---

4 Konstantin Karamanlis, 24 Temmuz 1974-10 Mayıs 1980 tarihlerinde Yunanistan Başbakanı olarak görev yapmıştı.

5 Glafkos Clerides, Makarios'un Ada'ya dönmesi üzerine 7 Aralık 1974'te Cumhurbaşkanlığı yetkilerini Makarios'a devretmişti.

timleri altında bulundurdukları alanları genişletemeyecekti, yani Kıbrıs'ta ateşkes çizgisi, 22 Temmuz saat 17.00'deki çizgi değil, 31 Temmuz gece yarısı var olan çizgi olacaktı, çünkü 22 Temmuz'dan sonra Rumların saldırıları sürmüş ve Türk kuvvetleri denetimleri altındaki alanları genişletmişti. Cenevre Protokolü'ndeki bir başka önemli madde de, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde biri Kıbrıs Türk, öteki de Kıbrıs Rum olmak üzere iki özerk yönetimin varlığının taraflarca kabul edilmesiydi. Ayrıca, Yunan ve Kıbrıs Rum güçleri tarafından işgal edilen bütün Türk bölgeleri derhal boşaltılacak ve bu bölgeler BM Barış Gücü tarafından korunmayı sürdürecekti. Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki silahlı kuvvetlerin sayısı ile silah, mühimmat ve diğer savaş malzemelerinin uygun zamanlarda ve kademeli olarak azaltılmasına da olanak sağlanacaktı.

Birinci Cenevre Konferansı ve Konferans'ın sonunda imzalanan Cenevre Protokolü, Türk diplomasisi açısından bir başarı olarak kabul edilmektedir. Bu protokol ile Türkiye, hem Kıbrıs'a yapmış olduğu askeri müdahalenin yasal olduğunu doğrulatmış hem askerlerini geri çekme koşullarını onaylatmış hem de Ada'da iki toplumun varlığını ve Kıbrıs Türk toplumunun özerk olduğunu kabul ettirmişti.

İkinci Cenevre Konferansı ise ,Kıbrıs'ın anayasal statüsüyle ilgili konuları görüşmek üzere 8 Ağustos'ta başlamış ve 14 Ağustos'ta hiçbir sonuç alamadan dağılmıştı. Türkiye, federasyon tezini benimsemişti, yani merkezi hükümetin yetkileri sınırlı olacak, yetkilerin çoğu iki federe devlete bırakılacaktı. Ancak Kıbrıs Rum ile Yunan tarafı, anayasa düzeni konusunda kesin bir tutum almaktan kaçınıp işi oyalama yoluna götürmüştü. Başbakan Bülent Ecevit, istenildiği gibi bir anlaşma sağlanamazsa, ikinci bir harekâtın söz konusu olacağını açıkladı. Gerçekten, tarafların görüşlerini uzlaştırabilme mümkün olamamıştı. Öte yandan, Rum ve Yunan kuvvetleri ateşkese uymamakta ve çarpışmaları sürdürmekteydi.

İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı (14 Ağustos 1974)

Başbakan Bülent Ecevit, 14 Ağustos 1974'te İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirdi. 14-16 Ağustos tarihlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri, "Attila Hattı" olarak isimlendirdiği hedefe ulaşmıştı. Magosa-Lefke hattı çizildi. Türkiye, yeni sınırlar içinde ateşkes ilan ederek 16 Ağustos'ta harekâtı durdurdu.[6] İki gün içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, Ada'nın % 38'ini ele geçirmişti. İkinci Barış Harekâtı ile Türklerin yerleşim alanları daha net olarak belirlenmiş ve ileride kurulacak olan Kuzey Kıbrıs Türk Devleti'nin sınırları aşağı yukarı çizilmişti.

Türkiye'nin Birinci Harekâtı, Yunan Cuntası'nın Makarios'u hedefleyen darbe girişimi ve enosisi gerçekleştirme çabası karşısında uluslararası kamuoyu tarafından haklı ve yasal bulunurken, İkinci Harekât bir işgal olarak değerlendirildi. Oysa Türkiye'nin, Garanti Antlaşması'nın 4. maddesi uyarınca Kıbrıs'a gerçekleştirdiği tek taraflı müdahalenin "işgal" olmayıp, Kıbrıs Türk halkının yok edilmekten kurtarılması için yapılan haklı bir müdahale olduğu Atina Temyiz Mahkemesi'nin 21 Mart 1979 tarihli ve 2658/79 sayılı kararı ile de onaylanmıştı. Söz konusu karar şöyleydi: "Türkiye'nin, Zürih ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde, 'garantör' devlet olarak Kıbrıs'a müdahalesi yasaldır. Türkiye, yükümlülüklerini yerine getirmeye hakkı olan 'garantör' devletlerden biridir. Asıl sorumlular, darbeyi hazırlayan ve yürüten ve bu suretle bu müdahalenin koşullarını hazırlayan Yunanlı subaylardır."

Kıbrıs Barış Harekâtı, dünya devletlerince iddia edildiği gibi BM ilkelerine ve uluslararası hukuka aykırı bir işgal hareketi miydi? Bilindiği gibi, Kıbrıs Türk toplumuna 1960 Anayasası'yla sağlanan haklar, 1963'te Rum tarafının tek yanlı eylemiyle ortadan

6 Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin 16 Ağustos tarihli ve 360 sayılı kararına uyarak ateşkesi kabul etmişti.

kaldırılmıştı.[7] 1963'ten 1974 yılına değin geçen dönemde var olan Kıbrıs Cumhuriyeti değil, fiili bir Kıbrıs Rum Devleti ve Kıbrıs Rum Hükümeti'ydi. Türkiye'nin, 1974'te Ada'daki duruma müdahale hakkını Garanti Antlaşması'ndan almasının yanı sıra bu hakkı, "meşru müdafaa hakkı"ndan da doğmaktaydı. 1963'te Rumların Türklere yönelik saldırılarıyla ve daha sonra Sampson darbesiyle, Türk toplumunun yasal hakları ve varlığı ortadan kaldırılmak istenmiş ve bu nedenle, Türkiye'nin meşru müdafaa hakkı doğmuştu. İşte yine bu nedenledir ki, Türkiye tarafından gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı, uluslararası hukuka uygun bir güç kullanma eylemiydi.

Uluslararası topluluk tarafından ortaya atılan sav, 1974 Barış Harekâtı'yla "de facto" bir durumun yaratılması, yani Kıbrıs topraklarının bir bölümünün Türk toplumunun yönetimi altına alınmış olmasıydı. Oysa Kıbrıs'ta 1963 Rum saldırılarının sonucunda, zaten Rum tarafının yaratmış olduğu fiili bir durum söz konusuydu. Bir kez daha yinelemek isterim ki Kıbrıs Barış Harekâtı'nın amacı, Kıbrıs'ın bağımsızlığı ile toprak bütünlüğünü ve Türk toplumunun hak ve çıkarlarını korumaktı. Bu nedenledir ki Barış Harekâtı, hiçbir zaman bir "işgal hareketi" olarak nitelendirilemezdi. Yıllardır sivil ve savunmasız Türk halkına karşı girişilen saldırılar ve soykırım eylemleri, Türkiye'nin kaygılarında ve müdahalesinde ne derece haklı olduğunu ortaya koymaktaydı.

Kıbrıs Barış Harekâtı ile Türk toplumunun 11 yıl süren acısı dinmiş, insanlık tarihine "yüz karası" olarak geçmiş bulunan feci olayların sonu gelmişti. Kıbrıs'ta, Rum kesimi dahil barış sağlanmıştı. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ertesinde, Ada'da tedhiş olaylarının ve çarpışmaların yer almamış olması bunun açık kanıtıydı.

---

7 30 Kasım 1963'te Makarios, Anayasa'nın 13 maddesinde değişiklik yapılması önerisinde bulunmuş, Türk toplumu liderliğinin bunu kabul etmemesi üzerine, amacı Türk toplumunu imha etmek olan Akritos Planı Aralık başında yürürlüğe konmuştu.

1974'te Türkiye'nin Kıbrıs politikası, iktidarı ve muhalefeti ile bütün siyasal partilerin tam bir işbirliği ve oybirliğiyle başarıya ulaşan bir politika olmuştu. TBMM'nin, 20 Temmuz 1974'te Hükümet'e Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmede oybirliğiyle yetki vermesi, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ulusal bir politika izlediğini açıkça göstermekteydi.

Makarios, 7 Aralık 1974'te Kıbrıs'a dönerek, güneydeki Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Başkanı oldu.

Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuruluşu (13 Şubat 1975)

1959 Antlaşmaları'nın tek taraflı olarak Kıbrıs Rum Yönetimi tarafından ihlal edilmesinden bu yana kendini siyasal boşlukta hisseden Kıbrıs Türk tarafı, 13 Şubat 1975'te kendi bölgesinde "Kıbrıs Türk Federe Devleti"ni (KTFD) kurdu. Denktaş, nihai amacın iki kesimli bir federasyon çerçevesinde, Kıbrıs Rum toplumuyla birleşmek olduğunu açıkladı.

KTFD'nin ilanından önce Türkiye, Kıbrıs'ın kuzeyinde askeri denetimini kurmuştu. 1974 Harekâtı öncesinde 234.000 kişinin yaşadığı Türk bölgesinde nüfus 70.000'e düşmüştü ve bunun 20.000'ini de köylerinden ayrılmayan Rumlar oluşturmaktaydı. Harekât sırasında büyük bir yıkım yaşanmış, ekonomik yaşam neredeyse durmuştu. Kıbrıs Türk toplumunun bütün gereksinmeleri Türkiye'den karşılanmaktaydı. 2 Mayıs 1975'te yayımlanan bir yönetmelik uyarınca, Kıbrıs'ın Türk bölgesindeki işgücü açığının Türkiye'den gönderilecek işgücüyle kapatılması yoluna gidilmiş ve bu çerçevede, 40.000 kişi Türkiye'den Kıbrıs'a getirtilmişti.

Kıbrıs Barış Harekâtı'nın en önemli sonuçlarından biri de, "Nüfus Mübadelesi Anlaşması"ydı. 31 Temmuz-2 Ağustos 1975 tarihlerinde imzalanan bu anlaşma uyarınca, Güney'de yaşayan bütün Türklerin Kuzey'e geçmelerine izin verilecek, bu işlem BM'nin yardımıyla yapılacak ve 1975 yılının Eylül ayı sonundan önce sonuçlandırılacaktı. Kuzey'de yaşamakta olup Güney'e geçmek iste-

yen Rumlar da, BM aracılığıyla Güney'e geçebilecekti. Güney'de bulunan 65.000 Türk, 1975 Eylül'ünde BM Barış Gücü'nün gözetimi altında Kuzey'deki Türk bölgesine geçti. Böylece, her iki taraftan insanlar evlerini ve mal varlıklarını terk etmek zorunda kalmıştı. Nüfus mübadelesiyle iki toplumlu, iki kesimli federal bir yapının oluşturulması mümkün olabilmişti.

KTFD, kendi yasaları ve kurumları olan, özerkliğin ötesinde bağımsız çalışan bir örgütlenme oluşturdu. KTFD'nin sınırları Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güvencesi altına alınmıştı. Türkiye'den mali destek alan KTFD'nin, dünya devletlerinin tanımaması nedeniyle, Türkiye ile "özel bir ilişki düzeni" içine oturtulmuş bir yapılanması bulunmaktaydı. 1974'ten sonra Türkiye, garantör devlet olarak Kıbrıs Türklerinin iç yapılanmasında her türlü mali ve idari desteği sağlamıştı.

Kıbrıs Türkleri ile Kıbrıs Rumları arasında toplumlararası görüşmeleri başlatan olay, KTFD'nin kuruluşu oldu. Toplumlararası görüşmelerin ilki, 28 Nisan-1 Mayıs 1975 tarihlerinde Viyana'da yapılmış; ancak, bu ve bundan sonra yine Viyana'da yapılan dört toplantıda da olumlu bir sonuç sağlanamamıştı.

Dört Nokta Anlaşması (12 Şubat 1977)

31 Mart 1975'ten itibaren iktidarda olan Demirel Hükümeti'nin kararı üzerine,[8] KTFD Başkanı Rauf Denktaş, 9 Ocak 1977'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Makarios'a bir mektup göndererek görüşme önerisinde bulundu ve Makarios da, bu öneriye olumlu yanıt verdi. Rauf Denktaş'ın önerisi üzerine, 27 Ocak 1977'de Denktaş ile Makarios arasında bir doruk toplantısı yapılmış ve 12 Şubat 1977 tarihinde yapılan ikinci doruk toplantısında, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın da katılımı ve uzlaştırıcı çabalarıyla Denktaş ile Makarios arasında dört maddelik bir anlaşma imzalanmıştı.

8 Süleyman Demirel, Başbakanlığı'ndaki Hükümet, 31 Mart 1975-21 Haziran 1977 tarihlerinde iktidarda kalmıştı.

12 Şubat 1977'de Denktaş ile Makarios, BM Genel Sekreteri'nin gözlemciliği altında 4 maddelik bir anlaşmayı kabul etti (Dört Nokta Anlaşması). Bu anlaşmanın maddeleri şöyleydi:

1) Bağımsız, bağlantısız, iki toplumlu bir Federal Cumhuriyet'in kurulması esastır.

2) Her toplumun yönetimi altında olacak topraklar, toprak verimliliği ile toprak mülkiyeti ölçütleri ışığında görüşülmelidir.

3) Dolaşma, yerleşme özgürlüğü ve mülkiyet hakkı gibi ilke sorunları görüşmelere açıktır. Bunların görüşülmesinde, iki toplumlu federal sistem ve Türk toplumu yönünden doğabilecek güçlükler de dikkate alınacaktır.

4) Federal Hükümet'in görev ve yetkileri, devletin birliğini ve iki toplumlu niteliğini koruyacak biçimde olacaktır.

1974-1977 yıllarında Türk tarafı görüşmelerden ve çözümden kaçan taraf görünümündeyken, artık Rum tarafı bu rolü devralmaktaydı. Ekonomisi giderek gelişen Rum Yönetimi, Türk tarafının başta ekonomi olmak üzere çeşitli alanlarda güçlüklerinin arttığını gördükçe çözümsüzlüğü yeğlemeye başlamıştı.

3 Ağustos 1977'de Makarios öldü ve Spyros Kyprianou, 3 Eylül 1977'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin yeni Başkanı oldu.

5 Ocak 1978'de iktidara geçen Ecevit Hükümeti, 1978 Temmuz'unda Kıbrıs konusunda önemli bir ödünde bulunmuştu.[9] KTFD Başkanı Denktaş, 20 Temmuz 1978 günü yaptığı açıklamada, toplumlararası görüşmeler başlar başlamaz, gelecekteki statüsü hakkında her türlü hakkını saklı tutmak koşuluyla, Kıbrıs'ın Maraş bölgesine 35.000 Rum göçmenini kabul edebileceğini ve burada geçici bir yönetimin kurulabileceğini bildirdi. Söz konusu bölge, Maraş'ın tamamı değil, belirli bir bölümüydü.

Öte yandan ABD, Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunu 1978 Eylül'ünde kaldırdıktan sonra, toplumlararası görüşmelerdeki tıkanıklığı giderebilmek amacıyla, 13 Kasım 1978'de bir "Kıbrıs

9 Ecevit Hükümeti, 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihlerinde iktidarda kalmıştı.

Planı"nı BM Genel Sekreteri Waldheim'a sunmuştu. ABD'nin planı, esas itibariyle federal sistemi kabul ediyor; ancak, Türkiye'nin Kıbrıs'ta elinde bulundurduğu toprakların önemli bir bölümünden çekilmesini öngörüyordu. Bu planın öngördüğü iki Meclis'ten birinde Türk ile Rum toplumları nüfuslarına göre temsil edilecek, diğerinde ise eşit üyeye sahip olacaktı. ABD planı, Türkiye'nin Ada ile olan bağlarını kesiyordu, çünkü bu plana göre, Kıbrıs Cumhuriyeti asker ile silahtan arındırılacak ve Kıbrıslı olmayan askeri güçler Kıbrıs'tan çekilecekti. Bu plan, ne Kıbrıs Türklerini ne de Kıbrıs Rumlarını tatmin edebilmişti.

On Nokta Anlaşması (19 Mayıs 1979)

19 Mayıs 1979'da Denktaş ile Kyprianou, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın gözlemciliği altında On Nokta Anlaşması'nı (Ten Point Agreement) imzaladı. Bu anlaşmanın maddeleri şöyleydi:

1) Toplumlararası görüşmelerin 15 Haziran 1979'da yeniden başlatılması kararlaştırılmıştır.

2) Görüşmelerin temelini, 12 Şubat 1977'de imzalanan Denktaş-Makarios Anlaşması ile Kıbrıs sorununa ilişkin BM kararları oluşturacaktır.

3) Cumhuriyet'in bütün yurttaşlarının insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygı gösterilmelidir.

4) Görüşmeler, toprak ve anayasa sorunlarını kapsayacaktır.

5) Toprak ve anayasa sorunlarını çözebilmek amacıyla başlatılan görüşmelerde, Maraş'ın BM gözetiminde yeniden yerleşime açılması konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, Kıbrıs sorununun diğer yönleri ile ilgili görüşmelerin sonucu beklenmeden bu anlaşma uygulanacaktır.

6) Görüşmelerin sonucunu olumsuz etkileyecek hareketlerden kaçınılması ve olağan koşullara dönüşü kolaylaştırabilecek uygulamaya dönük önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır.

7) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin askerden arındırılması ve buna ilişkin konuların görüşülmesi öngörülmüştür. (Burada dikkati çeken husus, "yabancı kuvvetlerin" geri çekilmesinden değil, nihai statü olarak Ada'nın "askerden arındırılması"ndan söz edilmesiydi.)

8) Cumhuriyet'in bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü ve bağlantısızlığı, bir başka ülke ile kısmen ya da bütün olarak birleşmesine ya da taksimine karşı güvence altına alınmalıdır. (Bu maddeyle "enosis" ile "taksim"in söz konusu olmayacağı kabul edilmekteydi.)

9) Görüşmeler, gecikmelerden kaçınılarak sürekli ve temelli bir biçimde sürdürülecektir.

10) Toplumlararası görüşmeler Lefkoşa'da yapılacaktır.

On Nokta Anlaşması da, Kıbrıs sorununa ilişkin somut bir gelişme sağlayamamıştı. Bundan sonra Rum tarafı, sorunu uluslararasılaştırma çabasını sürdürecekti.

Toplumlararası Görüşmeler (1980-1983)

Toplumlararası görüşmeler, 15 Haziran 1979'da başlamış; ancak, 22 Haziran'da kesilmişti. Rum tarafı, görüşmelerde önce Maraş sorununun ele alınmasını istemiş; Türk tarafı ise Maraş sorununun anayasa ve toprak sorunlarıyla birlikte ele alınmasını istediğini belirtmiş ve bu nedenle Rum tarafının, 1977 Denktaş-Makarios Anlaşması'nın öngördüğü "iki bölgelilik" ve "iki toplumluluk" ile "Türk toplumunun güvenliği" ilkelerini kabul etmesinin gerektiğini öne sürmüştü. Taraflar arasında bir uzlaşma sağlanamayınca da görüşmeler 22 Haziran'da kesilmişti.

9 Ağustos 1980 tarihinde yeniden başlayan toplumlararası görüşmelerde, Türk tarafının iki toplumlu, iki bölgeli federal devlet önerisine karşılık Rum tarafı, iki toplumluluğu kabul etmekle birlikte iki bölgeliliği reddetti. Ayrıca, federe devletlerin yetkileri konusunda da taraflar arasında uyuşmazlık söz konusuydu. Rum-Yunan ikilisinin başlıca amacının enosise açık bir anlaşmaya va-

rılması olduğundan, 1981 Ağustos'una değin bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınması mümkün olamamıştı. 5 Ağustos 1981 günü Türk tarafı, görüşmelerde esas alınmak üzere kapsamlı ve somut önerilerini içeren bir paketi Rum tarafına sundu. Bu pakette yer alan Kıbrıs Türk toplumunun önerileri şunlardı: 1) KTFD sınırlarını gösteren bir harita, 2) Maraş'a ilişkin bir harita, 3) Anayasa taslağı, 4) Güvenlik konuları, 5) Garantiler.

Türk tarafının bu önerileri karşısında 16 Ağustos 1981 günü Rum tarafının yanıtı şu olmuştu: 1) Türk önerileri, Kıbrıs sorununun çözümü için zemin olamaz. 2) Kıbrıs için federal bir sistemi kabul etmekle birlikte, iki devletli bir konfederasyonu kabul edemeyiz, çünkü böyle bir düzenleme Ada'nın bölünmesine yol açacaktır. 3) Bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti, bağımsız ve toprağı bütün olmalıdır. 4) Göçmenlerin ata yadigârı topraklarına dönme hakları ellerinden alınamaz. Böylece Kıbrıs Rum tarafı, Türk önerilerini üstü kapalı olarak reddetmiş oluyordu.

Kyprianou, yaptığı bir konuşmada şunları söylemişti: "Makarios'un rüyaları gerçekleşinceye kadar mücadeleye devam edilecek ve Türk tarafı ile diyaloğun sonuç vermemesi durumunda, uluslararası alanda daha yoğun 'Haçlı Seferleri'ne çıkılacaktır."

Toplumlararası görüşmeler, 1982 yılı boyunca da sürmüştü. Taraflar, 7 Ocak 1982'den itibaren anayasa sorunlarını ele almış; Federal Hükümet'in yapısına ilişkin konularda görüşlerindeki birbirine yakın noktaları (points of coincidence) saptamaya çalışmış; 17 Mart'tan 18 Mayıs'a değin ise aralarında esaslı görüş farklılıklarının bulunduğu dolaşım ve yerleşim özgürlüğü ile mülk edinme gibi konuları (points of equidistance) ele almıştı. Taraflar, 25 Mayıs'ta Federal Hükümet'in organlarını, 25 Kasım 1982'de de toprak sorunlarını görüşmeye başlamıştı.

1980-1983 yıllarında iki toplum arasında yürütülen görüşmelerin başarısızlığının arkasında yatan temel neden, Kıbrıslı Rumların Türkleri eşit olarak kabul etmek istememeleriydi. Kıbrıs

Türk toplumunun, bir çözüm için vazgeçilmez olarak kabul ettiği başlıca hususlar ise şunlardı:

1) Kıbrıs'ta iki ulusal toplumlu, iki bölgeli, coğrafi temele dayalı bir federasyon kurulacaktır.

2) Türklerin can ve mal güvenliğini güvence altında tutacak olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı yeterince güç, Türk Federe Devleti'nin sınırları içinde kalacaktır.

3) Kıbrıs Türkü, yıldırma politikasına boyun eğdirilip Ada'dan yeniden göç etmeye zorlanmayacak ve Rum merhametine asla terk edilmeyecektir.

4) Kıbrıs Türk halkı, kesinlikle Rum yönetiminin denetimi altına alınmayacaktır.

5) Enosis kesinlikle önlenecektir.

Güney Kıbrıs'ta 13 Şubat 1983'te Başkanlık seçimlerinin yapılması nedeniyle, görüşmelere ara verilmiş ve Spyros Kyprianu, yeniden Kıbrıs Rum toplumu liderliğine seçilmişti. Bundan sonra Kıbrıs Rum tarafının, Kıbrıs sorununu bir gerginlik içine soktuğu gözlemlenmekteydi. O zamana değin sürdürülen görüşmelerden memnun kalmayan Kıbrıs Rumları ile Yunanistan, sorunu uluslararasılaştırmak için harekete geçmişti.

1983 yılına değin Kıbrıs sorunu sürekli olarak BM'nin gündeminde yer almasına karşın, soruna hiçbir çözüm bulunamamıştı. Örneğin, BM Genel Kurulu'nun 13 Mayıs 1983 tarihli kararı, Kıbrıs Türkleri ve Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bu kararda, "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin, bütün Ada toprakları üzerinde egemenlik ve denetim hakkı vurgulanmakta, "Kıbrıs Cumhuriyeti halkı" deyimi kullanılmakta ve Ada'dan bütün işgal güçlerinin çekilmesi istenmekteydi. Karar ayrıca, Güvenlik Konseyi'nin soruna el koymasını ve iki toplumun Genel Sekreter'in koruyuculuğu altında anlamlı, sonuca yönelik, yapıcı görüşmeler yapmasını öngörmekteydi. BM'nin bu kararı, KTFD ve Türkiye tarafından reddedilmiş ve Kıbrıs Federe Meclisi, 17 Haziran 1983'te yayımladığı bir bildi-

riyle Kıbrıs Türkü'nün "self-determinasyon" hakkını ilan etmişti. Kıbrıs Rum liderliği ise, Kıbrıs Türklerinin ayrı bir halk değil, Kıbrıs Rumlarından oluşan yerli halk içinde yer alan sonradan gelme bir azınlık, bir etnik topluluk olduğu görüşünü dünyaya yaymaya çalışmakta ve bu nedenle, Türk halkının "self-determinasyon" hakkının olmadığını ileri sürmekteydi.

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

1971-1974 yıllarında, Türkiye'de anarşi ve terör hüküm sürmekte ve ülkede iç çalkantıların önüne geçilememekteydi. Bu nedenledir ki, bu yıllarda Türkiye-ABD ilişkilerinde herhangi bir önemli gelişme kaydedilememişti. Ancak Türkiye, iki kutupluluğun hüküm sürdüğü uluslararası ortamda, 1970'li yıllarda da ABD'ye bağımlı bir dış politika izlemeyi sürdürmüştü.

Haşhaş Sorunu

ABD'nin, Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanması konusundaki baskıları 1970'ten itibaren artmaya başlamıştı. ABD Dışişleri Bakanı Eliot Richardson'un, ABD'ye giren uyuşturucunun %80'inin Türkiye kaynaklı olduğunu iddia etmesi, Türkiye'deki afyon üretiminin bir an önce durdurulmasını istemesi ve üretimin durdurulmaması durumunda, Türkiye'ye yapılan yardımların askıya alınabileceğini ifade etmesi üzerine, 1970 Ekim'inde Bakanlar Kurulu, Türkiye'de haşhaş ekilen alanları sınırlamış;

ancak, haşhaş ekimini tamamen yasaklamayan bu karar ABD'yi memnun etmemişti.

12 Mart 1971 Muhtırası ertesinde kurulan Hükümet'in Başbakanı Nihat Erim, Türkiye'de haşhaş ekiminin tamamen yasaklanması konusunda ABD ile görüşmeleri başlattı. ABD, haşhaş ekiminin yasaklanması sonucunda üreticilerin uğrayacağı zararı karşılayabilmek üzere, Türkiye'ye üç yıllık bir süre için 35 milyon dolar vermeyi önermiş ve Erim Hükümeti de, bunu kabul ederek Haziran 1971'den itibaren haşhaş ekimini ve afyon üretimini tamamen yasaklamıştı.

1973 seçim kampanyalarında hemen hemen her siyasal parti, haşhaş ekimi yasağının gözden geçirilmesi çağrısında bulundu. Ecevit, yasağı feshetme sözünü verirken, Demirel'in Adalet Partisi de, çiftçilere devlet denetimi altında haşhaş ekimi iznini vereceğini açıklamıştı.

1973 seçimlerinden sonra iktidara gelen Ecevit liderliğindeki CHP-MSP Koalisyon Hükümeti, üreticilerin zararını giderebilmek amacıyla, 1 Temmuz 1974'te altı bölgede haşhaş ekimini yeniden serbest bıraktı. Bunun üzerine, ABD Temsilciler Meclisi ile ABD Senatosu 2 Temmuz'da, Türkiye'ye verilen borçların durdurulmasını, ekonomik ve askeri yardımların askıya alınmasını öngören ortak bir karar aldı. Ecevit de, bir açıklamada bulunarak Türkiye'nin Türklere ait olduğunu ve Amerikalıların değil, yalnızca Türklerin ne üreteceklerine karar vermeye yetkili olduklarını dile getirdi.[1]

ABD'nin Silah Ambargosu (1975-1978)

CHP-MSP Hükümeti, 1971 Haziran'ında Erim Hükümeti tarafından konan haşhaş ekim yasağını 1 Temmuz 1974'ten itibaren kaldırmıştı. O tarihte ABD Kongresi'ndeki eğilim, Türkiye'nin

1 Laçiner, *age*, s.74.

haşhaş ekimini serbest bırakmasına karşılık, Türkiye'ye silah ambargosunun uygulanması yönündeydi. Bunun ertesinde patlak veren 1974 Kıbrıs buhranının sonucunda Türkiye'nin Ada'nın üçte biri üzerinde denetim kurması ise, ABD Kongresi'ni daha da çok Türkiye'nin aleyhine çevirmişti.

"Türkiye'ye Yapılan Silah Satışlarının ve Verilen Askeri Kredilerin Durdurulması" kararı, 19 Eylül 1974'te Senato'da, 24 Eylül'de de Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmişti. ABD Başkanı Gerald Ford,[2] 30 Aralık 1974'te, Senato ile Temsilciler Meclisi'nin ambargoyu başlatma kararlarını onaylayarak yasalaştırmak zorunda kaldı. Bu yasayla, ABD'nin Türkiye'ye silah satışı 5 Şubat 1975'te durdurulmuştu. Türkiye'ye verilmesi öngörülen 200 milyon dolarlık yardım da askıya alındı. ABD'nin Türkiye'ye 5 Şubat 1975'ten itibaren uyguladığı ve 3 yıl süren silah ambargosu döneminde Türkiye, parasını ödediği silahları teslim alamadığı gibi, mevcut silahların yedek parçalarını dahi sağlayamamıştı.

Ambargo kararı alındığı sırada CHP-MSP Hükümeti dağılma süreci içerisindeydi. 5 Şubat 1975'te ambargo yürürlüğe girdiği sırada, iktidarda Sadi Irmak başkanlığında kurulmuş olan ve güvenoyu alamadığı halde işbaşında bulunan bir hükümet bulunmaktaydı. Irmak Hükümeti, 31 Mart 1975'te Demirel'in "Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti"ni kurmasına değin iktidarda kalmıştı.

Demirel'in Başbakanlığı altındaki Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, 17 Haziran 1975 günü ABD'ye verdiği bir nota ile ABD'nin, Türkiye'deki 20 kadar Amerikan üssünün statüsü hakkında Türkiye ile 30 gün içinde görüşmelere girmediği takdirde, "yeni bir durum"un doğacağını belirtti. Türk Hükümeti, 25 Temmuz'da ABD'ye verdiği bir diğer nota ile de, 3 Temmuz 1969 tarihli "Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması"nı 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren yürürlükten kaldıracağını ve

2 Gerald Ford, 9 Ağustos 1974-20 Ocak 1977 tarihlerinde ABD Başkanı olarak görev yapmıştı.

İncirlik hava üssü dışında Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesislerinin bu tarihten itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin denetimi ve gözetimi altına gireceğini bildirdi. Ve Türkiye, bu üs ve tesisleri denetimi ve gözetimi altına aldı. Demirel, ambargo devam ettiği sürece gelecekte ABD ile işbirliği konusunda görüşmelerde bulunmayı reddetmiş ve 30 Eylül 1975 tarihinden sonra üslerin boşaltılmasının başlamasını önermişti.

1976 yılı başından itibaren Türkiye ile ABD arasındaki hava biraz yumuşamaya başlamıştı, çünkü Türkiye, 1976 Şubat'ında Kıbrıs'tan 2.000 kişilik bir kuvveti çekeceğini açıklamış ve toplumlararası görüşmeler yeniden başlamıştı.

26 Mart 1976'da, Türkiye ile ABD arasında yeni bir "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)" imzalandı. Bu anlaşmaya göre üsler ile tesisler, Türkiye tarafından izin verilen amaçlar dışında kullanılamayacaktı. Böylece Türkiye, Amerikan üsleri ile tesislerinin kendi ulusal çıkarları dışında kullanılmasını engellemekteydi.[3] Tesislerin komutanı Türk olacak, tesislerde Türk bayrağı dalgalanacak, tesislerdeki faaliyetler ile teknik çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmış amaçlarla ortaklaşa düzenlenmiş programlar içinde yürütülecekti.

Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi, Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılmasına ve ABD Kongresi'nin onayına bağlanmıştı. Bu anlaşma gereğince ABD, Türkiye'ye 4 yıllık bir dönem için 1 milyar dolar askeri yardım yapacak ve bunun 200 milyonluk kısmı da hibe şeklinde olacaktı.

ABD Mart 1976'da, Yunanistan'la da benzer bir anlaşma yapmak için girişimlerde bulunuyordu. Yunanistan Başbakanı Karamanlis, Yunanistan'a, Türkiye'ye verilen yardımın %70'inin verilmesi gerektiğini öne sürmekteydi. Karamanlis, ABD'nin 1947'den beri Türkiye ile Yunanistan'a yaptığı askeri yardımların

---

3 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.708.

toplamlarını karşılaştırmış ve 7/10 oranına ulaşarak Yunanistan'a en az 700 milyon dolar askeri yardım yapılması gerektiğini ileri sürmüştü.[4] Başkan Ford, Karamanlis'in bu önerisini kabul ederek, 1977 Temmuz'unda Yunanistan'la bir savunma işbirliği anlaşması yapılmasını sağlamış; ancak bu anlaşma da, Türkiye'yle yapılan anlaşma gibi Kongre tarafından reddedilmişti.

Jimmy Carter'in ABD Başkanlığı döneminde,[5] 26 Temmuz 1978'de ABD Senatosu, 2 Ağustos'ta da Temsilciler Meclisi, 3 yıldan bu yana Türkiye'ye uygulanmakta olan silah ambargosunu kaldırma kararı aldı.

Ambargonun kaldırılması Türkiye'de memnuniyetle karşılanmakla birlikte, ABD'nin Türkiye ile Yunanistan'a verdiği askeri yardımlarda uygulanan 7/10 oranının kabul edilemez olduğu dile getirilmişti. Öte yandan, 1976'da imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmemesi nedeniyle, ambargonun kaldırılmasından sonra ABD ile yeni bir savunma ve ekonomik işbirliği anlaşmasının imzalanması çalışmaları hız kazanmıştı.

31 Mart 1975-21 Haziran 1977 tarihlerinde iktidarda bulunan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Başbakanı olan Demirel, Batı yanlısı bir dış politika izlemekte ve Türkiye'nin çıkarının ve geleceğinin ABD ile iyi ilişkiler geliştirmekten yana olduğunu savunmaktaydı. Demirel, Amerikalılarla aynı değerleri, yani serbest piyasa ekonomisini, siyasette liberalizmi ve dini alanda daha fazla özgürlüğü paylaşmaktaydı. Demirel'den sonra Ocak 1978'de iktidara geçen Ecevit ise, partisini gerçek sosyalist ve kapitalizmkarşıtı olarak değerlendirmekteydi. Ecevit Hükümeti iktidarday-

4 7/10 oranı, Yunanistan'a 7 yardım yapılıyorsa Türkiye'ye 10 yardım yapılması anlamına geliyordu. Bu oranın hiçbir mantığı yoktu, çünkü bu oran, ne iki ülkenin savunmak zorunda oldukları yüzölçümleri ne de nüfusları göz önüne alınarak belirlenmişti.

5 Jimmy Carter, 20 Ocak 1977-20 Ocak 1981 tarihlerinde ABD Başkanı olarak görev yapmıştı.

ken ABD'nin silah ambargosunun kaldırılmasına karşın, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir düzelme gerçekleştirilememişti. Ecevit, 26 Mart 1976 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması gereğince Türkiye'ye verilecek olan 1 milyar dolarlık Amerikan askeri yardımının yeterli olmadığını öne sürmüş; ancak, yeni bir savunma ve ekonomik işbirliği anlaşmasını imzalamaktan da kaçınmıştı. Öte yandan, ABD silah ambargosuna bir tepki olarak Ecevit Hükümeti, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne yakınlaştırma yolunda adımlar atmıştı.

"Ulusal Savunma ve Dış Politika Doktrini"

ABD'nin uyguladığı silah ambargosu sonucunda, 1978'de iktidara gelen Ecevit Hükümeti döneminde yeni bir "ulusal savunma ve dış politika" doktrini geliştirildi. Bu doktrin çerçevesinde Türkiye, silahlanmada tek bir kaynağa bağımlılıktan kurtarılacaktı. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nden silah alınması dahi gündeme gelmiş ve bu amaçla, dönemin Genelkurmay yetkilisi olarak Kenan Evren Moskova'ya giderek Sovyet yetkilileriyle görüşmelerde bulunmuştu.

"Ulusal Savunma ve Dış Politika" doktrini çerçevesinde, Türkiye'nin çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturulacaktı. "Bölge Merkezli Politika" olarak da isimlendirilen bu bakış açısı doğrultusunda, aşırı silahlanma yerine, komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurularak, ülkenin güvenliğinin sağlanması daha ucuza mal edilecekti. Bu bağlamda Türkiye, Balkan, Ortadoğu, Afrika ülkeleri ve Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkiler kurma arayışına girmişti.

Yine Ecevit döneminde Türkiye, özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı ve Yunanistan'la yaşanan sorunlar nedeniyle, kendisine yönelik tehdit algılamasını değiştirerek, tehdidin Sovyetler Birliği'nden değil Yunanistan'dan geldiğini savunmaya başlamıştı.

Türkiye'nin savunma ve dış politika alanında geliştirdiği bu yeni doktrin özellikle ABD'yi kaygılandırmış; ancak, önce Ecevit

Hükümeti'nin iktidardan düşmesi, ardından da 1980 darbesi bu doktrinin tam olarak uygulanmasını engellemişti.[6]

1980 tarihli "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)"

Yürürlüğe giremeyen 1976 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yerini alacak yeni bir anlaşmanın yapılabilmesi için, 1979 kış aylarında Türk ile Amerikalı uzmanlar arasında görüşmeler başlamıştı. Bu arada Ecevit, 16 Ekim'de Başbakanlık görevinden istifa etmiş ve Demirel Hükümeti, 12 Kasım 1979'da iktidara geçmişti.

29 Mart 1980 tarihinde imzalanmış olan "Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)"nın amacı, NATO çerçevesinde savunma işbirliğinin gerçekleştirilmesiydi.[7] Yine bu çerçevede Türkiye ile ABD, savunma, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğinde bulunacaktı. Bu anlaşmada öngörülen savunma işbirliğinin kapsamı, NATO Antlaşması'ndan doğan yükümlülükler ile sınırlı olacaktı. Böylelikle Türkiye'deki üs ve tesislerin, NATO amaçları dışında ve özellikle ABD'nin Ortadoğu bölgesine yönelik tek taraflı eylemlerini kolaylaştırabilmek amacıyla kullanılmasının yolu kapatılmaktaydı.

5 yıl için imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 9 maddelik bir esas anlaşma ile 3 "tamamlayıcı anlaşma"dan oluşuyor, 3 sayılı "tamamlayıcı anlaşma"ya ek olarak 7 "tesis anlaşması" bulunuyordu. Bu tesis anlaşmaları; Sinop, Pirinçlik (Diyarbakır), İncirlik (Adana), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), Kürecik (Malatya), Belbaşı (Ankara), Kargaburun (Tekirdağ) gibi

---

6 İlhan Uzgel, "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.674.

7 SEİA, ancak 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 18 Kasım 1980'de Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanacak ve 1 Şubat 1981'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girecekti.

Amerikalıların faaliyette bulundukları 11 tesisin işleme ve düzenlemelerine aitti. Anlaşmaya göre bütün bu tesisler, bir Türk komutanın denetimi altında bulunacak ve Amerikalı komutan bu Türk komutan ile işbirliği yapacaktı.

Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 17 Aralık 1980'de yürürlüğe girmişti. Anlaşmanın ilk beş yıllık süresi 17 Aralık 1985'te sona erdi. Bu süre sona ermeden önce Türkiye, anlaşmaya ilişkin şikâyetlerini dile getirmişti. Türkiye, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımlara uygulanmakta olan 7/10 oranından vazgeçilmesini, Kıbrıs sorunu, Ermeni sorunu ya da insan hakları gibi konuların yardım sorunuyla ilintilenmemesini, Türkiye'ye yapılacak yıllık yardım miktarının değişmeyen bir rakam olarak bu anlaşmaya konulmasını ve özellikle Türkiye'nin ihracatının en önemli kalemini oluşturan tekstil ihracatına ABD'nin uyguladığı sınırlamaların kaldırılmasını ya da azaltılmasını , yani ABD'nin ithal kotalarının genişletilmesini istiyordu.

16 Mart 1987'de, Türk ve Amerikan Dışişleri Bakanları arasında bir "mektup" teati edildi; ancak, bu mektubun hiçbir yeni unsuru içermediği anlaşıldı. Reagan yönetiminin,[8] 1988 yılı için Türkiye'ye önerdiği 913 milyon dolarlık yardım Kongre'de 569 milyon dolara indirilmiş, bu yardım Kıbrıs koşuluna bağlanmış ve Kongre'de Ermeni sorunu ele alınmıştı. Görülüyor ki "SEİA Ek Mektubu", Türkiye'nin şikâyetlerine yanıt oluşturamamıştı.

SEİA Ek Mektubu, 28 Şubat 1988'de bir hükümet kararnamesi ile onaylandı. Bu mektup, SEİA'yı karşılıklı ve tatminkâr bir temele oturtacağı yerde var olan durumda hiçbir değişiklik meydana getirmemekteydi. SEİA'nın ikinci beş yıllık süresi 1990 Aralık ayında dolmuş; ancak Türkiye, bu tarihten önce istek ve şikâyetlerini ABD'ye bildirmediğinden anlaşma üçüncü bir beş yıl için otomatik olarak yürürlüğe girmişti.

---

8 Ronald Reagan, 20 Ocak 1981-20 Ocak 1989 tarihlerinde ABD Başkanı olarak görev yapmıştı.

TÜRKİYE-SOVYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

1963-1964 Kıbrıs buhranı nedeniyle ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun ertesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ile daha iyi ilişkiler kurma çabasında olmuştu.[1] Türkiye, 1967'den itibaren Sovyetler Birliği'nden gelen kredi ve yardımları kabul etmeye başladı. 25 Mart 1967'de imzalanan "Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Anlaşması", 7 sanayi kompleksinin kuruluşuna kaynak sağlıyordu; Aliağa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Artvin Kereste Fabrikası ile İskenderun Demir-Çelik Fabrikası bu sanayi kuruluşları arasındaydı.

1968'de Türkiye'de başlayan sol hareket giderek anarşi ve teröre dönüşürken, Sovyet denetimi altında bulunan sosyalist ülkelerin basın ve yayın organları da, bir yandan Türkiye'deki rejim aleyhine yayınlar yapmakta, öte yandan da anarşi ve terörün kışkırtıcısı olmaktaydı. Bir yandan anarşi ve terörün esas itibariyle

1 Johnson'un İnönü'ye gönderdiği mektup ile bu mektubun Türk dış politikasını etkileyen sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014, s.41-48.

Marksist nitelikte olması, öte yandan da bu kışkırtıcı yayınlar, Türk kamuoyunun Sovyetler Birliği'ne yönelik şüpheciliğinin ve güvensizliğinin yeniden canlanmasına neden olmuştu.[2]

11-17 Nisan 1972'de Yüce Sovyet Prezidiyum Başkanı Podgorni'nin Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında imzalanan 8 maddelik "İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri Bildirgesi", iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin göstergelerinden biriydi. Bu bildirgede yer alan ilkeler çerçevesinde Türkiye, topraklarındaki üslerin saldırgan amaçlarla kullanılmasına izin vermeyecek, Sovyetler Birliği de Türkiye'deki komünist akımları desteklemeyecekti. Türkiye'deki sol güçlerin sindirilmesi politikası Sovyet basınında eleştirildiyse de, ikili ilişkileri olumsuz etkileyebilecek boyuta ulaşmamıştı.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun 50. yılı nedeniyle Aralık 1972'de Moskova'da bulunan Devlet Bakanı Zeyyad Baykara başkanlığındaki heyet, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kapasite arttırımı için bir anlaşma imzalamış; bunu 17 Nisan 1973'te Karadeniz'de Türk ile Sovyet karasuları arasındaki deniz sınırının, 29 Aralık'ta da kara sınırının yeniden belirlenmesi alanlarında iki teknik protokolün imzalanması izlemişti.

Kıbrıs sorunu, Türk-Sovyet ilişkilerinde dikenli bir sorunu oluşturmaktaydı. Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Makarios, "Türk tehdidi"ne ve Atina'daki Cunta yönetimine karşı Sovyetler Birliği'nin desteğinden yararlanmayı hedeflemekteydi. Öte yandan Kıbrıs, Akdeniz'deki en büyük ada olarak Ortadoğu'da ve Doğu Akdeniz bölgesinde Sovyet nüfuzunun yayılması açısından yararlı olabilirdi. Bu nedenle, Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı, Sovyetler'in, Ada'da ve Doğu Akdeniz'de nüfuzunu genişletme ümitlerini suya düşürmüştü. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1974'te gerçekleştirdiği Birinci Barış Harekâtı'nı des-

2 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Ocak 1984, s.831.

teklemiş; ancak, ikincisine karşı çıkmıştı. Sovyetler Birliği, 23 Ağustos 1974 Deklarasyonu ile, Ada'da Makarios yönetiminin yeniden kurulmasını ve Türk askerinin Ada'dan çekilmesini istemekte, Garanti Antlaşması'nı geçersiz saymakta ve Kıbrıs sorununun uluslararası bir konferansta ele alınmasını önermekteydi. Yunanistan, Sovyet önerisini desteklerken, Türkiye, 27 Ağustos 1974'te Sovyetler'e verdiği nota ile Sovyet önerisini reddetmişti. Türkiye ayrıca, Ada'daki kuvvetlerini "uygun zamanlarda" ve "kademeli olarak" azaltmaya gideceğini de belirtmişti.

Sovyetler'in Türkiye'ye karşı tutum takınmasında, 23 Temmuz 1974'te Yunanistan'da Cunta yönetiminin işbaşından çekilmesinin ve Karamanlis Hükümeti'nin kurulması ile Yunanistan'ın NATO'dan çıkmasının önemli rolü olmuştu. Özellikle Yunanistan'ın NATO'dan çıkması üzerine Sovyetler Birliği, Yunanistan'a yanaşmaya başladı.

Kıbrıs sorununun ardından Amerikan silah ambargosunun da Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vermesi, Sovyetler'i memnun eden bir gelişme olmuştu. 1975-1978 yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinin Sovyetler Birliği'nin umduğu ölçüde gelişememesinin başlıca nedenleri ise, Türkiye'nin gerçekleştirdiği İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Sovyetler Birliği'nde uyandırdığı kaygı, Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde yer alan Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) Sovyet karşıtı tutumu ve ABD'nin silah ambargosunu kaldırmasının ardından Türkiye'deki askeri üslerin yeniden açılmasıydı. Öte yandan, Türkiye'deki Marksist eğilimli örgütlerin yarattığı anarşi ve terör ortamından ötürü Türk kamuoyunun Sovyet Rusya'ya sempati beslememesi ve Türk hükümetlerinin, böyle bir ortamda Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme yolunda herhangi bir girişimde bulunamamaları da, Türk-Sovyet ilişkilerinin yeterince gelişememesinin nedenleri olmuştu.

Sovyetler Birliği, silah ambargosunun kaldırılmasına sert tepki göstermiş, ambargonun kaldırılarak ABD'nin Türkiye'ye silah vermesini, barış için bir tehlike ve Doğu Akdeniz ile Ege'de istik-

rarsızlığın oluşturulmasına katkıda bulunan bir öğe olarak değerlendirmişti.

Süleyman Demirel'in Başbakanlığı'ndaki Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti iktidarında, 9 Haziran 1975'te Moskova'da "İkinci Ekonomik-Teknolojik İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Bu anlaşma, Türkiye'ye, 5 yıllık süre içerisinde 700 milyon dolarlık sanayi yatırımı sağlıyordu. Öte yandan, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kapasitesinin yılda 1 milyon tondan 1980'den itibaren 4 milyon tona çıkarılması, Seydişehir'in genişletilmesi ve Çan ile Orhaneli'nde termik santraller yapılması konularında da Sovyetler ile anlaşma sağlandı. 26-29 Aralık 1975 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden Sovyet Başbakanı Alexei Kosigin, iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini önermiş ve Sovyet kredileriyle finanse edilen 600 milyon dolarlık İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın 28 Aralık'taki açılışına katılmıştı.

1976'dan itibaren, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler askeri alana da yayıldı. 25 Ocak-6 Şubat 1976'da Sovyet birliklerinin Gürcistan ve Ermenistan topraklarında gerçekleştirdiği "Kafkas" isimli tatbikata Türkiye'den askeri uzmanlar davet edilmiş ve bu yetkililer, daha sonra Moskova'da Savunma Bakanı Greçko'yla görüşmüştü. Bunu Nisan 1976'da, Genelkurmay Başkan Yardımcısı Kenan Evren başkanlığındaki bir askeri heyetin Sovyetler Birliği'ni ziyareti izledi.

1976'ya değin Türkiye ile Sovyetler arasındaki ekonomik ve teknik işbirliği, proje bazında yürütülmüş; bu alandaki işbirliği, 1976'da Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu'nun kurulmasıyla bu komisyon üzerinden yürütülmeye başlanmıştı.[3]

13-18 Mart 1977'de, Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olan İhsan Sabri Çağlayangil'in Sovyetler

3 14-19 Ekim 1978'de Moskova'da görüşmeler yapan Hükümetlerarası Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Karma Komisyonu'nun üçüncü toplantısında imzalanan Protokol'le, Türkiye için 3,8 milyar dolar dış kaynak öngörülüyordu.

Birliği'ni ziyareti sırasında, 1 milyar 300 milyon dolarlık ve 10 yıllık "Ekonomik Yardım Anlaşması", "Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması" ile "Sivil Hava Gemisi Kaçırma Olaylarının Önlenmesine İlişkin Anlaşma" imzalandı. Bu ziyaret sırasında Sovyetler Birliği'nden silah alımı gündeme geldiyse de Türkiye bundan kaçınmıştı.

Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yalnızca proje kredisi sağlamaktaydı. Sovyet yardımları, geri ödemesi bakımından (çoğu malla ödeniyordu) ve Batı'dan alınan yardımlarla karşılaştırıldığında faiz oranları açısından daha avantajlıydı. Öte yandan, yardım doğrudan sanayileşme için yapıldığından uzun vadeli kalkınmaya da olumlu etki yapmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin, 1967-1981 yıllarında Türkiye'ye yapmış olduğu toplam kredi yardımı 972.610.000 dolardı.[4]

5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihlerinde iktidarda bulunan Ecevit Hükümeti, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu sonucunda yüzünü sosyalist bloka dönmüştü. Ecevit, Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığının sakıncalarını vurgulamakta ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye açısından artık bir tehdit oluşturmadığını ileri sürmekteydi. Türkiye'nin daha bağımsız bir dış politika izlemesi gerektiğini öne süren Ecevit, 21-25 Haziran 1978'de Moskova'ya yaptığı ziyarette de Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'ni bir tehdit olarak görmediği görüşünü yinelemişti. Bu ziyaret sırasında, 23 Haziran'da üç belge imzalandı: Bunlardan birincisi, "Siyasal Belge"ydi. Bu belge, 1972 İlkeler Bildirgesi'nin yanı sıra, 1975'te imzalanan AGİK Sonuç Belgesi'nin de ikili düzeyde onayı niteliğindeydi. Belgelerden ikincisi, yeni bir "Kültür Protokolü"ydü. Üçüncü belge de, "Karadeniz'de Kıta Sahanlığının Sınırlandırılmasına İlişkin Anlaşma"ydı. 24 Haziran'da ise, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin üçer yıllık protokollere bağlanmasını öngören "Ekonomik, Ticari İşbirliği Protokolü" imzalanmıştı. Bu protokolle, enerji darboğazındaki Türkiye'ye yılda 3 mil-

4 Armaoğlu, *age*, s.783.

yon ton petrol satılması öngörülüyordu. Bu miktar, Türkiye'nin toplam ithalatının dörtte birini oluşturmaktaydı.

1978 yılı itibariyle Sovyetler Birliği, Türkiye'de 44 farklı kalkınma projesine destek sağlamaktaydı. 1970'lerin sonunda Türkiye, Küba dışında Üçüncü Dünya ülkeleri arasında en fazla Sovyet yardımı elde eden ülke olmuştu.

5 Haziran 1979'da, Türkiye'de nükleer santral kurulmasını ve mevcut rafinerilerin, demir ve alüminyum tesislerinin genişletilmesini içeren 8 milyar dolarlık yardım/krediyi öngören bir anlaşmanın Sovyetler Birliği ile imzalanmasıyla, Türk-Sovyet ilişkileri en üst düzeye çıkmıştı. Ecevit döneminde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne ihracatı %30'un üzerine çıkmış, Sovyetler'den petrol ithalatı ise 1979'da 1,5 milyon tonu bulmuştu.

Türk-Sovyet ilişkileri, Afganistan'ın 1979 Aralık'ında Sovyetler Birliği tarafından işgaline değin gelişmeyi sürdürmüş; ancak Afganistan'ın işgali, Türkiye'de Sovyet tehdidine ilişkin tarihi korkuların uyanmasına neden olmuştu.

12 Eylül 1980 darbesi olduğunda, Türk-Sovyet ilişkileri bir durgunluk ve hatta soğukluk içinde bulunuyordu. ABD'de 1980 Kasım seçimlerinin sonucunda Reagan'ın Başkan olur olmaz Türkiye ile çok yakın ilişkiler kurma yönünde adımlar atması, Sovyetler'i hiç memnun etmemişti. Ancak, 12 Eylül askeri yönetiminin çok yanlı dış politika uygulamaya yönelmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşaması dönemini de başlatmış oldu. 12 Eylül yönetimi, bir yandan ABD ile olan ilişkileri güçlendirirken, öte yandan da Sovyetler'e sırtını dönmek istememişti.

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

1950'lerin ortalarından itibaren Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin odak noktasını oluşturan Kıbrıs sorunu, 1970'lerin ikinci yarısında yerini Ege sorunlarına bırakmaktaydı.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra koalisyon ortağı Erbakan'la anlaşmazlıkları giderek artan ve Kıbrıs başarısıyla gireceği bir seçimde tek başına iktidara gelebileceğini düşünen Ecevit, 16 Eylül 1974'te istifa etmişti. Ancak, seçimlere gidilmediği gibi sırasıyla Sadi Irmak, Milliyetçi Cephe, Ecevit ve Demirel Hükümetleri iktidara gelmiş ve Türkiye'de siyasal istikrarsızlık dönemi başlamıştı. Türkiye, iç sorunlarıyla uğraşmakta ve Yunanistan da, bu durumdan kendi lehine yararlanmak istemekteydi.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Yunanistan açısından en önemli sonucu, Kıbrıs buhranında bozguna uğrayan Cunta yönetiminin iktidardan çekilmesi ve Karamanlis'in Başbakanlığı üstlenmesi olmuştu. Karamanlis, İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ertesinde 15 Ağustos'ta, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekildiğini açıkladı. Karamanlis'in dış politikadaki başlıca hedefi, Yunanistan'ın AET'ye tam üyeliğini gerçekleştirmekti.

Yunanistan, Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesi için, Türkiye'yle gerilimi buhrana dönüştürmeme yolunu seçmişti. Ege'ye ilişkin sorunlar, Türkiye ile Yunanistan arasında gerginlik yaratan önemli bir kaynağı oluşturmaktaydı. Bunlar; kıta sahanlığının sınırlandırılmasına, karasularına, Yunan adalarının hava sahasına, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalara aykırı olduğu savıyla karşı geldiği Yunanistan'ın bazı Ege adalarını silahlandırmasına, NATO komutasına ve Ege'de denetim sorumluluklarına ilişkin iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarıydı.

Ege Kıta Sahanlığı Sorunu

Kıta sahanlığı, 1958 tarihli Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre, kıyılara bitişik fakat karasularının dışında, 200 metre derinliğe kadar ya da bu derinliğin ötesinde suların derinliğinin doğal kaynakların işletilmesine olanak verdiği noktaya kadar uzanan deniz yatağına ve denizaltı bölgelerinin toprak altını kapsayan alana verilen isimdir.

Yunanistan, Ege Denizi'nin büyük bir bölümünü kaplayan Yunan adalarının her birinin kendi kıta sahanlığı olduğu tezini savunuyordu. Türkiye ise, Yunanistan'ın bu tezine karşıydı, çünkü adaların kendi kıta sahanlıkları olması ilkesinin kabul edilmesi durumunda, Ege'nin hemen hemen tümünün kıta sahanlığı Yunanistan'a ait olacaktı.[1]

Yunanistan ayrıca, Yunan adalarının Yunan kara parçasının siyasal açıdan devamını oluşturduğu savıyla Türkiye'ye, Yunanistan ile adalar arasındaki alanda hiçbir egemenlik hakkının tanınmaması görüşünü de savunmaktaydı. Türkiye ise, Yunan adalarının kıta sahanlıklarının hakkaniyet ilkesi çerçevesinde, komşu ülke

1 Suha Bölükbaşı, "The Turco-Greek Dispute, Issues, Policies and Prospects", *Turkish Foreign Policy*, ed. Clement H. Dodd, Modern Turkish Studies Programme, SOAS, The Eothen Press, Cambridgeshire, 1992, s.33.

kara parçasının kıta sahanlığı lehine sınırlandırılabileceği görüşünü ileri sürmekteydi.[2]

Türkiye, zaman zaman Ege kıta sahanlığının büyük bölümünün Anadolu yarımadasının "doğal uzantısı" olduğu tezini öne sürmüş; ancak Yunanistan, Türk görüşünün kabul edilmesi durumunda Türkiye'nin, Anadolu yarımadasının doğal uzantısı olmaları nedeniyle Doğu Ege Adaları'nın çoğu üzerinde hak iddia edebileceği görüşünü savunmuştu. Türkiye ise, böyle bir iddianın söz konusu olmadığını dile getirmişti.

Taraflar, kıta sahanlığı uyuşmazlığının çözüm yolu konusunda da farklı bakış açılarına sahipti. Yunanlılar, uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürmek isterken, Türkler, uyuşmazlığın ikili görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulmasını savunmaktaydı. İkili görüşmelerde, yarı kapalı bir deniz olarak Ege'nin, Türkiye'nin siyasal, güvenlik ve ekonomik çıkarları açısından yaşamsal öneme sahip olduğu göz önüne alınabilecekti.

Yunanistan, Ege'deki kıta sahanlığı üzerinde petrol arama etkinliklerine, 1959'da Resmi Gazete'de yayımladığı ve kendisine ait olarak nitelediği kıta sahanlığı üzerinde araştırma ruhsatları dağıtan bir yasayla başlamıştı. 1972'de, Kuzey Ege'deki Taşoz adası civarında petrol bulunma olasılığının söz konusu edilmesi üzerine Türkiye de harekete geçmiş ve 18 Ekim 1973'te, Ege'nin açık deniz suları ile Türkiye'nin kıta sahanlığında bulunan alanlarda, yani 27 bölgede petrol araması yapmak üzere, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) petrol arama ruhsatı vermişti. Söz konusu alan; Semadirek, Limni, Midilli, Ayios, Efstratios, Sakız, Psara ve Antipsara gibi Anadolu'ya yakın adaların karasularının dışına düşmekteydi.[3] Yunan Hükümeti, 7 Şubat 1974'te Türk Hükümeti'ne verdiği notada, söz konusu ruhsatın kapsadığı alanların Yunan kıta sahanlığı içinde yer alması nedeniyle, bu arama ruhsatının ge-

2 *Age*, s.33-34.

3 1973 petrol krizi, petrol arama etkinliklerini hızlandırmış; petrol fiyatlarındaki büyük artış, deniz yatağında petrol aramayı maliyeti çok yüksek bir yol olmaktan çıkarmıştı.

çersiz olduğunu bildirmişti. Türk Hükümeti ise 27 Şubat'ta verdiği yanıtta, Anadolu kıyılarından itibaren denizaltında Batı'ya doğru uzanan toprakların Anadolu'nun doğal uzantısı olması nedeniyle, Türkiye'nin kıta sahanlığını oluşturduğunu ve Türk kıyılarına yakın adaların da Türk kıta sahanlığı içinde bulunmaları nedeniyle, bu adaların kıta sahanlığının olamayacağını belirtti.[4]

Türkiye 29 Mayıs 1974'te, Türk savaş gemilerinin eşliğinde Çandarlı gemisini sismik araştırma yapmak üzere Ege'ye yolladı. Çandarlı gemisi, Türkiye'nin ruhsat verdiği alan üzerinde 6 gün seyrettikten sonra geri döndü. Türkiye ile Yunanistan arasında kıta sahanlığına ilişkin anlaşmazlık konusunda karşılıklı nota teatisi yaz aylarında da sürmüş; ancak, tarafların görüşleri arasında bir uzlaşmaya varılamamıştı. Öte yandan 1974'te yaşanan Kıbrıs buhranı, Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege gerilimini geçici bir süre için ikinci plana itmişti.

28 Ocak 1975'te Karamanlis, Ege kıta sahanlığı sorununu, iki ülkenin birlikte Uluslararası Adalet Divanı'na götürüp bu soruna çözüm araması önerisinde bulundu. Türk Dışişleri Bakanlığı 6 Şubat'ta verdiği yanıtta, ilke olarak Karamanlis'in önerisinin kabul edildiğini, ancak, yöntem konusunda bakanlar düzeyinde bir görüşme yapılması gerektiğini belirtti. Irmak Hükümeti'nin güvenoyu alamaması üzerine iktidara gelen Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti de, Irmak Hükümeti'nin bu bakış açısını benimsemişti.

19 Mayıs 1975'te Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Bitsios arasında Roma'da, 31 Mayıs 1975'te de Türkiye Başbakanı Demirel ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis arasında Brüksel'de yapılan görüşmelerde, kıta sahanlığı sorununun Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi konusunda ilke anlaşmasına varıldı.

30 Eylül'de Türkiye, Yunanistan'a bir nota vererek, Ege kıta sahanlığı sorununun ikili görüşmelere ağırlık verilerek çözülebi-

4 Armaoğlu, *age*, s.834-835.

leceğini, ancak gerekirse Divan'a gidilebileceğini bildirdi.[5] Yunan Hükümeti 2 Ekim tarihli cevabi notasında, Türkiye'yi başbakanlar arası anlaşmayı bozmakla suçlamaktaydı.[6]

1976 Şubat'ında Demirel Hükümeti, Türkiye'nin Ege'deki kıta sahanlığına ilişkin haklarını korumada ne denli kararlı olduğunu göstermek için, "Hora" adlı araştırma gemisini (sonradan ismi "Sismik-1" olmuştur) hazırlamaya başlamıştı. "Sismik-1", 6 Ağustos 1976 günü Çanakkale'den ayrılarak, Türkiye ile Yunanistan arasında kıta sahanlığı anlaşmazlığına konu olan sulara girdi. Bu, Limni ile Midilli arasında Yunanistan'ın kendisine, Türkiye'nin de açık denize ait olduğunu iddia ettiği alandı. İki devlet arasında bir savaş ortamı ortaya çıkmıştı. "Sismik-1", Türk savaş gemilerinin koruması altında araştırmalarını yaptıktan sonra 10 Ağustos 1976 günü Çanakkale'ye döndü.

Yunanistan, BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak Türkiye'nin, Yunanistan'ın Ege'deki kıta sahanlığı üzerindeki egemenlik haklarını ihlal etmek suretiyle uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini ileri sürmüştü. Güvenlik Konseyi 25 Ağustos 1976 tarihli kararında, kıta sahanlığı sorununun özüne girmeksizin, taraflar arasında ikili görüşmelerin başlatılmasını önerdi. Bu, Yunanistan'ın beklediği bir karar değildi.

Yunanistan ayrıca, 10 Ağustos 1976'da da Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuş ve "Sismik-1" gemisinin Yunan kıta sahanlığına girmek suretiyle "tamiri mümkün olmayan zararlar"a neden olduğu gerekçesiyle, Türkiye'nin bu etkinliğinin önlenmesini istemişti. Divan Eylül 1976'da, Türkiye'nin araştırma etkinliklerinin uyuşmazlık alanlarında Yunanistan'ın haklarına zarar vermediği gerekçesiyle, Yunanistan'ın bu isteğini reddetti.[7] 1976 yılında,

5 Ecevit, Başbakanlığı döneminde, uluslararası yargıya gitmeden önce ikili görüşmelerin yapılması görüşünü ileri sürmüştü.

6 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.755.

7 Uluslararası Adalet Divanı 1979 Ocak ayında verdiği kararda da Divan'ın, Türk-Yunan kıta sahanlığı anlaşmazlığına bakmaya yetkili olmadığını belirtmişti.

Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmeler süreci başlatılmış ve iki taraf uzmanlarının Bern kentinde yaptıkları görüşmelerden sonra 11 Kasım 1976'da, "Bern Deklarasyonu" denilen 10 maddelik bir belge imzalanmıştı. Bu belge, kıta sahanlığı sınırlarının çizilmesi görüşmelerinde her iki tarafça uyulacak esasları saptıyordu. Bu ilkelere göre, taraflar arasındaki görüşmeler gizli yürütülecek ve taraflar, görüşmeleri engelleyecek ve birbirlerini küçük düşürecek bütün girişim ve tutumlardan kaçınacaktı. Türkiye ile Yunanistan, Ege'de kıta sahanlığı sorununa bir çözüm bulununcaya değin kıta sahanlığına ilişkin etkinliklerine moratoryum uygulayacaktı.[8]

10-11 Mart 1978'de Ecevit ile Karamanlis, bir güven ortamı oluşturabilmek amacıyla Montrö'de bir araya gelmiş; ancak bu görüşmenin ertesinde de, taraflar arasında güven ortamının oluşturulması doğrultusunda herhangi bir adım atılamamıştı. Ecevit-Karamanlis görüşmesinden sonra Ecevit, "yeni ulusal savunma doktrini"ni ortaya atarak Türkiye için temel tehdidin Yunanistan'dan geldiğini ilan etti. Böylelikle Türk-Yunan ilişkileri, 1990'ların sonuna değin sürecek olan bir buhran dönemine girmiş olmaktaydı.

Ege Hava Kontrol Sahası Sorunu

Hava sahası, bir devletin toprağı ve karasuları üzerinde yükselen hava sütunudur. Yunanistan, 6 Eylül 1931 tarihinde yayımladığı bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle, hava sahasını kıyıdan itibaren 3 milden 10 mile çıkarmıştı. Söz konusu tarihte Yunanistan'ın karasuları genişliğinin 3 mil olmasına karşın, Türkiye bu karara karşı gelmemişti.[9]

---

8 Moratoryum, erteleme anlamına gelen bir sözcüktür.

9 Hava sahası, bir devletin toprağı ve karasuları üzerinde yükselen hava sütunu olması nedeniyle, yüksekliğinin karasularının genişliğiyle eşit olması gerekmekteydi.

Lozan Antlaşması, Ege'de karasuların genişliğini 3 mil olarak kabul etmişken Yunanistan, 1936 yılında karasularının genişliğini 6 mile çıkarmış ve Türkiye buna itiraz etmemişti. 1964 yılında Türkiye de, karasularının genişliğini 6 mile çıkardı. Uluslararası hukuk kurallarına göre, adalar üzerinde ulusal hava sahasının yüksekliği ancak karasularının genişliği kadar olabilirdi. Bu nedenle, Ege Adaları üzerinde Yunan ulusal hava sahasının yüksekliği de 6 mili geçmemeliydi. 6 milin üzerindeki hava sahası uluslararası hava sahasıydı. Bu görüşten hareketle Türk askeri uçakları, sistematik olarak Yunan hava sahası olarak kabul etmedikleri 4 millik sahaya girmekte ve Yunanistan da, her seferinde Türk askeri uçaklarının kendi hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türkiye'ye protesto notası vermekteydi.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Yunanistan, Ege'deki karasularının genişliğini 12 mile çıkarmak suretiyle ulusal hava sahasını da 12 mil yüksekliğe çıkarmak istemişti. Türkiye Yunanistan'a, karasularını 12 mile çıkardığı takdirde, bunun bir "savaş nedeni (*casus belli*)" olacağını bildirdi. Bunun üzerine Yunanistan, karasularını ve dolayısıyla ulusal hava sahasını 12 mile çıkarmaya cesaret edememişti.

Hava kontrol sahası sorunu iki unsurdan oluşmaktaydı: Bunlardan biri, Yunanistan'ın Ege Adaları üzerindeki ulusal hava sahasının yüksekliği, diğeri de FIR (Flight Information Region: Uçuş Bildirim Bölgesi) diye adlandırılan, uçakların Ege üzerinde uçarken hangi kontrol kulesine bağlı olacakları ve uçuş bilgilerini Atina'ya mı yoksa İstanbul'a mı verecekleri hususuydu.

FIR, sivil havacılık uçuşlarının güvenliğini sağlamak amacıyla oluşturulan ve sınırları Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) tarafından onaylanan bir hava sahasıdır. 1944 Chicago Sözleşmesi uyarınca kurulan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü kuralları çerçevesinde, hava güvenliği açısından her üye devletin belli hava koridorlarından (Flight Information Region) sorumlu olması gerekmektedir.

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün, Türkiye ile Yunanistan'ın da katılımıyla 23 Mayıs 1952'de İstanbul'da yaptığı toplantıda alınan bir kararla, bu tarihten itibaren Ege'deki FIR sorumluluğu Yunanistan'a verilmişti. Buna göre, Ege üzerinde uçan bütün uçaklar uçuş bilgilerini Atina'ya verecek ve ancak Türk karasularına girerken bu bilgileri İstanbul'a iletecekti. Türkiye, bu karara ses çıkarmamıştı.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türk Hükümeti, ülkesini havadan gelebilecek sürpriz baskınlara karşı koruyabilmek amacıyla, 4 Ağustos 1974 günü yayımladığı 714 sayılı NOTAM (Notice To All Airmen) ile Ege hava kontrol sahasını kuzey-güney doğrultusundaki bir hat ile ortadan ikiye ayırmış ve bu hatta gelen uçakların uçuş bilgilerini İstanbul'a vermeleri gerektiğini bildirmişti. Yunan Hükümeti, de 13 Eylül 1974 günü yayımladığı 1157 sayılı NOTAM ile Ege hava kontrol sahasının tehlikeli hale gelmesi nedeniyle, Ege Denizi üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapadığını açıkladı.

1975 ve 1976 yıllarında Türk ile Yunan yetkilileri arasında yapılan görüşmelerde, Ege hava kontrol sahası sorunu da ele alınmış; ancak, bu görüşmelerden tarafların görüşlerini uzlaştırıcı bir sonuç elde edilememişti. Bu görüşmelerde Türk tarafı, Ege hava kontrol sahasının kuzey-güney doğrultusunda ortadan bölünmesi görüşünü savunmuş; Yunanistan ise, Türkiye'nin görüşlerini kabul etmemişti.

Türkiye 1977 Mart'ında, Ege hava kontrol sahasının Yunanistan ile ortak denetimi konusunda bir öneride bulunduysa da, Yunanistan bu öneriyi de kabul etmemiş ve taraflar arasındaki görüşmeler kesilmişti.

22 Şubat 1980'de Demirel Hükümeti'nin 4 Ağustos 1974 tarihli ve 714 sayılı NOTAM'ı tek yanlı olarak kaldırmasının ardından, Yunanistan da 5 Ağustos'ta, 13 Eylül 1974 tarihli ve 1157 sayılı NOTAM'ı kaldırdı. Böylelikle Türkiye, Ege hava kontrol sahasının ikiye bölünmesi tezinden vazgeçmekte, Yunanistan da, Ege'yi yeniden sivil hava trafiğine açmaktaydı.

Ege Karasuları Sorunu

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren Türkiye ile Yunanistan, Ege'deki karasularını 3 mil olarak belirlemişti. Yunanistan, karasularını 1936'da tek yanlı olarak 6 mile çıkarmış, Türkiye de, 15 Mayıs 1964'te karasularını 6 mil olarak kabul etmişti.

Yunanistan, karasularının genişliğini 6 milden 12 mile çıkarmayı ve Ege'deki adalarına da bunu uygulamayı düşünmekteydi. Oysa böyle bir uygulama, Türkiye açısından hem güvenlik sorunları yaratacak hem de Türkiye'nin, Ege Denizi'nden daha az oranda ekonomik yarar sağlaması sonucunu doğuracaktı. Yunanistan'ın karasularının genişliğini 12 mile çıkarması durumunda, yalnızca Yunan anakarasının değil, Türkiye kıyıları açığındakiler dahil Ege'deki her Yunan adasının karasularının sınırı da 12 mile çıkacaktı. Bu durumda, Ege'de açık deniz oranı büyük ölçüde azalacak ve Ege'nin %73'ü Yunan egemenliği altına girmiş olacaktı.

Ege Denizi'nde Türkiye'nin karasuları, 6 mil düzenine göre Ege Denizi'nin %8,8'i iken, Yunan karasuları Ege Denizi'nin %35'ini kapsamaktadır. Yunanistan karasularını 12 mile çıkardığı takdirde, Ege Denizi'nin %63,9'u Yunan karasuları, %8,3'ü Türk karasuları ve %26,1'i de uluslararası sular yani açık deniz olacaktı.

6 ile 12 mil farkının Yunanistan'a çok büyük avantaj sağlamasına karşın, Türk karasuları oranının çok az değişmesinin nedeni, Türk kıyılarına çok yakın birçok Ege adasının bulunması ve bu adalar ile Türk kıyıları arasındaki karasuları sınırının orta-hat olarak belirlenmiş olmasıdır.

Ege'de karasuları 12 mile çıkarıldığı takdirde, Ege Denizi bir Yunan gölüne dönüşecek ve bu denizde Türkiye'nin yaşam hakkı bulunmayacaktı.[10] 12 milin kabul edilmesi durumunda, bir Türk limanından diğerine gidebilmek için artık eskisi gibi açık deniz-

10 Armaoğlu, *age*, s.840-841.

den değil, Yunan karasularından geçmek gerekecekti. Bu nedenledir ki, Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması durumunda Türkiye, bunu bir savaş nedeni (*casus belli*) olarak sayacağını ilan etmişti. Türkiye'nin kesin tutumu karşısında Yunanistan da, Ege'deki karasularını 12 mile çıkarma doğrultusunda bir uygulamaya gidemedi.

Öte yandan ABD ile Sovyetler Birliği de, Ege'de karasuların genişliğinin 12 mile çıkarılmasını kendi çıkarlarına aykırı bulduklarından böyle bir uygulamayı kabul etmemişti.

1982 yılında çıkarılan 2674 sayılı Karasuları Yasası, Türk karasularının ilke olarak 6 mil olduğunu saptamakta; ancak Bakanlar Kurulu'nun, belirli denizler için, o denizlere ilişkin bütün özellikleri göz önünde bulundurmak ve hakkaniyet ilkesine uygun olmak koşuluyla, karasularını 6 deniz milinin üzerinde saptamaya yetkili olduğunu belirtmekteydi. Türkiye'nin Karadeniz ve Akdeniz'de karasuları 12 mil olmakla birlikte, 2674 sayılı yasa, uygulamada Ege'deki karasularının genişliği konusunda bir değişikliğe yol açmamıştı.

Ege Adaları'nın Yunanistan Tarafından Silahlandırılması

Yunanistan'ın Doğu Ege Adaları'nı ve On İki Ada'yı 1960'ların başlarından itibaren silahlandırması, Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir diğer uyuşmazlığı oluşturmaktaydı. Doğu Ege Adaları'ndan Taşoz, Semadirek, Limni, Midilli, Sisam, Sakız ve Nikarya adalarının silahsızlandırılması, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan dahil Balkan Devletleri arasındaki savaşı sonlandıran 1913 tarihli Londra Barış Antlaşması'yla düzenlenmişti. 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması, Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılmasını onaylamış; ancak bu antlaşma, aynı zamanda Türk Boğazları ile Türk adalarından Gökçeada ile Bozcaada'nın da silahsızlandırılmasını öngörmüştü. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'ye, Boğazlar'ı yeniden silahlandırma yetkisini tanımış;

ancak, Doğu Ege Adaları'nın statüsüne doğrudan bir atıfta bulunmamıştı. Yunanistan ise Montrö'nün, Yunanistan'a da Limni ve Semadirek adalarını yeniden silahlandırma yetkisini tanıdığını öne sürmekteydi. Oysa Türkiye, 1936 Montrö Sözleşmesi'nin Yunan adalarına uygulanamayacağı görüşündeydi.

Öte yandan On İki Ada'nın silahlandırılması da, Türkiye ile Yunanistan arasındaki bir başka uyuşmazlık konusuydu. 1911 Osmanlı-İtalya Savaşı'nda İtalya'nın ele geçirdiği bu adalar, 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması'yla askersizleştirilmeleri koşuluyla Yunanistan'a devredilmişti. Ancak Yunanistan, 1960'ların başlarından itibaren bu adalarda jandarma güçlerini konuşlandırmaktaydı.

Türkiye, Ege kıyılarına çok yakın konumda olan bu adaların yasadışı yollarla silahlandırılmasının bir ulusal güvenlik tehdidi oluşturduğu görüşündeydi. Yunanistan ise, Türkiye'nin 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması'nın tarafı olmaması nedeniyle, adaların silahlandırılmasını protesto etmesinin hiçbir yasal dayanağının bulunmadığını iddia etmekteydi.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye'nin kendisi açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu düşünen Yunanistan, Anadolu'ya yakın adaları silahlandırmayı hızlandırmış ve buna gerekçe olarak da BM Şartı'nın, saldırıya uğrayan ya da saldırı tehdidiyle karşı karşıya kalan devletlere "meşru müdafaa hakkı"nı tanıyan 51. maddesini göstermişti. Türkiye, ilk kez 29 Haziran 1964'te Yunanistan'a bir nota vererek Rodos ile İstanköy'de yapıldığı saptanan tahkimata son verilmesini istedi.[11] Yunanistan 1 Temmuz tarihli cevabi notasında, böyle bir tahkimatın yapılmadığını ve uluslararası antlaşmalara uygun davranıldığını bildirdi. Nisan 1969'da Türkiye yine bir nota vererek, Limni'deki silahlanma faaliyetlerinin durdurulmasını istemiş; Yunanistan ise,

---

11 Tahkimat, bir yeri düşman saldırısına karşı koyabilecek duruma sokmak için yapılan hendek, siper gibi şeyler anlamına gelmektedir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kendisine bu hakkı tanıdığını ileri sürmüştü. 1974'ten sonra ise Yunanistan, Ege Adaları'nı silahlandırmasını açığa çıkararak bu hakka sahip olduğunu iddia etti.

Adaların silahlandırılması konusunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki uyuşmazlık, iki ülkenin NATO ile olan ilişkilerini de etkilemişti. Türkiye, silahsızlandırılmış olması gerektiğinden hareketle, Limni adasının NATO'nun askeri oyunlarına dahil edilmesine karşı çıktı. NATO'nun bu konuda Türkiye ile aynı görüşü paylaşması nedeniyle Yunanistan, çoğunlukla bu NATO oyunlarında yer almamayı tercih etmiş ve NATO'yu, Türkiye yanlısı olmakla suçlamıştı.

Yunanistan, Ege Adaları'nın etkin biçimde korunamadıkları takdirde, Türkiye kıyılarına çok yakın olmaları nedeniyle, gelecekteki bir askeri buhranda kolaylıkla Türkiye'nin kucağına düşebilecekleri görüşündeydi. Yunanistan'ın Türk kıyılarına yakın Ege Adaları'nı silahlandırması üzerine Türkiye'nin, 1975 Temmuz'unda "Ege Ordusu" denilen IV. Ordu'yu kurması özellikle Yunanlıları kaygılandırmıştı. Ege Ordusu, tamamen NATO'nun dışında ve doğrudan doğruya Türkiye'nin kendi emrinde olan bir silahlı kuvvetti. Bu ordu, Sovyetler Birliği'ne karşı değil, olası bir Yunan saldırısına karşı oluşturulmuş bir kuvvetti. Türkiye'nin görüşüne göre, Yunanistan'ın adaları silahlandırması, Türkiye'yi kara sularına hapsetme ve Ege'yi bütünüyle Yunanistan'ın egemenliği altına sokma niyetinin kanıtıydı.[12]

Yunanistan'ın NATO'ya Dönmesi (20 Ekim 1980)

Bilindiği gibi Yunanistan, NATO'nun, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nı durdurmadaki başarısızlığını protesto etmek üzere 1974'te NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştı. Yunanistan, 1977'de NATO'ya başvurarak ittifakın askeri kanadı

12 Bölükbaşı, *age*, s.43.

ile yeniden bağ kurmak istediğini bildirdi ve bunun için gösterdiği neden de, Türkiye tehlikesi oldu. Yunanistan'ın önerisine göre Yunanistan, İzmir'deki NATO karargâhına dönmeyecek; ancak, kuzey Yunanistan'da Larissa'da, Yunan komutası altında ayrı bir NATO karargâhı kurulacaktı. Ege Denizi üzerindeki hava kontrol sahası ise, 1974'ten önce olduğu gibi yine Yunanistan'a ait olacaktı.

NATO Başkomutanı General Haig ile Yunanistan Genelkurmay Başkanı Davos arasında yapılan görüşmelerin sonucunda, 1978 Şubat'ında, aşağı yukarı Yunan görüşlerine uygun bir anlaşma yapılmış; ancak bu anlaşma, Türkiye tarafından reddedilmişti. Başka bir deyişle Türkiye, Yunanistan'ın NATO'ya dönmesini veto etmişti, çünkü Türkiye, Ege hava kontrol sahası statüsünün 1974'ten önceki şekline dönüştürülmesini kabul etmeyip, bu sahanın Türkiye ile Yunanistan arasında bölüştürülmesini istemekteydi.

NATO Başkomutanı General Haig, Türk Genelkurmayı'yla yaptığı temaslardan sonra 1979 Mayıs'ında yeni bir anlaşma taslağı hazırladı. Bu tasarı gereğince, Yunanistan'ın doğu kıyılarında bulunan adaların hava kontrol sahasının denetimi Yunanistan'a bırakılacak; ancak, Ege'nin diğer kısımlarının hava kontrol sahasının denetimi NATO Komutanlığı'na verilecekti. Haig'in bu planını Yunanistan reddetti.

1979 Haziran'ında NATO Başkomutanlığı'na General Rogers getirilmişti. General Rogers, "Rogers Planı" ismi verilen yeni bir anlaşma taslağı hazırladı ve taraflara sundu. İçeriği açıklanmayan bu plan ile Türkiye, Ege hava kontrol sahasının kuzey-güney doğrultusunda ortadan ikiye ayrılması isteğinden, Yunanistan da 1974 öncesi statünün yeniden ve aynen ihdası iddiasından vazgeçmekteydi.

Rogers Planı'nın her iki tarafça kabulü ve Türkiye'nin vetosunu geri çekmesi üzerine Yunanistan, 20 Ekim 1980 tarihinde NATO'nun askeri kanadına yeniden dönmüştü.

Yunanistan'ın yeniden NATO'ya dönmesi ve Ege hava kontrol sahası sorununun Rogers Planı ile çözüme kavuşturulmasıyla, Türk-Yunan ilişkilerinin bir yumuşama ortamına girmesi beklenebilirdi; ancak, böyle olmamıştı. Yunanistan'da 18 Ekim 1981 genel seçimlerinde Pan-Helenik Sosyalist Partisi'nin (PASOK) iktidara gelmesi ve Papandreou'nun Başbakan olmasıyla birlikte, Türk-Yunan ilişkileri yeni bir gerginlik dönemine girdi.

TÜRKİYE-ARAP DEVLETLERİ İLİŞKİLERİ

1950'li yıllarda Türkiye, Ortadoğu devletleriyle yakın ilişkiler oluşturamamıştı. Bunun nedenleri; Türkiye'nin, bu yıllarda kendisine yönelik güçlü bir Sovyet tehdidini algılaması, bu nedenle NATO'ya girmesi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya sızmak istemesi ve Arap ülkelerinin bu sızmayı kolaylaştırıcı davranışlarda bulunmaları karşısında ürkmesiydi. Türkiye 1950'lerde Batı'ya dayanırken, Ortadoğu ülkeleri, çoğunun sömürge geçmişleri nedeniyle Batı ile çatışma içinde olmuş ve bu nedenle Türkiye, Arap devletleriyle bir diyalog içerisinde olamamıştı.

1963-1964 Kıbrıs buhranından 1973 petrol krizine değin geçen dönemde ise Türkiye, Ortadoğu'ya ve Arap ülkelerine yaklaşma politikasına ağırlık verdi, çünkü 1964 Kıbrıs buhranı ertesinde BM'deki oylamalarda uluslararası ortamdaki yalnızlığının ayırdına varabilmiş ve 1964 yılı sonundan itibaren, rejim farkı gözetmeksizin bütün Arap ülkeleriyle ilişki kurmanın yollarını aramaya başlamıştı. Öte yandan, 1965 genel seçimlerinin sonucunda iktidara gelen Adalet Partisi Hükümeti de, benimsediği çok yanlı dış politika çerçevesinde Arap ülkeleriyle siyasal, ekonomik ve kültürel yakınlaşmanın ilk adımlarını atmıştı.

5 Haziran 1967'de İsrail hava kuvvetlerinin Mısır'ın hava üslerine saldırısıyla başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda, İsrail kuvvetleri, Kuneitra kenti dahil olmak üzere Golan bölgesine egemen olmuş ve Ürdün askerlerinin Batı Şeria ile Kudüs'ten geri çekilmesini sağlamayı başarmıştı. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı kararını desteklemek suretiyle, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istemekle birlikte, İsrail'in güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olma hakkını da tanımıştı.

12 Mart 1971'le başlayan ara rejimde Türkiye, Adalet Partisi Hükümeti'nin 1965'ten itibaren uygulamakta olduğu çok yanlı dış politikadan uzaklaşmış ve yeniden ABD'ye bağımlı bir dış politika izlemeye başlamıştı. Büyük ölçüde bu nedenle Türkiye, Arap ülkeleriyle de arasına mesafe koymuştu. Bu dönemde Türkiye'ye komşu olan Irak ile Suriye'de Baas iktidarları, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Özellikle 1972'de Irak ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" Türkiye'yi rahatsız etmişti. Öte yandan, Türkiye'deki devrimci gençlerin Suriye üzerinden Lübnan'a geçerek Filistin kamplarında askeri eğitim almaları da, Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerini bozmuştu.

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan Irak ve Suriye ile ilişkileri bozulurken, Mısır'da Nasır'ın ölümü üzerine yerine geçen Enver Sedat'ın, 18 Temmuz 1972'de ülkesindeki Sovyet askeri tesislerini kapatması, Sovyet teknisyenlerini ülke dışına çıkarması ve Batı yanlısı bir politikaya meyletmesi üzerine Türkiye, Mısır ile ilişki kurma yolları aramaya başladı. Eylül 1973'te Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken Mısır'ı ziyaret etti. Türkiye'nin Ortadoğu politikasında artık dengeler değişmişti; Sovyetler ile yakın ilişkiler kuran Irak ve Suriye'nin yerine, Batı yanlısı bir politikaya meyleden Mısır'la ilişki kurma yolları aranıyordu.

Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Filistinlileri ve Arapları destekleyen politikasını, 6 Ekim 1973'te başlayan Arap-İsrail

Savaşı'nda da sürdürmüştü. Dört Arap devleti ile İsrail arasında yapılan ve "Yom Kippur Savaşı" olarak da anılan bu savaş, 6-26 Ekim tarihleri arasında gerçekleşti. Bu savaşın temel özelliği, Arap devletlerinin, artık İsrail devletini ortadan kaldırmak için değil, 1967'de bu devletin işgal ettiği toprakları geri almak için savaşıyor ve ilk kez İsrail karşısında başarı kazanıyor olmalarıydı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bu kez İsrail'in güvenlikli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olma hakkını ikinci plana itip, esas itibariyle İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinde ısrarcı olmuştu.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nın Türkiye'nin Ortadoğu politikasında meydana getirdiği önemli bir diğer değişiklik de, Filistin sorunundaki tutumu oldu. Türkiye başlangıçta, "Filistin halkının meşru hakları" kavramına bağlı kalmış; ancak, bağımsız bir Filistin devletinin kuruluşu üzerinde fazla durmamıştı. Zamanla Türkiye'nin bu soruna ilişkin tutumunda değişiklik olmuş ve Filistinlilerin devlet kurma hakları Türkiye tarafından da kabul edilmişti.

Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC) üyeleri, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail ordusunun gereksinimlerini karşılama kararı alan ABD'ye misilleme olarak petrol ambargosu ilan etti. OAPEC, savaşta İsrail'i destekleyen ABD ile diğer ülkelere petrol sevkini durduracağını ya da sınırlandıracağını bildirdi. Böylece 1973 petrol krizi, Arap-İsrail Savaşı ile başlamış ve 1974 Mart'ına değin sürmüştü. Petrol ithalatının %70'ini OAPEC üyesi ülkelerden sağlayan Türkiye ise, ekonomisini bu ambargonun yol açabileceği bunalımın dışında tutmak istiyordu. Türkiye'nin yeni Arap yanlısı politikaları nedeniyle Arap devletleri, Türkiye'yi petrol ambargosundan muaf tutmuş; ancak yükselen petrol fiyatları, Türk ekonomisini ve devlet bütçesini çok olumsuz etkilemişti.

Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan 10 Ekim 1973'te yapılan açıklamada, Türkiye'nin, Arap topraklarının İsrail tarafından güç

yoluyla işgalini onaylamadığı ve sürekli bir barışçı çözümün, ancak Arap milletinin yasal isteklerinin karşılanmasına bağlı olduğu belirtildi. 18 Ekim'de de Türkiye, ülkesindeki askeri üslerin Ortadoğu Savaşı sırasında İsrail'e yardım amacıyla kullanılamayacağını ABD Hükümeti'ne bildirmişti. Oysa Türkiye, Araplara yardım götüren Sovyet uçaklarına hava sahasından geçme izni vermişti. Türk dış politikasında Arap devletlerine ve İsrail'e yönelik bu değişikliğin başlıca nedenleri; Kıbrıs sorunu, solcu grupların Üçüncü Dünya'dan yana tutumları, Türk sağında yükselen dinsel dayanışma ve 1973 petrol kriziydi.

12 Mart 1971 ile başlayan ara rejim döneminin Ekim 1973'te yapılan genel seçimlerle sona ermesi üzerine iktidara geçen gerek Ecevit başkanlığındaki Koalisyon Hükümetleri gerekse Milliyetçi Cephe Hükümetleri, yeniden çok yanlı dış politikaya dönmüş ve Arap ülkeleriyle ilişkileri belli bir düzeyin üzerinde tutmaya çaba göstermişti. Bu tutum değişikliğinin başlıca nedenlerinden biri, Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Batı'yla ilişkilerinin bozulmuş olmasıydı. Diğer bir neden ise, 1973 petrol krizi sonucunda petrol fiyatlarının yükselişinin Türk ekonomisinde doğurduğu olumsuz sonuçlardı. Bu nedenlerle Türkiye, öncelikle petrol sıkıntısını azaltmak amacıyla Arap ülkeleriyle ticaretini geliştirmek istiyordu. 1973'ten sonra ham petrol fiyatlarının hızla artması, Türkiye'yi kredili petrol alımı sorunuyla karşı karşıya bırakmıştı, çünkü 1972 yılında 300 milyon dolar kadar olan Türkiye'nin ham petrol faturası birkaç yıl sonra birkaç milyar dolara yükselince, Türkiye'nin ihracatı ve döviz girdileri bu faturayı karşılayamaz oldu. Türkiye, petrol faturasını karşılayabilmek için, Arap ülkelerine ihracatını artırma çabasına girişti. Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerin geliştirilmesi ise, öncelikle siyasal ilişkilerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktaydı.

1974 Kıbrıs buhranı ve ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, Türkiye'yi yeni arayışlara yöneltmişti. Türkiye, bun-

dan böyle İslam kimliğini vurgulamaya ve bu kimlikten yararlanma yolları aramaya başladı.[1] Böylece, Arap dünyasıyla yeni ekonomik bağlar kuruldu. Türkler Libya'da çalışmaya başladı ve Türk müteahhitler bazı Arap ülkelerinde ihaleler kazandı. İslamcı görüşü benimseyen Milli Selamet Partisi'nin politikada güç kazanması da, Türk dış politikasının Ortadoğu'ya yönelmesindeki etkenlerden bir diğeriydi. Bu etkenlerin sonucunda Türkiye, Arap devletlerinin ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinin dostluğunu kazanmaya çalışmış ve 1970'li yıllarda Arap dünyasıyla ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmişti.[2] Ancak Afrikalı ve Asyalı devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi daha az başarılı oldu.

Türkiye, İslam Konferansı Örgütü bütçesine 1974'te katkıda bulunmaya başlamış[3] ve 1975'te İslam Bankası'nın tam üyesi olmuştu. Öte yandan Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nün toplantılarına o zamana değin uzak dururken, örgütün toplantılarına daha aktif olarak katılmaya başladı. Türkiye, İslam dünyasıyla bağlar geliştirerek Batı'ya olan bağımlılığını azaltmaya çalışmış; ancak hiçbir zaman Batı ittifakını terk etmeyi düşünmemişti.

Şubat 1974'te Lahor'da toplanan ve 1973 Savaşı'nın sonuçlarını da değerlendiren II. İKÖ Doruğu'nda, Dışişleri Bakanı Turan Güneş, ortak bildiride yer verilen İsrail'le ilişkilerin kesilmesi kararına çekince koydurmuştu. Öte yandan Güneş, yine 1974 yılında, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Siyasi Büro Başkanı Faruk

---

1 M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.573.

2 Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerin seyrine bakacak olursak, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'nin ihracatı içindeki yerinin 1977'de %10,9'dan 1982'de %37,6'ya yükseldiğini görürüz.

3 1970'li yıllarda, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinin giderek gelişmesine koşut olarak İslam Konferansı Örgütü'yle ilişkileri de gelişmişti. Ancak, Mart 1972'de Cidde'de İslam Konferansı Yasası imzaya açıldığında Türkiye bunu imzalamamıştı, çünkü yasanın giriş bölümünde laiklik ilkesine aykırı ifadeler yer almaktaydı. Bununla birlikte Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nün toplantılarına fiili üye olarak katılmaktaydı.

Kaddumi ile ilk kez resmi bir görüşmede bir araya geldi. Ayrıca Türkiye, FKÖ'yü, Filistin halkının yasal temsilcisi olarak kabul eden ve bu örgüte BM'de gözlemci statüsü tanıyan BM Genel Kurulu'nun 22 Kasım 1974 tarihli ve 3237 sayılı kararını destekleyen ülkeler arasında da yer aldı.

Türkiye'nin 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap davasını desteklemesi sonucunda Libya, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Türkiye'yi desteklemiş ve Türkiye'ye uçak yakıtı ile ordu için lastik vermişti. Libya ayrıca, hava sahası ve hava üslerini de Türk ordusuna açmıştı.

Ankara, Ocak 1975'te FKÖ'yü tanıdı ve Kahire'deki Türkiye Büyükelçiliği aracılığıyla örgütle ilk ilişkilerini kurdu.

Türkiye, 20 Ekim 1975'te Cidde'de yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na, ilk kez Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri düzeyinde değil, bizzat Bakan Çağlayangil ile katılmıştı. Türkiye'nin attığı bu adıma karşılık olarak, Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, Devlet Bakanı Çelik ve Kıbrıs Müftüsü konferansa "konuk" olarak kabul edildi. Konferans sonunda yayımlanan bildiride, "Türk toplumunun, iki bölgeli, federal, bağımsız, egemen, tarafsız ve yabancı üslerden arınmış bir Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde, meşru haklarının ve İslam karakterini korumak için harcadığı çabaların anlayışla karşılandığı" belirtilmişti. Bu toplantıda Türkiye, Yedinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nın İstanbul'da toplanması çağrısında bulundu ve bu öneri kabul edildi.

Öte yandan Türkiye, Kasım 1975'te BM'de, Siyonizm'i ırkçılık ve ırksal ayırımcılık biçimi olarak nitelendiren karar lehine oy kullanmıştı.

12-15 Mayıs 1976'da, Yedinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı İstanbul'da toplandı. İstanbul Konferansı, Türk dış politikasında bir dönüm noktasıydı. Türkiye'nin gündemine Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi öyle bir yerleşmişti ki, bu durumun laiklik ilkesiyle çelişip çelişmediği artık gündem dışı kal-

mıştı.[4] İstanbul'daki konferansta Cumhurbaşkanı Korutürk'ün bir mesajı okundu ve Başbakan Demirel bir konuşma yaptı. Konferansta Başbakan Süleyman Demirel ile Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin İslami niteliğini vurgulamış ve Müslüman dünyasına Kıbrıs Türklerini destekleme çağrısında bulunmuştu. Konferans, Türkiye'nin görüşüne olumlu yaklaştı ve gelecek konferansa Kıbrıs Türklerinin katılımını kabul etti. Öte yandan Türk heyeti, Filistin konusunda Araplarla birlikte hareket edileceği hususunu vurgulamış ve Türk heyetinin girişimiyle kültürel ve bilimsel işbirliği için iki merkezin kurulmasına karar verilmişti. 1981'de çalışmalarına başlayacak olan bu merkezlerden biri, İstanbul'da "İslam Tarihi, Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi", diğeri de, Ankara'da "İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomi ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi" olacaktı.[5] Konferansta ayrıca Çağlayangil, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Ankara'da bir büro açmasını gerçekleştirmek amacıyla, Filistin Delegasyonu Başkanı Faruk Kaddumi'yle de görüştü. Türkiye'nin Yedinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na ev sahipliği yapması, solcu aydınlarca ülkenin laiklikten ve Atatürkçü ilkelerden sapması olarak değerlendirildiğinden Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk konferansa katılmamıştı.

3 Ocak 1977'de, 25 Ağustos 1973'te Irak ile imzalanan bir anlaşma sonucunda yapımına karar verilen "Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı" faaliyete geçirildi. Bu petrol boru hattı, kira gelirinin yanı sıra, Türkiye'nin petrol gereksinmesinin üçte ikisini karşılayacaktı.

17 Eylül 1978'de, ABD Başkanı Jimmy Carter'in arabuluculuğunda Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem

4 Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.793.

5 1974'te Irak ve Suudi Arabistan ile, 1975'te de Libya ve Kuveyt ile kültür anlaşmaları imzalanmış, özellikle Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak'la düzenli aralıklarla kültürel değişim programları hazırlanmıştı. Türkiye ile Arap ülkeleri arasında öğrenci, öğretim üyesi, sanatçı mübadelesi artmıştı.

Begin arasında imzalanan Camp David Anlaşmaları ile İsrail'in devlet olarak varlığının Araplar tarafından resmen tanınma süreci başlamıştı.[6] Türkiye, Mısır-İsrail barış sürecini çekinceli olmakla birlikte destekleyerek, taraflara eşit uzaklıkta olmaya özen gösterdi. 3 Ekim 1978'de Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün, İsrail'in 1967 Savaşı'ndan önceki sınırlarına çekilmemesi ve FKÖ'nün Ortadoğu barış sürecinin dışında tutulması durumunda, soruna hakça bir çözüm bulunmasının mümkün olamayacağını ileri sürerek, Türkiye'nin FKÖ'ye verdiği desteği bir kez daha gözler önüne serdi.[7]

26 Mart 1979'da imzalanan Mısır-İsrail Barış Antlaşması'ndan sonra yayımlanan bir bildiriyle Türkiye, ancak kapsamlı bir anlaşma yapılmasıyla Ortadoğu'ya barışın gelebileceğini, bunun için de İsrail'in, işgal ettiği topraklardan çekilmesinin ve Filistinlilerin kendi devletlerini kurabilme hakkını kabul etmesinin gerektiğini açıklamıştı.[8]

1979'da Fas'taki İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, Kıbrıs konusunda önemli bir gelişme yaşandı: Kıbrıs Türk toplumunun, İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferanslarındaki "konuk" statüsünden "gözlemci" statüsüne geçirilmesine karar verildi ve Ada'da Rumların ekonomik boykotundan zarar gören Türk toplumuna yardım yapılması çağrısında bulunuldu.

5 Ekim 1979'da diplomatik statüye sahip FKÖ Ankara Bürosu, örgütün lideri Yaser Arafat tarafından açıldı. Araplarla ve FKÖ

---

6 Camp David Anlaşmaları'ndan ilki, "Ortadoğu Barışı İçin Çerçeve" adını taşımakta, ikincisi ise, Mısır ile İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşmesini sağlamayı amaçlamaktaydı.

7 Gündüz Ökçün, 21 Haziran-21 Temmuz 1977 tarihleri ile 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihlerinde iktidarda olan Ecevit Hükümetleri'nde Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştı.

8 26 Mart 1979 tarihli Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın ana maddeleri arasında, iki ülkenin karşılıklı olarak birbirini tanıması, iki ülke arasında 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan beri yürürlükte olan savaş durumunun sona erdirilmesi ve İsrail'in, silahlı kuvvetleri ile sivillerini 1967 6 Gün Savaşı'nda ele geçirdiği Sina Yarımadası'ndan çekmesi yer almaktaydı.

ile sıcak ilişkilere karşın Türkiye, hiçbir dönemde İsrail'le ilişkilerini kesmemişti. Ancak, Arap ülkeleriyle gelişen ilişkilere koşut olarak, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri giderek geriledi. İsrail, 30 Temmuz 1980'de Doğu Kudüs'ü Batı Kudüs'e ilhak edip, kutsal Kudüs kentini "ebedi ve değişmez başkent" yaptığı zaman, Türkiye bu ilhakı tanımadığını açıklamış ve İsrail'e tepki olarak 28 Ağustos 1980'de Kudüs Başkonsolosluğu'nu kapatmıştı. 2 Aralık 1980'de de Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini "ikinci kâtip" düzeyine indirme kararı aldı. Böylelikle Türkiye, Arap ülkelerine yönelik bir jestte bulunmuş olmaktaydı.

Arap Devletleri'yle Ekonomik İlişkiler

1979 İran İslam Devrimi sonrası petrol fiyatlarındaki hızlı yükseliş, Türk ekonomisini büyük bir petrol krizine sokmuştu. Türkiye'nin 1979 yılı toplam ihracatı, petrol ürünleri ithalatının ancak %30'unu karşılayabiliyordu. Geri kalan %70 için ise Türkiye'nin dövize gereksinmesi bulunmaktaydı.

1979 yılı sonunda Türkiye'nin ithalatı ihracatının iki katına çıkmıştı. İşçi dövizlerinde görülen düşüş, dış yardımın verilmemesi ve ABD'nin silah ambargosu karşısında dışarıdan silah alma zorunluluğu ekonomiyi iflasa sürükledi. 1980 mali yılında toplam ihracat 2,2 milyar dolarken ithalat 3,5 milyar dolara ulaştı. İşte, Türkiye'nin içinde bulunduğu bu vahim ekonomik tablo ile özellikle petrol sorunu, Türkiye'yi Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye yöneltmişti. 1980 yılında Türkiye, Irak'tan 5 milyon ton, İran'dan 3,4 milyon ton, Libya'dan 2 milyon ton, Suudi Arabistan'dan da 1 milyon ton petrol satın almaya başladı. Ankara'nın ödeyecek dövizi olmadığı için borç alıyordu.[9]

Suudi Arabistan, Ağustos 1980'de, Türkiye'ye 75 milyon dolarlık ekonomik yardımın yanı sıra, 2 milyon ton petrol vereceğini de

9 Anthony McDermott, "Turkey's Search For Friends", *Middle East International*, no.148, 1981, s.12-13.

açıkladı. Bunun karşılığında Suudi Arabistan, Türkiye'ye İsrail ile ilişkilerini kesmesi önerisinde bulunmuştu.

Türkiye'nin Arap ülkelerine ihracatı, 1977 yılında 1,753 milyar dolarken 1982'de 5,746 milyar dolara çıktı. Ekonomik öğeler, Türk dış politikasını hiçbir zaman 1980'li yıllarda olduğu kadar etkilememişti.

Türk-İran İlişkileri

12 Mart 1971 ertesinde, Türkiye'nin dış politikasında bir durgunluk dönemine girilmiş ve buna koşut olarak, CENTO ile RCD[10] çerçevesindeki olağan görüşmeler dışında, Türk-İran ilişkileri de durgunluğa terk edilmişti. 1971-1979 yıllarında İran Şahı'nın Irak Kürtlerine yaptığı para ve silah yardımı, Türkiye'yi kaygılandıran bir husus olmaktaydı. Türkiye, bu yıllarda İran'ın, Türkiye'deki Kürtler arasında da benzer faaliyetlerde bulunduğu kaygısını taşımaktaydı.[11]

1973 petrol krizi ertesinde İran hızla zenginleşmeye başlarken, Türkiye ağır ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye'ye uygulanan ABD silah ambargosu sonrasında İran, ABD'den sınırsız silah almaya başlamış ve Suudi Arabistan'la birlikte ABD'nin Ortadoğu politikasındaki en önemli ülke haline gelmişti.

1975'te iktidara geçen Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, Türkiye'nin çevresinde bir dostluk ve işbirliği çemberi yaratmayı amaçlarken öncelikli ülke olarak İran'a yüzünü döndü. İran, 1975 Mart'ında Irak ile yaptığı anlaşma sonucunda, Kuzey

---

10 21 Temmuz 1964 tarihinde İstanbul'da, Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, Pakistan Başbakanı Eyüb Han ile İran Başbakanı Hasan Ali Mansur arasında bir doruk toplantısı yapılmış ve bu toplantıda alınan kararla "Kalkınma için Bölgesel İşbirliği"nin (RCD) temeli atılmıştı. Bundan böyle Türkiye, İran ve Pakistan arasında öngörülen işbirliği, "Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği" adı altında yürütülecekti.

11 Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.148.

Irak Kürtlerine her türlü yardımı kesmişti. Öte yandan, 1975 Haziran'ında Cumhurbaşkanı Korutürk İran'a resmi bir ziyarette bulunmuş, bu ziyaretin sonucunda bir dizi teknik ve ticari anlaşma imzalanmış ve İran, Türkiye'ye 1,2 milyar dolar tutarında kredi vermeyi kabul etmişti.

Korutürk'ün ziyaretini İran Şahı'nın 28 Ekim'de Türkiye ziyareti izledi. Ancak bu ziyaret, Türkiye'nin beklentilerini karşılayamamıştı. Türkiye, sınai yatırımlar ile İran petrolünü Türk rafinerilerine taşıyacak petrol boru hatları istemekteydi; İran ise, kendi sanayisinin gereksinme duyduğu Avrupa ürünlerinin ithalatını kolaylaştıracak liman ve yol yapımı için kredi vermeye istekliydi.[12]

İran'da gerçekleştirilen 1979 İslam Devrimi döneminde,[13] Türk-İran ilişkileri, özellikle ekonomik ilişkiler alanında Şah döneminden daha ileri gitmişti. Türkiye, 13 Şubat 1979'da İran'daki yeni rejimi resmen tanıdı. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilirdi: O sırada iktidarda bulunan Ecevit Hükümeti, Şah rejimine karşı olumsuz bir bakış açısına sahipti. Diğer taraftan, Şah'ın devrilmesi sonucunda ülkede iç kargaşanın hüküm sürmesi nedeniyle bölgede bir otorite boşluğunun ortaya çıkabilme ve bu ortamda Kürt ulusal hareketinin güçlenebilme olasılığı vardı. Ayrıca, 1970'lerin sonlarında Türkiye'nin oldukça kötü durumda olan ekonomisi için İran iyi bir ticari ortak olabilirdi. Öte yandan İran Devrimi, ABD ve Batı açısından Türkiye'nin stratejik önemini artırmış ve bunun sonucunda Türk-Amerikan ilişkileri iyileşmişti.

İran İslam rejimiyle üst düzeyde ilk temas, Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün Haziran 1979'da İran'ı ziyaretiyle gerçekleşti; ancak bu ziyaret sonucunda, Türkiye'nin önerdiği birçok anlaşma imzalanamamıştı.

---

12 *Age*, s.149.

13 Batı yanlısı Şah Rıza Pehlevi'nin, 17 Ocak 1979'da iki yıl süren halk ayaklanmalarının ardından ülkeyi terk etmesinin ertesinde, İran'da iki bin yıl süren monarşi rejiminin sonuna gelinmişti. 1 Şubat 1979'da da sürgünde yaşayan Ayetullah Humeyni İran'a dönmüştü.

4 Kasım 1979'da İranlı öğrencilerin ABD Büyükelçiliği'ni işgali üzerine yeni bir kriz ortaya çıktı. Bu olaydan birkaç gün sonra iktidara gelen Demirel Hükümeti, sert bir üslupla bu olayı kınamakla birlikte, ABD tarafından İran'a yapılacak bir askeri müdahalede Türkiye'deki üsleri kullandırmayacağını açıklamış ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmayı reddetmişti. Türk Hükümeti'nin bu tutumunun en önemli nedeni, İran'la dış ticaretin geliştirilmek istenmesi ve Türkiye'ye petrol akışının sağlanması olabilirdi.

TÜRKİYE-AVRUPA TOPLULUĞU (AT) İLİŞKİLERİ

Kurulduğunda adı "Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)" olan Avrupa Topluluğu (AT); Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ile Lüksemburg arasında 25 Mart 1957'de imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Antlaşması'yla kurulmuştu. 1 Ocak 1973'te İngiltere, İrlanda ile Danimarka, 1 Ocak 1980'de de Yunanistan AT'ın üyesi oldu.[1]

Türkiye, 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzaladığı Ankara Anlaşması (Ortaklık Anlaşması) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeliğine ilk adımını atmıştı.[2] Anlaşmanın amaçları, Topluluk ile Türkiye arasında gümrük birliğini oluşturmak, Türkiye ile AET'nin ekonomik ve sosyal politikalarını üç aşamada bağdaştırmak ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak üzere Topluluk ile mali işbirliğini gerçekleştirmekti. Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler, Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi ve Karma Parlamento

1 1965 yılında imzalanan "Füzyon Antlaşması" ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Kömür ve Çelik Birliği ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu birleşerek "Avrupa Topluluğu" ismini almıştı.

2 Ankara Anlaşması, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmişti.

Komisyonu aracılığıyla yürütülecekti. Ortaklık Konseyi, kurallar koyma ve uygulamayı denetleme gibi yetkilere sahip olup, Türk hükümeti temsilcileriyle Topluluk'a üye ülkelerin temsilcileri tarafından oluşturulmuştu. Ortaklık Komitesi'nin amacı, Ortaklık Konseyi'nin görevini iyi yürütebilmesi için gerekli işbirliğinin sürekliliğini sağlamaktı. Karma Parlamento Komisyonu ise, TBMM ile Avrupa Parlamentosu arasında işbirliğini ve ilişkileri kolaylaştırmak amacına yönelikti.

Ankara Anlaşması'na göre Türkiye, 5 yıllık bir "hazırlık dönemi" ve 12 yıllık bir "geçiş dönemi"nden sonra, Roma Antlaşması'nın öngördüğü ekonomik bütünleşme yükümlülüklerinin tümünü yerine getirebilecek bir ekonomik yapıya sahip olduğu zaman "tam üyelik" için başvurabilecekti. "Geçiş dönemi"nde, AET ile Türkiye arasında tam bir gümrük birliği gerçekleştirilecekti.

Türkiye'nin hazırlık dönemi, 1 Ocak 1964-31 Aralık 1972 tarihlerini kapsamaktaydı. Hazırlık döneminde AT, Türkiye'nin bazı tarım ürünlerine ithal kolaylıkları sağlamış; öte yandan Türkiye'ye, 1964-1969 yıllarında 175 milyon ECU'luk mali yardımda bulunmuştu.

23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de AT ile imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ve Geçici Anlaşma ile geçiş dönemi başlatılabilmişti.

Katma Protokol (23 Kasım 1970)

Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesinden önce, Türkiye ile AT arasında Brüksel'de bir Geçici Anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma, 1 Eylül 1971'de yürürlüğe girmişti. Katma Protokol ise, AT ülkelerinin onay işlemleri tamamlandıktan sonra 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girdi. Katma Protokol, 64 maddeden oluşmaktaydı; bu maddelerde yer alan hükümler 9 temel konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlar; malların serbest dolaşımı, gümrük vergilerinin karşılıklı olarak kaldırılması, ortak gümrük tarifesinin Türkiye

tarafından kabulü, miktar kısıtlamalarının kaldırılması, ortak tarım politikasına Türkiye'nin uyumu, Topluluk'a ithali özel düzene bağlı ürünlerin durumu, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, yerleşme hakkı ve ulaştırma ile ekonomi politikalarının yaklaştırılmasıydı.

Protokol'ün giriş bölümünde; bağıtlı tarafların, geçiş dönemi süresince Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin giderek yerleşmesini, Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluk'un ekonomi politikalarına yaklaştırılmasını ve bunun için gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlayacakları belirtilmekteydi.

Katma Protokol ile geçiş döneminin takvimi oluşturulmaktaydı. 12 yıl sürecek olan geçiş döneminde, Türkiye tarafından iç engeller kademeli olarak kaldırılacak ve ortak bir dış tarife derece derece yerleştirilecekti. AT ise, yükümlülüklerini bir defada yerine getirecekti. AT geçiş döneminde, Türk sanayi ürünlerinin çoğu için uyguladığı gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını kaldırmış, bazı tarım ürünlerine de ithal kolaylıkları sağlamıştı.

Protokol'le, Türk dış ticaret yapısını değiştirici yeni bir rejim getirilmekteydi. Gümrük vergilerinin gittikçe indirilerek 1985'te ortak gümrük tarifesi oluşturulmasının yanı sıra, 1971'de %35'le başlayan ithalat serbestisi 1984'te %60'a ulaşacaktı. 1985, gümrük birliğinin kuruluş yılı olarak belirlenmişti. Türkiye, AT kökenli sanayi ürünlerinin gümrüklerini kademeli olarak 12 yılda, bazı ürünlerin vergilerini de 22 yılda kaldıracaktı. Tarım ürünleri bu aşamada gümrük birliğinin dışında bırakılmıştı. Ancak Türkiye, tarım politikasını, 22 yıl içinde AT'ın "Ortak Tarım Politikası"yla bağdaştırma yükümlülüğünü üstlenmişti.

Katma Protokol'de yer alan bir diğer konu da, Türk işçilerinin AT üyesi ülkelerde serbest dolaşımı, yani herhangi bir AT ülkesinde serbestçe çalışabilmesiydi. AT ile Türkiye arasındaki Ortaklık Konseyi'nin 1976'da aldığı bir karara göre, serbest dolaşım kade-

meli olarak gerçekleşecek ve 1 Aralık 1986'dan itibaren Türk işçileri serbest dolaşımın bütün haklarına sahip olacaktı. Ancak 1973'te Alman Hükümeti, AT üyesi olmayan ülkelerden gelen göçmen işçilerin işe alınmalarını yasaklayan bir karar almış ve bunu diğer Avrupa ülkelerinin benzer önlemleri izlemişti. Almanya bu kararıyla, Ankara Anlaşması'nın Türk işçilerinin yıllar içerisinde serbest dolaşımını öngören hükümlerini açıkça hiçe saymaktaydı. Bu sorun, Türkiye'nin Avrupa'daki en büyük ticaret ortağı olan Almanya ile ilişkilerinde önemli bir gerginlik nedeni oluşturdu. AT da, 1990 yılına değin Türk işçilerinin serbest dolaşımını kabul etmedi.

Geçiş dönemi, hedeflendiği gibi gerçekleştirilememişti. Bunun nedenlerinden biri, 70'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi, diğeri de, Türkiye'nin bu yıllarda içinde bulunduğu siyasal huzursuzluk ortamıydı. 70'li yıllarda, Türkiye'de güçsüz koalisyon hükümetleri birbirini izlemiş ve bu durum Türk-AT ilişkilerini olumsuz etkilemişti. Öte yandan Türk yetkililer, 1973-1976 yıllarını kapsayan İkinci Mali Protokol ile 1977-1981 yıllarını kapsayan Üçüncü Mali Protokol'den de hoşnut kalmamıştı.

Tamamlayıcı Protokol (30 Haziran 1973)

1973 yılında İngiltere, Danimarka ile İrlanda'nın AT'a katılması, Türkiye'nin, Katma Protokol'ün değiştirilmesi için AT nezdinde girişimlerde bulunmasına yol açmıştı. Yeni üyelerin Topluluk'a girmesiyle birlikte Türkiye, balıkçılık ve şarapçılık gibi bazı sektörlerde daha geniş kotalara sahip olacaktı; ancak, sanayi ve tarım ürünleri alanında Türkiye'nin bazı dezavantajlarla karşılaşması söz konusuydu, çünkü başta İngiltere olmak üzere bu ülkelere düşük gümrüklerle tarım ürünü ihraç etmekte olan Türkiye, bu ülkeler AT üyesi olduklarında ve ortak tarım politikasını benimsediklerinde önemli bir gelir kaybıyla karşı karşıya kalacaktı.[3]

3 Çağrı Erhan-Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.846.

Bu durumda, Topluluk'un yeni üyeleriyle Türkiye arasında bir uyum anlaşmasının (Tamamlayıcı Protokol) imzalanması gerekmekteydi. Türkiye, bu uyum anlaşmasıyla Katma Protokol'de elde edemediği bazı avantajları sağlamayı hedeflemekteydi. Öte yandan Topluluk, EFTA üyesi Finlandiya, İsveç, Avusturya, İsviçre ve Norveç gibi bazı gelişmiş Avrupa ülkeleriyle serbest mübadele anlaşmaları yapmıştı.[4] Bu durumda, Türkiye'nin Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ile güvence altına alınan sanayi ihracatı, çok önemli rakiplerle karşı karşıya kalmakta ve bu belgeler anlamını yitirmekteydi.

AT, 30 Mart 1971'de aldığı bir kararla, BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) üyesi "77'ler" olarak bilinen 91 ülkeye gümrük indirimleri uygulamaya başlamış ve bu uygulamaya, "Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi" adını vermişti. Türkiye bu uygulama dışında kaldığından, uygulamanın kapsamına Türkiye'nin de ihraç listesinde bulunan ürünler girdiği ölçüde Katma Protokol çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan avantajın daha da aşınması durumu ortaya çıkmıştı.

Öte yandan Topluluk'un, Akdeniz havzasındaki ülkelerin çoğuyla kapsamlı ticaret anlaşmaları yapması da Türkiye'yi rahatsız etmekteydi, çünkü bu ülkeler, Türkiye ile aynı tarım ürünlerini ihraç etmekteydi. İşte bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin AT ile ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesini ve yukarıda belirtilen etkenlerin göz önüne alınarak yeni bir düzenlemeye gidilmesini gerekli kılmaktaydı. Bu gerekçelerle Türkiye ile AT arasında 30 Haziran 1973'te Tamamlayıcı Protokol imzalanmış; ancak, taraflar arasındaki sorunlar çözülememişti.

---

4 EFTA ya da "Avrupa Serbest Mübadele Birliği", Avrupa Ekonomik Topluluğu'na alternatif olarak kurulmuş olan ekonomi nitelikli bölgesel bir birlikti. 4 Ocak 1960'ta imzalanan ve 3 Mayıs 1960'ta yürürlüğe giren bir anlaşmayla kurulan bu örgütün kurucu üyeleri; İngiltere, Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç ve İsviçre'ydi.

1970'li Yıllarda Türkiye-AT İlişkileri

12 Mart 1971 Muhtırası ertesinde Türkiye-AT ilişkileri dondurulmamıştı, çünkü ordunun müdahalesi doğrudan doğruya bir askeri darbe biçiminde yapılmamıştı. Ayrıca, muhtıra ertesinde iktidara gelen Nihat Erim Hükümeti de, AET ile başlatılan sürecin sürdürülmesinden yanaydı. Erim Hükümeti, Katma Protokol'ü TBMM'den geçirebilmiş ve böylelikle, Topluluk'la ilişkilere verdiği önemi göstermişti. Ancak, bu dönemde Türkiye'de yaşanan insan hakları ihlalleri Topluluk tarafından tepkiyle karşılanmış; hatta Avrupa Parlamentosu'nun 3 Aralık 1971 tarihli oturumunda, Topluluk'un Türkiye ile ilişkilerinin gözden geçirilmesi istenmişti.

Devlet Planlama Teşkilatı, Temmuz 1971'de "Avrupa Ekonomik Topluluğu Sorunu" başlıklı bir rapor yayımlayarak, Ankara Anlaşması'nın ulusal sanayiyi koruma olanağını kaldırdığını, bu durumda, Türkiye'nin belli bir kalkınma hızını sürdürebilmesinin ancak büyük ölçekli yabancı sermaye girişine bağlı olduğunu belirtmişti. Yeni ekonomik düzende yatırımların ulusal çıkarları gözeten planlara göre değil, Avrupa Topluluğu'ndaki dev şirketlerin kararlarına göre yönlendirileceği ifade edilen raporda, Katma Protokol'ün kabulüyle Türkiye'nin izlediği kalkınma politikasının ve ulusal sanayi kurma hedefinin terk edilmesine karar verildiği vurgulanmaktaydı. Başka bir deyişle, serbest pazar ekonomisini savunan AT'ın politikaları, Türkiye'nin uygulamakta olduğu "ithal ikamesi yoluyla planlı ekonomik kalkınma politikası"nın ilkeleriyle çelişmekteydi. Türk ekonomisinin giderek Avrupa rekabetine açılması, Türkiye'nin uygulamakta olduğu ve henüz terk etmeye hazır olmadığı "ithal ikamesi yoluyla planlı ekonomik kalkınma politikası"na ters düşmekteydi.

1974-1976 yıllarında Türkiye-AT ilişkileri, o zamana değin hiç olmadığı kadar gerginleşmişti. Bunun birinci nedeni, Türkiye'nin Ağustos 1974'te gerçekleştirdiği İkinci Kıbrıs Barış Harekâtı'ydı. Topluluk üyeleri, Türkiye'yi bu harekât nedeniyle kınamıştı. AT'ın

taraflı Kıbrıs politikaları, Türk Hükümeti'ni, Kıbrıslı Türklerin Hıristiyan olmamaları nedeniyle AT'ın Türkiye'nin tutumuna karşı olduğuna ikna etmişti.

Türkiye-AT ilişkilerinin gerginleşmesinde ikinci neden, Tamamlayıcı Protokol'le Türkiye'ye sağlanan ticari esnekliğin Türkiye'yi tatmin etmemiş olmasıydı. AT ile ticaretin boyutları, 1975 yılı boyunca Türkiye aleyhine oluşmaya devam etmişti. Türkiye'nin AT ile ticaretindeki dış ticaret açığı, 1974'te 991 milyon dolar iken, 1975'te 1 milyar 722 milyon dolara yükseldi.[5] Türkiye, bu olumsuz durumu tarım ve tekstil ürünlerinde sağlayabileceği yeni ödünlerle değiştirmek istemekte; ancak, AT buna yanaşmamaktaydı.

Türk işçilerinin serbest dolaşımı konusundaki belirsizlik, Türkiye-AT ilişkilerinin gerginleşmesinde üçüncü nedendi. Katma Protokol'e göre serbest dolaşım, 1 Aralık 1976-1 Aralık 1986 döneminde başlatılacaktı. Öte yandan, Katma Protokol uyarınca Türk işçilerinin sosyal güvenliğini artırıcı bir anlaşmanın 1973 sonuna değin yapılması öngörülmüşken, bu konuda da bir görüş birliği sağlanamamıştı.

Türkiye-AT ilişkilerinin gerginleşmesinde dördüncü neden, Türkiye ihracatının, Mart 1975'te İngiltere'nin Türkiye'den yaptığı pamuk ipliği ithalatına ek kısıtlamalar koymasıyla bir darbe daha yemiş olmasıydı. Beşinci neden ise, Yunanistan'ın 12 Haziran 1975'te Topluluk'a tam üye olmak isteğini açıklamasının Türkiye'de yarattığı olumsuz havaydı.

Yunanistan, 1975'te AT'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştu. Türk ve Yunan yetkililer, AT ile gümrük birliğinin zayıf ekonomileri üzerinde olabilecek olumsuz etkilerine ilişkin kaygıların çoğunu paylaşırken, her iki ülke soruna çözüm bulmada farklı bakış açıları benimsemekteydi. Ankara, AT ile ilişkilerini durdururken Atina, Topluluk ile daha fazla bütünleşmeyi ve tam üyelik yolunda

5 Erhan-Arat, *age*, s.848.

ilerlemeyi seçmişti. Bunun sonucunda Yunanistan, 1981 Ocak'ında AT'ın tam üyesi oldu. Türkiye'nin bu dönemdeki tutumu, birçok kişi tarafından kaybedilmiş bir fırsat olarak eleştirilmişti.

Mart 1976'da Lüksemburg'da yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'nin AT ile ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi isteğini dile getirmiş; ancak, Konsey Dönem Başkanı Lüksemburg Dışişleri Bakanı Gaston Thorn'un, Türkiye'ye yeni ödünlerin verilmesinin düşünülmediğini söylemesi üzerine Çağlayangil görüşme masasını terk etmişti.

Ortaklık Konseyi'nin 20 Aralık 1976 tarihli toplantısında AT, tarım alanında Türkiye'nin ödün istediği 65 üründen 33'ünde küçük ödünler vermeyi, Avrupa'da çalışan Türk işçilerine uygulanan rejimin ağırlaştırılmayacağını güvence altına almayı ve Türkiye'ye 380 milyon dolarlık bir kredi açmayı kararlaştırdı. Bu uzlaşıdan 5 gün sonra Türkiye, Katma Protokol'den doğan bütün yükümlülüklerini 1 yıl süreyle ertelediğini açıkladı.

Türkiye'de meydana gelen iç politika çalkantıları, Ankara-Brüksel hattını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemekteydi. 1978 başında kurulan Ecevit Hükümeti döneminde, AT ile ilişkiler yeniden gerginleşmeye yüz tutmuştu.[6] Ankara Anlaşması'nın ikinci aşamasına geçişin Türk ekonomisine zarar vereceği görüşünden hareketle Ecevit Hükümeti, Ekim 1978'de, Türkiye'nin AT ile süregelen ilişkilerini ve anlaşma gereğince yerine getirmek zorunda olduğu bazı yükümlülüklerini askıya aldı. Ecevit'in AT ile ilişkileri durdurması, Türkiye'nin Batı Avrupa'ya yönelik politikasında gerçekleştirdiği ilk değişiklikti. Türkiye, yıllarca AT ve Avrupa devletleriyle yakın ilişkiler kurma yolunda çaba harcamışken, 1978'de birdenbire yolunu değiştirmişti. Bu tutum değişikliğinin başlıca nedeni, Türkiye'nin, 1970'lerde karşı karşıya kaldığı ciddi ekono-

6 CHP'ye göre, kapitalist Avrupalılar ile ABD, Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü güçsüzleştirmeye çabalamaktaydı. Solcular ise AT'ı, Üçüncü Dünya'yı sömürmek amacıyla kurulmuş olan zengin kapitalistlerin kulübü olarak görmekteydi.

mik buhrandı. 1973-1974 petrol krizinin sonucunda petrol fiyatları çok yükselmiş ve Türkiye, petrol ithali için çok yüksek miktarlar ödemek zorunda kalmıştı. Öte yandan, sanayileşmiş ülkelerin Türkiye'den ithalatında düşüşler olmuş ve Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri paralar azalmıştı. Türkiye'nin, 1977 yılında ödemeler dengesi açığı 3 milyar dolar, dış borcu da 11 milyar dolardı. Bu istikrarsız ekonomik ortamda, ülkeyi yönetenler ile işadamları, Ankara Anlaşması'nda öngörülen ikinci aşamaya geçişi ekonomik bir kumar olarak değerlendirmekteydi. Gümrük birliği gerçekleştiği takdirde, Türk malları Avrupa rekabeti karşısında korunamayacak ve Türk ekonomisi Avrupa piyasalarındaki dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilenecekti.

9 Ekim 1978'de Türkiye, Topluluk Komisyonu'ndan üç temel istekte bulundu: 1) Türkiye'nin, 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde 5 yıl süreyle AT'a karşı yükümlülüklerinden bağışık tutulması.[7] Ayrıca, 12 ve 22 yıllık listelerde değişiklik hakkı. 2) Tekstil dahil sanayi ürünlerindeki bütün kısıtlamaların kaldırılması. Serbest dolaşımın sağlanması. Sosyal güvenlik haklarının genişletilmesi. Tarımda üçüncü ülkelere uygulanan Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi'ne Türkiye'nin de dahil edilmesi. 3) 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın gerçekleştirilebilmesi için Topluluk'un, Türkiye'ye 8 milyar dolar hibe ve kredi yardımında bulunması.

Topluluk'tan Türkiye'nin isteklerine bir yanıt alınamayınca, 28 Aralık 1978'de Resmî Gazete'de yayımlanan bir Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye, AT'a olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi askıya aldı.

Ecevit Hükümeti'ne Topluluk'un yanıtı, 21 Mayıs 1979'da gelmişti. Brüksel, Ankara'nın 5 yıllık bağışıklık dönemi isteğini

---

7 1979-1983 yıllarını kapsayan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı, hızlı bir sanayileşme ile buna kaynak sağlayacak kurumsal düzenlemeleri ve ihracatta önemli atılımları getirmekteydi. Bu planın sonucunda Türkiye, birçok gereksinimi kendi olanaklarıyla karşılayacak ve diğer ülkelere önemli ölçüde ihracat yapacak bir duruma gelebilecekti.

kabul ederken, şu önerileri getirmekteydi: 1) Türkiye'nin tekstil sektörü konusundaki isteklerinden vazgeçmesi. 2) Türk işçisine serbest dolaşım olanağının tanınmaması fakat dil ve mesleki eğitim olanaklarının sağlanması. 3) Tarım ürünlerinde Türkiye'ye 6 yıllık bir otomatik indirim takvimi yapılması, ancak, takvimin içeriğinin 1982'de saptanması ve 1983'te yürürlüğe sokulması. 4) Türkiye'nin talep ettiği parasal yardımın 600 milyon dolarlık bir mali protokolle karşılanması.

Topluluk'un önerileri Türkiye'yi tatmin etmemişti. Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerin sonucunda Ecevit Hükümeti'nin düşmesiyle, Türkiye-AT ilişkilerinde yeni bir belirsizlik dönemine girildi.

Demirel Hükümeti'nin 12 Kasım 1979'da iktidara gelmesiyle, Türkiye'nin AT politikası bütünüyle değişmişti. Demirel Hükümeti'nin görüşüne göre, ekonomik ve siyasal kalkınma için Türkiye'nin Batı dışında başka bir seçeneği bulunmamaktaydı. Şubat 1980'de toplanan Ortaklık Konseyi'ne katılan Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Türkiye'nin bağışıklık dönemi isteğinden vazgeçtiğini, bunun karşılığında da Topluluk'un, tarım, serbest dolaşım ve kredi konularında ödünler vermesi gerektiğini ileri sürmüştü.

Türkiye, ne Şubat ne de Haziran 1980'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantılarında tam üyelik için başvurdu. Haziran 1980'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye'nin Katma Protokol'de yapılmasını istediği değişikliklere ilişkin Topluluk'un sunduğu öneriler Türkiye tarafından kabul edildi. Topluluk'un önerileri şunlardı: 1) Tarım sektöründeki gümrükler 1987'ye değin tamamen kaldırılacak; ancak, miktar kısıtlamaları gibi tarife dışı engeller de kalacaktı. 2) Serbest dolaşım sağlanmasa da, Türk işçilerine geniş kolaylıklar tanınacaktı. 3) 5 yıl süreli Mali Protokol'le, Türkiye'ye 600 milyon dolar kredi verilecek ve 75 milyon dolar hibe yardımı yapılacaktı.

24 Ocak 1980 Kararlarının Türkiye-AT İlişkilerine Etkileri

24 Ocak 1980'de kabul edilen, ekonomiyi serbestleştirme yönünde alınan önlemler, Türk Hükümeti'nin görüşüne göre AT ile işbirliğini artırıcı nitelikteydi. Bu önlemler, Türk lirasının devalüe edilmesini, esnek döviz kurlarının benimsenmesini, faiz oranlarının serbestleştirilmesini ve birçok ürün üzerindeki denetimler ile devlet yardımının kaldırılmasını içeriyordu. Bu önlemlerin mimarı olan Turgut Özal, ekonomideki serbestleştirme programının amacının Türkiye'nin AT'a tam üye olmasını kolaylaştırmak olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak, AT ile Türkiye arasındaki ekonomik işbirliğini artırma konusunda bir uzlaşmaya varılabilme fırsatı söz konusu olamamıştı, çünkü 24 Ocak kararlarının ertesinde Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleşti. Brüksel'in 1980 darbesine tepkisi çok olumsuz oldu. AT üyesi ülkeler, Ankara Anlaşması hükümlerinin çoğunu askıya aldı ve ancak AT ile Türkiye arasındaki az sayıda ticari bağı korudu.

12 Eylül 1980 darbesi üzerine Türkiye ile AT arasındaki ilişkilerde bir kopukluk oluşmuştu. AT'ın yasama organı niteliğindeki Avrupa Parlamentosu 22 Ocak 1982 tarihli toplantısında, insan hakları ve demokratik özgürlüklerin sağlanmasına değin Türkiye'ye yapılması kararlaştırılan yardımın askıya alınmasına ve Türkiye'de genel seçimler yapılıncaya değin Karma Parlamento Komisyonu'nun Avrupa Parlamentosu kanadının iptaline karar verdi. AT Konseyi de, Türkiye ile ilişkilerini askıya almıştı.

TÜRKİYE-BAĞLANTISIZ ÜLKELER İLİŞKİLERİ

1958 yılının Nisan ayında Gana'nın başkenti Akra'da "Birinci Bağımsız Afrika Ülkeleri Konferansı" toplanmıştı. Konferansın sonucunda Afrika ülkeleri, Batı ve Doğu Blokları karşısında "Bağlantısızlık" politikası izlemeyi kararlaştırmış; ırk ayırımı ile sömürgeciliğe karşı mücadelede, Afrika'daki ulusal kurtuluş savaşımlarını ve özellikle Cezayir'deki Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni desteklemede görüş birliğine varmıştı.

Türkiye, 1950'li yıllarda "Bağlantısızlık" hareketine karşı kayıtsız kalmış, 1955 yılında Bandung'da toplanan Bağlantısızlar Konferansı'na da zoraki katılmıştı. Bandung Konferansı'nda Türkiye, "Batı'nın Sözcüsü" olarak nitelendirilmişti.[1]

1960'lı yıllarda Türkiye, dış politikasında attığı adımlarda "Bağlantısız Ülkeler"in desteğinden yoksun kaldığını açıkça görebilmişti. Kıbrıs konusunda BM Genel Kurulu'nda 18 Aralık 1965 tarihinde kabul edilmiş olan 2077 sayılı kararın oylamasında ortaya

1 Bandung Konferansı'nda Türkiye'nin tutumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüner Tuncer, *Menderes'in Dış Politikası, Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2013, s.109-114.

çıkan tablo, Türkiye'nin özellikle Bağlantısız Ülkeler tarafından dışlanmasının tipik örneğini oluşturmaktaydı. Türkiye'nin, 1960 tarihli Garanti Antlaşması uyarınca Kıbrıs'a müdahale hakkını kullanmasını yadsıyan bu karar, 5 devletin ret oyuna karşılık 47 oyla kabul edilmişti. 2077 sayılı BM Genel Kurul kararı lehinde oy kullanan 47 ülkenin büyük çoğunluğunu ise, Bağlantısız Ülkeler oluşturmaktaydı.

BM'deki oylamalarda, Türkiye'nin Bağlantısız Ülkeler'le aynı doğrultuda oy kullanma oranı 1960'lı yıllarda %36 iken, bu oran 1970'li yıllarda %60'a yükselmişti. Batı Bloku içinde yer almakla birlikte Türkiye'nin 1960 sonrasında Bağlantısızlar'la birlikte oy kullanması, Batı ittifakına bağımlılığını azaltma ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirme çabasının sonucu olarak değerlendirilebilirdi.

Daha önce de değinilmiş olduğu gibi, 1973 genel seçimleri ertesinde Türkiye, dış politikada Batı'ya karşı mesafeli, sosyalist ülkeler, Arap-İslam ülkeleri ve Bağlantısızlar'la ise daha yakın ilişkiler izlemeye başlamıştı.

12 Mart 1971 Muhtırası ertesinde iktidara gelen Birinci Erim Hükümeti'nde Başbakan Ekonomik İşler Yardımcısı olan Atilla Karaosmanoğlu zamanında başlatılan ve 3 yıl süren "Türk Teknik Yardım Projesi" çerçevesinde Türkiye, 48 ülkeyi kapsayan bir yardım programı uygulamıştı.

Ocak 1978'de iktidara gelen Ecevit Hükümeti döneminde, Bağlantısız Ülkeler'e yakınlaşmak için çok çaba harcandı. Türkiye, Güney Afrika'nın sömürgesi konumundaki Namibia konusunda kurulan BM Namibia Konseyi'nin ilk başkanı olmuş ve bu ülkeye önemli mali katkılarda bulunmuştu. Ulusal kurtuluş hareketlerine de silah yardımı yapan Türkiye, sonradan Zimbabwe ismiyle bağımsız bir devlet olacak olan Rodezya'da beyaz azınlık yönetimiyle mücadele eden ZANU ve ZAPU gerillalarına 300.000'er dolar bağış yapmış ve 1970'li yıllar boyunca Portekiz'in ismen zik-

redilmediği bütün bildirilere Mozambik lehinde imza koymuştu. 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 tarihlerinde iktidarda olan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti de, Eritre'yi ve Müslüman Moro Kurtuluş Cephesi'ni desteklemişti.

Bağlantısızlar'la yakın ilişkiler kurma çerçevesinde gerçekleştirilen bütün bu girişimler, ne yazık ki sürekli bir politika niteliğini kazanamadı. Bağımsızlığını kazanan Zimbabwe, Mozambik ve Angola ile ciddi ilişkiler kurulamamıştı. Ancak Bağlantısızlar'la kurulan ilişkiler, Türk dış politikasını yalnızca Batı'ya bağımlı olmaktan kurtarmada önemli katkı sağlamıştı.

Türkiye'nin dış politikası, 1970'li yıllarda yalnızca Batı'ya bağımlı olmaktan kurtulmuşsa da, özünde yine Batı'ya bağımlı kalmayı sürdürdü, çünkü Türkiye, öncelikle ekonomik ve mali açılardan Batı'ya bağımlıydı ve ne yazık ki iktidara gelen hükümetler, Türkiye'yi bu bağımlılıktan kurtarma iradesi gösterememişti.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ'NE GİDEN YOL

12 Mart Muhtırası ertesinde kurulan koalisyon hükümetlerinin çoğu, CHP-MSP Hükümeti gibi siyasal arenanın karşıt uçlarında yer alan partilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle, güçsüz olan bu hükümetlerin varlık süreleri de uzun olamamıştı. Bunun sonucunda ise, Türkiye'de siyasal sistem istikrarsız hale gelmişti.

Ülkede istikrarı sağlayabilecek bir çözüm olarak iki büyük parti, yani CHP ile AP arasında bir koalisyon hükümeti oluşturulabilirdi; ancak bu da, gerçekleştirilmesi mümkün olamayan bir çözümdü. İki büyük partinin yani AP ile CHP'nin, 1973'ten sonra işbirliğinde bulunmasının mümkün olamaması ve bu durumun aşırı uçlarda yer alan küçük gruplara orantısız nüfuz sağlaması nedeniyle, siyasal sistem giderek felce uğramıştı. Büyük partiler arasındaki kutuplaşma, kısmen ideolojik öğelerden kısmen de liderler arasındaki kişisel rekabetten kaynaklanmaktaydı. Bunun yanı sıra, her parti mutlak çoğunluğu sağlamaya bir adım uzaklıkta olduğu düşüncesiyle, partiler arasındaki olası işbirliğinin gelecek seçimde bu şansını yitirmesine neden olabileceğini varsaymaktaydı. İşte, iki büyük parti arasındaki kutuplaşma ve siyasal

sistemin felce uğraması nedeniyle, hiçbir hükümetin, Türkiye'nin 1970'li yıllarda karşı karşıya bulunduğu iki dev sorunla, yani siyasal şiddet ve ekonomik buhranla savaşımda etkin önlemler alması ve bunları uygulamaya koyması mümkün olamamıştı.

1979-1980 yıllarında şiddet olaylarının niteliği değişmiş, bu olaylar yalnızca aşırı sağcılar ile solcular arasında karşılıklı adam öldürmelerle sınırlı kalmamış, şiddet artık toplumun önde gelen kişilerini de hedef almaya başlamıştı. Öldürülenler arasında milletvekilleri, gazeteciler ile üniversite profesörleri bulunmaktaydı. Siyasal şiddetten zarar görenlerin sayısı 1977 yılında 230 iken, iki yıl sonra bu sayı 1.500'e yükselmişti. Öte yandan, özellikle gecekondu mahalleleri sağcı ya da solcu gruplardan birinin denetimi altına girmiş ve buralara "kurtarılmış bölgeler" adı verilmişti. Ulusal ve yerel yönetim ise, düzeni yeniden sağlamada yetersiz kalmıştı.

Ordunun 12 Eylül 1980'de ülke yönetimine müdahalesinin arkasında yatan, yalnızca siyasal şiddetin artması değil, aynı zamanda, toplumu derinden sarsan ekonomik buhranın giderek vahim boyutlara ulaşmasıydı. Siyasal şiddetin artmasıyla birlikte Türkiye'de ekonomik durum da kötüleşmişti. 1980 yılı itibariyle, yıllık enflasyon oranı %140'a yükselmiş, petrol ithalatı ihracatın önüne geçmiş ve ticaret dengesi büyük bir açık vermişti. Hükümetler ise, ülkedeki anarşi ortamının ya da vahim ekonomik koşulların üstesinden gelebilecek güçte olamamıştı.

Bu arada, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükler ortamında, özellikle sol görüşlü kişi ve topluluklar, hükümetlerin dış politikalarını eleştirmekte ve Türkiye'nin izlediği ABD ve NATO yanlısı dış politika yerine, Üçüncü Dünya'ya yakın bir politika izlemelerinin daha doğru olacağı görüşünü ileri sürmekteydi.

1971 yılında Necmettin Erbakan'ın liderliğinde İslam yanlısı "Milli Nizam Partisi"nin kurulması ve bu partinin 1974 yılında "Milli Selamet Partisi" adıyla Hükümet'te koalisyon ortağı olarak yer alması, dinin politikadaki yerini yeni bir boyuta taşımıştı. Dış

politikasını dinci öğeler çerçevesinde belirleyen MSP, iktidardaki hükümetlerin uygulayageldikleri dış politikanın bazı temel görüşlerine karşı çıkmaktaydı. Örneğin Erbakan, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyeliğine karşı durmakta, Müslüman Türkiye'nin "Hıristiyanlar kulübü" olarak nitelediği Avrupa Topluluğu içerisinde yeri olmadığı görüşünü ileri sürmekteydi.

1980 öncesinde, Türk dış politikasında İslam'ın yükselen rolüne tanık olunuyordu. İran'da Ocak 1979'da gerçekleştirilen İslam Devrimi, Milli Selamet Partisi ile diğer İslam topluluklarını cesaretlendirmiş ve bunlar, Türkiye'de daha dini bir toplum oluşturma isteklerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı. İran'da esen İslami devrim rüzgârları ortamında ve 4 Kasım 1979'da Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali ertesinde Türkiye, NATO stratejistleri açısından Batı'nın bölgedeki istikrarlı bir ileri karakolu konumunda görülmeye başlanmıştı. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1979'da Afganistan'a müdahalesi, 1970'lerin "yumuşama" (detente) ortamını sona erdirmiş ve "İkinci Soğuk Savaş"ın başlangıcını oluşturmuştu. Bu gelişme de Türkiye'nin Batı ittifakındaki stratejik konumunu güçlendirdi. İşte Türkiye'de ordu yüksek komutası, Türkiye'nin Batı nezdinde birdenbire artan stratejik önemi nedeniyle, ülkede hüküm sürmekte olan istikrarsızlık ortamından büyük kaygı duymaktaydı.

Dinci toplulukların 6 Eylül 1980'de Konya'da bir kitle gösterisi düzenlemesi ve şeriatın geri getirilmesi çağrısında bulunması, askerler açısından bardağı taşıran son damla oldu.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız Türkiye'de hüküm süren siyasal şiddet ortamı, ekonominin içinde bulunduğu vahim durum, kamuoyunun dış politikayı sorgulaması ve dinci toplulukların politikada giderek güç kazanması sonucunda, ordu 12 Eylül 1980'de yönetime el koyma zorunluluğunu duymuştu.[1]

---

1 Ordu yüksek komutasının ülke yönetimine el koyma hazırlıkları 1979 yazında başlamış ve üst düzey generaller, 13 Aralık 1979'da, İstanbul'da bir araya gelerek gerçekleştirecekleri darbenin zamanlamasını ve yapısını tartışmıştı.

1960-1980 döneminde ordunun dış politikada karar verme sürecindeki rolü, Milli Güvenlik Kurulu'nun oluşturulmasıyla kurumsallaştırılmıştı.[2] Bu dönemde askeri liderler, Milli Güvenlik Kurulu üyelerinin oluşturdukları rejimin koruyucuları olmaları nedeniyle, dış politikanın resmi olmayan belirleyicileri haline geldi. Bu nedenledir ki bu yıllarda birbirini izleyen hükümetler, Türkiye'nin güvenliğinin gerek içten gerek dıştan tehdit edilmesi durumunda, Milli Güvenlik Kurulu'nun rejime müdahale etmede duraksamayacağı varsayımıyla ülkeyi yönetmekteydi.

2 Milli Güvenlik Kurulu, TC Devleti'nin ulusal güvenlik politikasının belirlenmesi ve uygulanmasına ilişkin kararların alınması ve gerekli kurumlar arası eşgüdümün sağlanması konularındaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirmekle görevlidir. Bu kurul; Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcıları, Adalet, Milli Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanları ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşmaktadır.

SONUÇ

1971-1980 Döneminde İç Politika

6 Mart 1970-26 Mart 1971 tarihlerinde iktidarda bulunan Demirel Hükümeti'nin şiddet içeren aşırı sağ ve sol eylemleri denetim altına alamaması, Adalet Partisi'ne verilen desteğin erimesine yol açmıştı. Ocak 1971 itibariyle Adalet Partisi (AP), TBMM'deki mutlak çoğunluğunu yitirdi. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP), herhangi bir koalisyon çerçevesinde AP ile işbirliğinde bulunmayı sürekli olarak reddetmesi de AP'yi, önemli kararların alınmasında ve politikaların saptanmasında ülkeyi etkin biçimde yönetemez duruma düşürmüştü. Bunun sonucunda ordu yüksek komutası, 12 Mart 1971 Muhtırası'nı vermek suretiyle Demirel Hükümeti'ni istifaya zorlamış; Muhtıra'nın ertesinde, partiler üstü nitelikteki Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu Hükümetleri, Ekim 1973 genel seçimlerine değin ülkeyi yönetmişti.

12 Mart Muhtırası ertesinde, ordunun baskısıyla iki büyük parti yani CHP ile AP, yeni rejimle işbirliğinde bulunmayı kabul

etmiş; ancak CHP'yi "ortanın solu" doğrultusunda yeniden yapılandırma çabasında olan Ecevit, Melen Hükümeti'nin bir sağ koalisyon olduğu gerekçesiyle, 4 Kasım 1972'de Hükümet'teki üyelerini geri çekmişti.[1] 12 Mart ertesinde iktidara gelen partiler üstü hükümetlerin, terörizmin üstesinden gelmede ya da yeni reform programlarını geliştirmede gösterdikleri yeteneksizlik üzerine, halk giderek yüzünü CHP'ye ve daha radikal partilere çevirmiş ve bu durum, herhangi bir partinin tek başına çoğunluğu sağlamasını her zamankinden daha çok güçleştirmişti.

14 Ekim 1973 genel seçimlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi oyların %33,3'ünü, Adalet Partisi %29,8'ini, Demokratik Parti %11,9'unu, Milli Selamet Partisi %11,8'ini ve Güven Partisi de %5,3'ünü kazanmıştı. Askeri baskı altında CHP, MSP ile güçlerini birleştirmek zorunda kalmış; ancak bu birliktelik, 26 Ocak 1974'ten 17 Kasım 1974'e değin sürebilmişti. CHP-MSP birlikteliği, iki partinin iç ve dış politika görüşlerinin farklılığı nedeniyle kısa zamanda sona erdi.

17 Kasım 1974-31 Mart 1975 tarihlerinde iktidarda bulunan partiler üstü nitelikteki Irmak Hükümeti'nin ertesinde, AP, 31 Mart 1975'te muhafazakâr azınlık partileriyle bir koalisyon hükümeti kurmayı başarmıştı. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakanlığında, Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Bağımsızlar arasında Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kuruldu. Bu Hükümet, dış politikada "çok yanlılığı" uygulayacaktı. Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti, dış politikada Batı'ya mesafeli, sosyalist devletlerle diyaloğa dayalı ilişkiler kuracak, Ortadoğu'da da özellikle Arap ülkelerine eğilimli bir politika izleyecekti.

---

1 1965 genel seçimleri öncesinde, 29 Temmuz 1965'te CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, gazeteci Abdi İpekçi'ye verdiği bir mülakatta, CHP'nin çizgisinin "ortanın solu" olduğunu ilk kez dile getirmişti. İnönü, CHP'nin bünyesi itibariyle devletçi bir parti olarak elbette ortanın solunda bir anlayışta olduğunu ileri sürmüştü. "Ortanın solu" anlayışı, CHP'nin bürokratik etkiden kurtulup halka açılımını ifade etmekteydi.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin ardından CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, 21 Haziran'da bir azınlık hükümeti kurmuş; ancak Hükümet, 3 Temmuz'da Meclis'ten güvenoyu alamayınca iktidardan düşmüştü. Bu Hükümet, ancak 1 ay işbaşında kalabildi.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 21 Temmuz'da Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi ile birlikte İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni oluşturdu. 1975 ile 1977 sonu arasında iktidarda olan Milliyetçi Cephe Hükümetleri, giderek kötüleşen güvenlik durumu ve 1973 petrol bunalımının doğurduğu ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştı.

5 Ocak 1978'de Bülent Ecevit'in Başbakanlığında, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokratik Parti, Cumhuriyetçi Güven Partisi ile Bağımsızlar'dan oluşan yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu; ancak, 18 Eylül'de Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu Hükümet'ten ayrıldı.

Ecevit Hükümeti, 16 Ekim'de istifa etmiş ve Süleyman Demirel, 12 Kasım 1979'da bir azınlık hükümeti kurmuştu. Demirel Hükümeti, 1 Ocak 1980'de ordu yüksek komutasının Cumhurbaşkanı'na uyarı mektubu vermesi üzerine, 24 Ocak'ta ekonomide bir dizi radikal karar almış; ancak ekonomiyi yeniden yapılandırma, Demirel Hükümeti'ne, sosyal gerilimleri iyileştirme ya da terörizmin tahribatını sınırlandırma konularında yardımcı olamamıştı.

Milli Selamet Partisi'nin 6 Eylül 1980'de Konya'da yapılan "Kudüs'ü Kurtar" mitinginde laik devlete açıkça hakaret edilmesi üzerine ordu yüksek komutası, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in liderliği altında harekete geçti ve 12 Eylül'de askeri darbeyi gerçekleştirdi.

1971-1980 Döneminde Ekonomi

Türkiye bu dönemde, işlenmiş gıda maddeleri, tekstiller ile demir ve çelik dışında, hemen hemen bütün endüstriyel ürünleri it-

hal etmekteydi. Dayanıklı tüketim mallarının hemen hemen tümü yurtdışından gelmekteydi. 1950'lerde nüfusun giderek zenginleşmesi dayanıklı tüketim mallarına olan talebi artırmıştı.

1971-1980 dönemindeki hükümetler, yerli endüstriyi başlıca üç yoldan oluşturmayı özendirmekteydi: Avrupa ile ABD kaynaklı endüstri ürünlerinin ülkeye girişini engellemek amacıyla ithalata konan kısıtlamalar ve yüksek vergilerle; Türk lirasının değerini yapay olarak yüksek tutarak döviz kuruyla oynamakla; çiftçilere yüksek güvence fiyatları ödeyerek ve endüstride çalışan işçilere ücretlerinde yüksek artış olanakları sağlayarak canlı bir iç pazarı yaratmakla. Böylece, yerli endüstrinin oluşturulması mümkün olabilecekti.[2]

Genellikle "ithal ikamesi yoluyla endüstrileşme", ortak girişim şeklinde gerçekleştirilmekteydi: Yabancı şirket teknolojik bilgi ile hammaddeleri, şirketin Türk ortağı ise sermayenin bir bölümünü, işgücünü, dağıtım sistemini sağlamakta ve gerekli temasları kurmaktaydı. İçe yönelme ve ithalata konan kısıtlamalar, yabancı şirketlerle Türk ortakları arasında gerçek bir rekabetin olmasına olanak tanımamaktaydı. Böylelikle, bir dünya pazarında hiçbir zaman rekabet olanağına sahip olamayacak olan endüstriler, Türkiye'de yüksek kârlar elde etmekteydi. Ancak bu yeni endüstriler, büyük ölçüde İstanbul ve civarında ve daha az sayıda da İzmir ile Adana'da kurularak, bölgeler arasında eşit oranda dağıtılmamıştı.

Endüstri sektöründe kamu iktisadi teşebbüslerinin rolü hâlâ önemliydi. Bunlar, ülkedeki bütün endüstriyel üretimin %40'ını sağlamaktaydı. Kamu sektöründe ürünlerin fiyatlanması dahil alınan kararlar siyasal iktidarların etkisi altındaydı.

1960'larda ve 1970'lerde Türk ekonomisi, ihracata yönelik olmayan endüstrileşme politikası yüzünden, sürekli olarak ticaret ve ödemeler dengesi açığıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu açıkları

2 Zürcher, *age*, s.278-279.

kapatabilmek için gerekli olan ABD doları ile Alman markı ise, kısmen ABD'den elde edilen yardımla kısmen de Avrupa'da yaşayan Türk işçilerinin gönderdikleri paralarla karşılanabilmekteydi.

1950'lerden itibaren Türkiye, başlıca enerji kaynağı olarak giderek daha çok petrole bağımlı duruma gelmişti. 1970'lerin sonları itibariyle Türkiye, döviz gelirinin üçte ikisini petrol faturalarını ödemek için kullanmaktaydı. Öte yandan, 1970'li yıllarda Avrupa ekonomisindeki durgunluk nedeniyle, Batı piyasasında Türk ürünlerine talep de azalmıştı. Merkez Bankası'ndaki döviz rezervleri ile Almanya'da çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri paraların kullanılmasıyla bir süre ekonomik büyümeyi sürdürmek mümkün olabilmiş; ancak, 1974'ten sonra Avrupa'daki Türk işçilerinin durumlarının kötüleşmesiyle birlikte gönderdikleri dövizler de azalmıştı.

Enerjinin artan fiyatı ile hükümetlerin izledikleri sorumsuz mali politikalar enflasyonu artırmış, 1970'lerin başlarında %20 civarında seyreden yıllık enflasyon oranı, 1979 yılı itibariyle %90'a yükselmişti. Hükümet, fiyatları denetleyerek enflasyonu düşürmek yoluna gitmiş ve Türk lirasının döviz karşılığındaki değerini yapay olarak yükseltmişti. Devalüasyonlar birbirini izlemiş ve bunların sonucunda karaborsa yaygınlaşmıştı.

1978'de iktidara gelen Ecevit Hükümeti, Türkiye'yi içinde bulunduğu mali ve ekonomik felaketten kurtarabilmek için, yeni krediler elde edebilmek amacıyla Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve OECD ile görüşmeler başlatmıştı. Görüşmelerin sonucunda Temmuz 1979'da, Türk Hükümeti'nin, ithalat ve ihracat üzerindeki denetimlerini kaldırması, devlet yardımlarını kesmesi, faiz oranlarını serbest bırakması, fiyatları artırması ve hükümet masraflarını kısması karşılığında, Türkiye'ye 1,8 milyar dolar tutarında yeni kredi sağlayan bir anlaşma imzalanmıştı.

Demirel Hükümeti, Ekim 1979'da iktidara geldiğinde bu programı uygulamaya koymaya öncelik vermiş ve bu görev Devlet

Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili Turgut Özal'a verilmişti. Özal'ın 24 Ocak 1980'de reform paketini uygulamaya koymasıyla birlikte yeni krediler de gelmeye başlamış; ancak Özal'ın reform paketi, 1980 ilkbaharında yaygın bir direnişle karşılaşmıştı. Sendikaların ve özellikle DİSK'in sürekli eylemleri, Özal'ın ekonomik paketinin uygulanmasını olanaksız kılmış; DİSK üyeleri, Ocak ile Nisan ayları arasında birçok fabrikayı işgal etmiş ve her yerde polis ya da orduyla çatışmalarla sonuçlanan grevler yapılmıştı.

1971-1980 Döneminde Dış Politika

1971-1980 döneminde iktidarda bulunan hükümetler, öncelikle ABD'ye ve Batı'ya bağımlı bir dış politika izlemeye özen göstermişti. Birbirini izleyen hükümetlerin dış politikaları, Batı ittifakı içinde Türkiye'nin stratejik önemini artırmak suretiyle, hem Batılı ülkelerin Türkiye'nin savunmasında söz sahibi olmalarının sürdürülmesini hem de bu ülkelerden askeri ve ekonomik yardım sağlamayı amaçlamaktaydı. Ancak bu politika, füze, haşhaş, Kıbrıs, insan hakları ve Ermeni sorunlarının neden olduğu buhranlar yüzünden zaman zaman kesintiye uğramıştı.

Türkiye, ABD'ye, yalnızca NATO üyeliği nedeniyle değil, aynı zamanda, bu devlet ile imzaladığı 56 adet ikili anlaşmayla da bağlıydı. 1954 yılında ABD ile imzalanan Askeri Kolaylıklara İlişkin Antlaşma, Amerikalılara Türkiye'de askeri üs ve tesis kurma hakkını tanımaktaydı. Tesislerin kurulma ve bakım masrafları Türk ordusu tarafından karşılanmakta ve bunların kuruldukları yerler Türk toprağı sayılmakta; ancak bu üs ve tesisler, Amerikalılar tarafından işletilmekteydi. 1959'da ABD ile Türkiye arasında imzalanan bir anlaşmayla Türkiye topraklarına Jüpiter füzeleri de yerleştirilmişti.

1961 Anayasası'nın Türk halkına sağladığı özgürlükler çerçevesinde, özellikle sol eğilimli aydınlar, 1960'lı yılların sonlarından başlayarak, Türkiye'nin ABD ile NATO'ya bağımlılığını özgürce

eleştirebilme olanağına kavuşmuş ve Türkiye toprakları üzerinde bulunan ABD üsleri ile Amerikan askerlerine tanınan ayrıcalıkları protesto etmeye başlamıştı. 1970'lerde, "Bağımsız Türkiye" çağrısı giderek daha yüksek sesle dillendirilmiş ve ABD'nin 6. Filosu'nun ziyaretlerine karşı kitle gösterileri yapılmıştı.

1960'lı yıllardan itibaren, Batı ittifakının öncelikle ABD'nin stratejik çıkarlarına hizmet ettiğini kanıtlayan gelişmelerin ortaya çıkması, Türk halkının kaygılanmasına neden olmuştu. Türk kamuoyunun bu konuda bilinçlenmesine neden olan ilk olay, 1962-1963 Küba füze buhranıydı. Bu buhran sırasında ABD Başkanı Kennedy, Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füzelerini konuşlandırmaması karşılığında, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi sözünü vermişti. Böylelikle Türk kamuoyu, ABD'nin, kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yi rahatlıkla gözden çıkarabileceğini açıkça görebilmişti.

1960'ların sonlarında Türk-Amerikan ilişkilerini sarsan bir diğer gelişme de, Türkiye'deki haşhaş üretiminin yol açtığı buhran oldu. ABD'de uyuşturucu olarak kullanılması nedeniyle büyük bir sorun oluşturan afyon ile eroinin büyük bölümü Batı Anadolu'da üretilmekteydi. ABD Hükümeti 1960'ların sonlarında, haşhaş üretiminin yasaklanması için Türkiye'ye baskıda bulunmakta; ancak Demirel Hükümeti, bu baskıya karşı direnmekteydi. 1971'de iktidara geçen Nihat Erim Hükümeti ise, ABD ile bir anlaşma imzalayarak, haşhaş üreticilerine mali yardım yapılması karşılığında ülkedeki haşhaş üretimini yasaklama kararı almıştı. Erim Hükümeti'nin bu kararı halkın büyük tepkisiyle karşılaştı, çünkü başka hiçbir ürün üreticilerine haşhaşın getireceği geliri sağlayamazdı. Türkiye'nin uyuşturucu sorunu olmadığından, bu kez de Türkiye'nin çıkarları aleyhine ABD'nin çıkarlarına öncelik tanınmıştı. Ecevit'in 1974'te iktidara geldiğinde yaptığı ilk işlerden biri, Erim Hükümeti'nin bu kararını yürürlükten kaldırmak oldu.

1950'lerin ortalarından itibaren Türk dış politikasının odak noktasını Kıbrıs buhranları oluşturmaktaydı. Kitabın önceki bölümlerinde, 1970'lerde Kıbrıs sorununun gelişimine ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasına ilişkin ayrıntılı bilgi verildiğinden, burada bu konu üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

Özellikle 1963-1964 Kıbrıs buhranında ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikası Türk kamuoyunca şiddetle eleştirildiğinden, 1964'ten sonra iktidara gelen hükümetler, Avrupa, Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleriyle ilişkiler geliştirmek suretiyle Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığını azaltma doğrultusunda adımlar atmıştı.

Arap ülkeleriyle ilişkiler, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri yüzünden sorunluydu. Ancak Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Filistinlileri ve Arapları destekleyen bir politika izlemiş ve bu politikayı 6 Ekim 1973'te başlayan Arap-İsrail Savaşı'nda da sürdürmüştü. Öte yandan Türkiye, başlangıçta yalnızca "Filistin halkının meşru hakları"nı savunmakla yetinirken, daha sonra Filistinlilerin devlet kurma hakkını da tanımıştı.

Türk ekonomisini çok güç bir duruma sokan 1973-1974 petrol krizi, hükümetleri Arap ülkeleriyle yakın işbirliği kurmaya özendirmiş; Türkiye'nin yeni Arap yanlısı politikaları nedeniyle Araplar da, Türkiye'yi 1973 petrol ambargosundan muaf tutmuştu. Türkiye, 1970'lerin ikinci yarısında İslam Konferansı Örgütü ile ilişkilerini geliştirmiş ve bu örgütün toplantılarına dışişleri bakanı düzeyinde katılmaya başlamıştı. Filistin Kurtuluş Örgütü'ne de olumlu yaklaşan Türkiye, 5 Ekim 1979'da diplomatik statüye sahip FKÖ Ankara Bürosu'nun açılmasına olanak tanımıştı. Öte yandan Türkiye, İsrail ile ilişkilerini kesmeye yanaşmamakla birlikte, 1980 yılında bu ülke ile diplomatik ilişkilerini ikinci kâtip düzeyine indirdi.

1970'li yıllarda Türkiye, Sovyetler Birliği, Arap ülkeleri ve Bağlantısızlar'la ilişkilerini büyük ölçüde geliştirmekle birlikte özünde Batı'ya bağımlılığını sürdürmüştü.

1970'lerde Türkiye'nin başını ağrıtan çok önemli bir sorun da, öncelikle Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörizmiydi. İlk kez 27 Ocak 1973'te, Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu saldırıya uğramıştı. 1975'te Beyrut'ta, "Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu" (ASALA) isimli örgüt kuruldu. Bu tarihi izleyen on yılda ASALA, dünyanın çeşitli yerlerinde görev yapan 30'dan fazla Türk diplomatını öldürmüş ve bu sayıdan daha fazla diplomatın da yaralanmasına neden olmuştu. ASALA'nın amacı, yalnızca 1915'in intikamını almak değil, Türkiye'nin, 1915 yılında Ermenilere karşı "soykırım" yapıldığını itiraf etmesini sağlamak ve kuzeydoğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaktı. ASALA'nın, Filistinli terörist gruplarla ve örgütün silah satın almasını mümkün kılan uyuşturucu ticaretiyle de yakından ilişkisi bulunmaktaydı.

ASALA Türk diplomatlarını katlederken, Fransa ile ABD'de yaşayan Ermeni toplulukları da hükümetlerine "1915 soykırımı"nı tanımaları için baskı yapmaktaydı. Ermenilerin her iki ülkedeki çabaları da başarılı olmuş, Türkiye'nin, Fransız Hükümeti ve ABD Kongresi ile ilişkileri gerginleşmişti.

Son Birkaç Söz

1971-1980 döneminde, yani iki darbe arası dönemde iktidara gelen hükümetler, temelde Batı'ya bağımlı bir dış politika izlemekle birlikte çok yanlı bir dış politika izlemeye de özen göstermiş ve Sovyetler Birliği, Arap ülkeleri ve Bağlantısızlar'la ilişkileri geliştirme yolunda çaba harcamıştı.

Türkiye'deki siyasal partileri birbirinden ayıran genellikle ideoloji öğesi olmadığından, hükümetlerin dış politikada yürüyecekleri yolu, büyük ölçüde parti liderlerinin kişisel görüşleri belirlemekteydi. Bu nedenledir ki Adalet Partisi, lideri Süleyman Demirel'in görüşleri doğrultusunda dış politikada Batı'ya bağımlı bir çizgiyi izlerken, Cumhuriyet Halk Partisi, lideri

Bülent Ecevit'in, Batı'ya karşı mesafeli, ancak, sosyalist devletler ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle daha yakın ilişkiler geliştirme politikasına bağlı kalmıştı.

1971-1980 döneminde iktidardaki hükümetlerin dış politikada izledikleri temel yol, Atatürk'ün dış politika çizgisiydi. Ancak, iktidardaki hükümet başkanının kişisel görüşleri doğrultusunda, Atatürkçü dış politikanın yorumlanmasında farklılıklar olabilmişti. Yine de hiçbir hükümet, Atatürkçü dış politikanın karşıtı bir politika benimsemeyi göze alma cesaretinde bulunamamıştı.

Dış politika, genellikle iç politikanın uzantısıdır. 1971-1980 yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu son derece çalkantılı siyasal ve ekonomik durum, dış politikaya da yansımış ve dış politikada istikrarlı bir çizgi izlenememişti. 1971-1980 döneminde, çok yanlı bir dış politika uygulanmaya çalışılmış; ancak Batılı devletler, Avrupa Topluluğu, Sovyetler Birliği ile Arap ülkeleri, Türkiye'nin istikrarsız iç politikasını ve içinde bulunduğu vahim ekonomik durumu göz önüne alarak Türkiye ile ilişkilerine daha temkinli yaklaşmıştı.

Ne yazık ki, Büyük Atatürk'ten sonra bugüne değin ülkemizi yöneten hükümet başkanları, ülkeyi yönetmede o büyük insanın aklına ve dirayetine sahip olamamış ve gerek iç gerek dış politika alanında, daha çok yabancı ülkelerin iradeleri doğrultusunda ülkemizi yönetme yolunu seçmiştir!

Bu, kolay olan bir yoldur, ancak, kesinlikle ilkeli ve onurlu bir politika çizgisi değildir. 1971-1980 döneminde Türkiye'nin dış politikasında yaşanan gelişmeler irdelendiğinde, iktidarda bulunan hükümetlerin büyük ölçüde bu kolay yolu seçmiş olduğu gözlemlenmektedir. Oysa onurlu bir dış politika, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına her koşulda ve ortamda öncelik tanıyan ve bu çıkarlar doğrultusunda oluşturulan bir politikadır.

Türkiye, kanımca, yalnızca Atatürk ve İnönü dönemlerinde onurlu bir dış politikaya sahip olabilmiş ve uluslararası topluluk-

ta hak ettiği saygınlığı kazanmıştır. Ülkemizin Atatürk ve İnönü dönemlerinden sonra onurlu ve ilkeli bir dış politika izleyememesinin; ülkenin ulusal çıkarlarına öncelik tanımayan, yeterince özgüven sahibi olmayan, devletin varlığını yabancı devletlerden borç alarak sürdürmeyi yeğlediklerinden ötürü bu devletler karşısında boynu bükük duran ve onların her buyruğuna uymak zorunluluğunu duyan politikacıların ülkemizi yönetmiş olmasından kaynaklandığını düşünüyorum.

– FOTOĞRAFLAR –

Cevdet Sunay
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(28 Mart 1966-28 Mart 1973)

Fahri Korutürk
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(6 Nisan 1973-6 Nisan 1980)

Orgeneral Kenan Evren
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı
(12 Eylül 1980-9 Kasım 1982)
Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(9 Kasım 1982-9 Kasım 1989)

Nihat Erim
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(26 Mart 1971-3 Aralık 1971;
11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972)

Ferit Melen
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973)

Naim Talu
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(15 Nisan 1973-26 Ocak 1974)

Sadi Irmak
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(17 Kasım 1974-31 Mart 1975)

Bülent Ecevit
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(26 Ocak 1974-17 Kasım 1974;
21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977;
5 Ocak 1978-12 Kasım 1979)

Süleyman Demirel
Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı
(31 Mart 1975-21 Haziran 1977;
12 Kasım 1979-12 Eylül 1980)

Necmettin Erbakan
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı
ve Başbakan Yardımcısı
(26 Ocak 1974-17 Kasım 1974;
31 Mart 1975-21 Haziran 1977;
21 Temmuz 1977-31 Aralık 1977)

İhsan Sabri Çağlayangil
Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı
(31 Mart 1975-21 Haziran 1977;
21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978)
Cumhuriyet Senatosu Başkanı
(6 Kasım 1979-12 Eylül 1980)
Cumhurbaşkanı Vekili
(6 Nisan 1980-12 Eylül 1980)

Alparslan Türkeş
Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı
(8 Şubat 1969-4 Nisan 1997)

Turgut Özal
Başbakanlık Müsteşarı ve
Devlet Planlama Teşkilatı
Müsteşar Vekili
(12 Kasım 1979-12 Eylül 1980)

Rauf Raif Denktaş
Kıbrıs Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Yardımcısı
(16 Şubat 1973-15 Temmuz 1974)
Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı
(13 Şubat 1975-15 Kasım 1983)

III. Makarios
Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı
(16 Ağustos 1960-15 Temmuz 1974)
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı
(7 Aralık 1974-3 Ağustos 1977)

Spyros Kyprianou
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı
(3 Eylül 1977-28 Şubat 1988)

Konstantin Karamanlis
Yunanistan Başbakanı
(24 Temmuz 1974-10 Mayıs 1980)

Gerald Ford
Amerika Birleşik Devletleri Başkanı
(9 Ağustos 1974-20 Ocak 1977)

Jimmy Carter
Amerika Birleşik Devletleri Başkanı
(20 Ocak 1977-20 Ocak 1981)

Ronald Reagan
Amerika Birleşik Devletleri Başkanı
(20 Ocak 1981-20 Ocak 1989)

BİBLİYOGRAFYA

AHMAD, Feroz, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London, 1996.

AHMAD, Feroz, *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, C. Hurst, London, 1977.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 2. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, Ocak 1984.

AYKAN, Mahmut Bali, *Turkey's Role in the Organisation of the Islamic Conference, 1960-1992*, Vantage Press, New York, 1994.

BAL, İdris, ed., *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*, Brown Walker Press, Florida, 2004.

BARCHARD, David, *Turkey and the West*, Royal Institute of International Affairs, London, 1985.

BOLL, Michael, "Turkey Between East and West: The Regional Alternative", *World Today*, vol.35, no.9, 1979.

BÖLÜKBAŞI, Suha, "The Turco-Greek Dispute, Issues, Policies and Prospects", *Turkish Foreign Policy*, ed. Clement H. Dodd, Modern Turkish Studies Programme, SOAS, The Eothen Press, Cambridgeshire, 1992.

CEM, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem Yayınları, İstanbul, 1980.

ÇELİK, Yasemin, *Contemporary Turkish Foreign Policy*, Praeger Publishers, Connecticut, 1999.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

ECEVİT, Bülent, "Turkey's Security Policies", *Survival*, vol.20, no.5, September/October 1978.

ERALP, Atila, "Turkey and the European Community in the Changing Post-War International System", *Turkey and Europe*, ed. Canan Balkır and Allan M. Williams, Pinter Publishers, London and New York, 1993.

ERALP, Atila, "Turkey and the European Community: Prospects for a New Relationship", *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey*, ed. Atila Eralp, Muharrem Tünay and Birol Yeşilada, Praeger, Westport, Connecticut, 1993.

ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

ERHAN, Çağrı-ARAT, Tuğrul, "AET'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

FIRAT, Melek-KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

FIRAT, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

GERGER, Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

GÖNLÜBOL, Mehmet-KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 9. basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

HARRIS, George S., "Turkey and the United States", *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, ed. Kemal Karpat, E. J. Brill, Leiden, 1975.

HEPER, Metin, ed., *Politics in the Third Turkish Republic*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1994.

KARPAT, Kemal, "Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980", *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s*, ed. Metin Heper and Ahmet Evin, Walter de Gruyter, Berlin and New York, 1988.

KİRİŞÇİ, Kemal, "Turkey and the Muslim Middle East", *Turkey's New World, Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, ed. Alan Makovsky and Sabri Sayan, Washington Institute for Near East Policy, Washington D.C., 2000.

KRAMER, Heinz, "Turkey and the European Union: A Multi-Dimensional Relationship", *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, ed. Vojtech Mastny and R. Craig Nation, Westview Press, Boulder, Colorado, 1996.

KUNIHOLM, Bruce R., "Turkey and the West Since World War II", *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, ed. Vojtech Mastny and R. Craig Nation, Westview Press, Boulder, Colorado, 1996.

LAÇİNER, Sedat, "Turkish Foreign Policy (1971-1980): Ideologies vs. Realities", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, c.6, Sayı 21, 2010.

LIEL, Alon, *Turkey in the Middle East Oil, Islam and Politics*, Lynne Rienner Publishers, London, 2001.

MANGO, Andrew, *Turkey The Challenge of a New Role*, The Center for Strategic and International Studies, Praeger Publishers, Westport, Connecticut, 1994.

MCDERMOTT, Anthony, "Turkey's Search For Friends", *Middle East International*, no.148, 1981.

MÜFTÜLER-BAC, Meltem, *Turkey's Relations with a Changing Europe*, Manchester University Press, Manchester and New York, 1997.

ORAN, Baskın, "1960-1980: Göreli Özerklik-3", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

PAZARCI, Hüseyin, "Has the Demilitarized Status of the Aegean Islands Determined by the Lausanne and Paris Treaties Changed?" *Turkish Review Quaterly Digest*, vol.1, no.2, Winter 1985-1986.

ROBINS, Philip, *Suits and Uniforms, Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, University of Washington Press, Seattle, 2003.

SARAÇOĞLU, Rüşdü, "Liberalization of the Economy", *Politics in the Third Turkish Republic*, ed. Metin Heper, Westview Press, Boulder, Colorado, 1994.

SHAW, Stanford J.-SHAW, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol.II, Cambridge University Press, Cambridge and London, 1977.

SORLEY, Lewis, *Arms Transfers Under Nixon*, The University Press of Kentucky, Lexington, 1983.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

SPAIN, James William, "The United States, Turkey and the Poppy", *Middle East Journal*, vol.8, Summer 1975.

TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

TUNCER, Hüner, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2014.

TUNCER, Hüner, *Menderes'in Dış Politikası, Batı'nın Güdümündeki Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2013.

TUNCER, Hüner, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2009.

USLU, Nasuh, "1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", *Avrasya Dosyası*, c.6, no.2, Yaz 2000.

UZGEL, İlhan, "Türkiye'de Yeni Ulusal Savunma Doktrini", *Türk Dış Politikası 1919-1980*, c.I, ed. Baskın Oran, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001.

VANER, Semih, "Ordu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, der. Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

YAVUZ, M. Hakan, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi*, der. Faruk Sönmezoğlu, 2. basım, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

YETKİN, Çetin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Turkey, A Modern History*, I.B. Taurus and Co. Ltd. Publishers, London, New York, 1998.

Doç. Dr. Hüner Tuncer

İKİ DARBE ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

(1971-1980)

Uzun yıllardır Türk dış politikasını inceleyen emekli diplomat Hüner Tuncer, şimdi de iki darbe arasında Türk dış politikasını masaya yatırıyor. Kitap, 12 Mart darbesi ve 1973 ile 1977 genel seçimleri ertesinde kurulan hükümetleri ve bu hükümetlerin uyguladıkları dış politikaları ele alıyor.

1974 Kıbrıs krizi, ABD ile yaşanan Haşhaş Sorunu ve ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri, Yunanistan'la yaşanan sorunlar, Türkiye-İran ve Türkiye-Arap devletleri ilişkileri, Türkiye-Avrupa topluluğu ilişkileri, Türkiye-Bağlantısız ülkeler ilişkileri ve 12 Eylül darbesine giden yol; Hüner Tuncer'in kitabindaki ana başlıklar...

ISBN 978-975-343-906-0

9 789753 439060

12 ₺

kitapsan
12 00

KAYNAK YAYINLARI